

การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค

THE COMPARATIVE STUDY OF THE TEACHING OF S LA
IN THE PATH OF PURIFICATION (VISSUDDHIMAGGA)
AND THE PATH OF FREEDOM (VIMUTTIMAGGA)

พระนิคม ธมมธโร (พงษ์สมุทร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

THE COMPARATIVE STUDY OF THE TEACHING OF S LA
IN THE PATH OF PURIFICATION (VISSUDDHIMAGGA)
AND THE PATH OF FREEDOM (VIMUTTIMAGGA)

Phra Nikom Tummataro (Phongsamut)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2556

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นักศึกษานิพนธ์ เรื่อง "การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค" เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตศาสนามหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระราชสิทธิมนี วิ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระมหาสุริโย อุดตมเมธี,ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ชำนาญ พาศื่อ)

กรรมการ

(ผศ.ไกรวุฒิ มะโนรัตน์)

กรรมการ

(ดร.วุฒินันท์ กั้นทะเตียน)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุริโย อุดตมเมธี, ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.ชำนาญ พาศื่อ

กรรมการ

ผศ.ไกรวุฒิ มะโนรัตน์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

พระนิคม ธรรมธโร (พงษ์สมุทร)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์
วิมุตติมรรค

ผู้วิจัย : พระนิคม ธมมธโร (พงษ์สมุทร)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุริโย อุตตมเมธี ดร.,ป.ธ.๙, พธ.บ.(ปริญญา), M.A.,Ph.D
(Phil.)

: ผศ.ชำนาญ พาชื้อ น.ธ.เอก, ป.ธ.๔, พธ.บ., M.A.(Phil.)

: ผศ.ไกรวุฒิ มะโนรัตน์ ป.ธ.๙, พธ.บ.(การบริหารรัฐกิจ), อ.ม.(ศาสนา
เปรียบเทียบ)

วันสำเร็จการศึกษา : ๘ สิงหาคม ๒๕๕๖

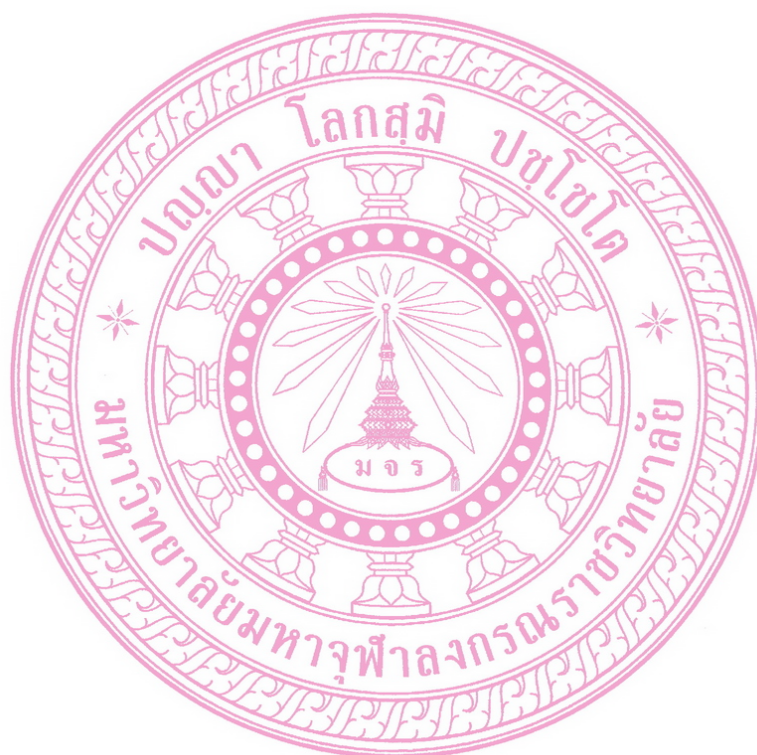
บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ๒) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค ๓) เพื่อเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค ผลการวิจัยพบว่า

ศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยความหมาย ได้แก่ พฤติกรรมที่ถูกควบคุมอย่างดี กล่าวคือ ควบคุมกาย วาจาให้เรียบร้อย และรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย โดยธรรมชาติ ได้แก่ เจตนา เจตสิก สังวร และอวิตกกัมมะ โดยลักษณะ ได้แก่ ควบคุมพฤติกรรม โดยหน้าที่ ได้แก่ กำจัดความทุกข์ โดยผล ได้แก่ ความสะอาดกาย ความสะอาดวาจา และความสะอาดใจ โดยเหตุใกล้ ได้แก่ ความมีหิริคือความละอายใจต่อการทำชั่วทั้งปวง และความมีโอตตปปะคือมีความกลัวตัวบาปต่อการทำชั่ว โดยสารัตถะ ได้แก่ ปาฐะสุทธิศีล ๔ คือ ๑) ปาฐะโมกขสังวรศีล การสำรวมรักษาสิกขาบทย่างเคร่งครัด ๒) อินทริยสังวรศีล การสำรวมรักษาอินทริย์ ๖ ๓) อาชีวะปาฐะสุทธิศีล การเว้นขาดจากมิจฉาชีวะ ๔) ปัจจยสันนิสิตศีล การพิจารณาพิจารณาการใช้ปัจจัย ๔ โดยศีลข้อแรก เกิดขึ้นด้วยศรัทธาคือความเชื่อมั่น ศีลข้อสองเกิดขึ้นด้วยสติ ศีลข้อสามเกิดขึ้นด้วยวิริยะคือความเพียร และศีลข้อสี่เกิดขึ้นด้วยปัญญา

ส่วนศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค ได้แก่ ความเย็น ความดี ความเลิศ การกระทำ ปกติ และสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข หรือหมายถึงศีรชะ ความเย็น และสันติ โดยธรรมชาติ ได้แก่ เจตนา เวมณี และอวิตกกัมมะ โดยลักษณะ ได้แก่ การละความเสื่อมคุณค่า ความเสื่อมคุณค่าหรือความด้อยคุณค่า หมายถึงการละเมียดปาฐะโมกขสังวรศีล เสื่อมศรัทธาใน

พระตถาคตเนื่องจากอหิริกะ (ไม่ละอายใจ) และอโนตตปปะ (ไม่เกลงกลัวบาป) การละเมียด
ปัจจัยสันนิสสิตศีล สูญเสียความสันโดษ (ความพอใจในปัจจัยตามมีตามได้) และการละเมียด
อินทรีย์สังวรศีล ละเลยโยนิโสมนสิการเพราะไม่สำรวจอินทรีย์ทั้งหก โดยหน้าที่ ได้แก่ ปิติและ
โสมนัส โดยผลมีผล ได้แก่ อวิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อนใจ) โดยเหตุใกล้ ได้แก่ กุศลกรรมทาง
ไตรทวาร คือ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และการสำรวจอินทรีย์ทั้งปวง โดยสารัตถะ ได้แก่
“ปารีสุทธิศีล ๔” เช่นเดียวกันกับในวิสุทธิมรรค

Thesis Title : The Comparative Study of the Teaching of S la in the Path of Purification (Vissuddhimagga) and the Path of Freedom (Vimuttimagga)

Researcher : Phra Nikom Tummataro (Phongsamut)

Degree : Master of Arts (Comparative Religion)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Phramaha Suriyo Uttamamedhi, Pali IX, B.A., M.A.,
Ph.D. (Phil.)

: Assist. Prof. Chamna Phasue Pali IV, B.A., M.A. (Phil.)

: Assist. Prof. Kraiwut Manorat Pali IX, B.A., M.A.
(Comparative Religion)

Date of Graduation : 8 Aug 2013

ABSTRACT

This thesis is of three respects : 1) to study of teaching of S la in the Path of Purification (Vissuddhimagga) 2) to study of teaching of S la in the Path of Freedom (Vimuttimagga) 3) to compare the teaching of S la in the Path of Purification (Vissuddhimagga) and the Path of Freedom (Vimuttimagga).

From the research, it is found that

S la in the Vissuddhimagga means behavior which was well controlled. That is the complete control of the body and the words, and the support of the meritorious action. The concept is the intention, the mental concomitant, the restraint and the non transgression. The Characteristic is to control the behavior. Function is to eliminate the wrong S la. The consequence is a clean facility, a clean speech, and clean mind. The standard is conscience (Hiri) which is moral shame to do all evils, and having moral dread (Ottappa). The essences are the four moralities of pure conduct (P risuddhi-s la), 1) P timokkhasamvara-s la means restraint in accordance with the monastic disciplinary code, 2) Indriyasamvara-s la means restraint of the six senses, 3) j vap risuddhi-s la means purity of conduct as regards livelihood, and 4) Paccayasannissita-s la means pure conduct as regards the necessities of life. By the way, the first point

is raised by faith or confidence, the second is raised by mindfulness, the third is raised by effort, and the fourth is raised by wisdom.

But, S la in Vimuttimagga means calmness, goodness, excellence, action, normality, and the natural state of happiness and suffering which means head, calmness, and peace. The normally it means intention, refrain, and the non transgression. Characteristics are the omissions of the depreciation in the value. The impairment of the value means the violation of S la. That is to restraint in accordance with the monastic code of S la, which means the decline of faith in the Buddha because of non bashfulness (shamelessness) and fearlessness (lack of moral dread). The violation of conduct in connection with the necessary things of life, means the loss of solitude (satisfaction in factor), and the violation of discipline regarded sense restraint. This means the omission of the proper attention it is, because composed of the six non organics. The function is the joy and the pleasurable mental feeling. The consequence is of no remorse (and it does not trouble the mind). The standard is right conduct of the three doors or avenues of action, such as the body, the speech, and the mind, and is composed of all the sense faculties. The essences are the four moralities of pure conduct (Parisuddhi-s la) as the same of Visuddhimagga.

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณพระสุธีธรรมมานูวัตร (เทียบ สิริธรรมา, ผศ.ดร.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราชวรมุนี(พล อาภากร, ดร.) คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระราชสิทธิมนี วิ.(ดร.) ประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน กรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ช่วยชี้แนะประเด็นต่าง ๆ ในงานวิจัยครั้งนี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณต่อคณาจารย์ที่ปรึกษาทั้งสามท่าน คือพระมหาสุริโย อุตตมเมธี, ดร. ประธานกรรมการ ผศ.ชานะ พาซื่อ ผศ.ไกรวุฒิ มะโนรัตน์ กรรมการ ซึ่งได้กรุณาคอยช่วยเหลือให้คำแนะนำ ปรึกษา และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยดีตลอดมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของอาจารย์ทั้งสามท่านเป็นอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

เจริญพรขอบคุณ ผศ.เฉลียว รอดเขียว รองคณบดีคณะพุทธศาสตร์ ดร.แสวง นิลนามะ หัวหน้าภาควิชาศาสนาและปรัชญา ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี ผอ.โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตภาคภาษาอังกฤษ อาจารย์กฤต ศรียะอาจ ผู้ประสานงานประจำหลักสูตร ที่ช่วยกระตุ้นและแนะนำทั้งด้านการศึกษาและการทำงานวิจัย รศ.ดร.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยตรวจสอบบทความย่อภาษาอังกฤษ

นอกจากนี้ขอกราบขอบพระคุณและอนุโมทนาขอบคุณเจ้าของผลงานด้านหนังสือและงานวิจัยทุกชิ้น ที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นเอกสารอ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอกราบขอบพระคุณพระอุปัชฌาย์ ครูอาจารย์ทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการให้ผู้วิจัย มีความรู้จนสามารถศึกษาค้นคว้าได้ และความดีอันเกิดจากผลงานชิ้นนี้ขอมอบให้บิดามารดาผู้ให้กำเนิด

พระนิคม ธมมธโร (พงษ์สมุทร)

๘ สิงหาคม ๒๕๕๖

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๖
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๗
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธีมรรค	
๒.๑ ภูมิหลังคัมภีร์วิสุทธีมรรค	๑๑
๒.๑.๑ ชีวประวัติพระพุทโธศาจารย์กับการแต่งคัมภีร์วิสุทธีมรรค	๑๑
๒.๑.๒ มูลเหตุแห่งการแต่งคัมภีร์วิสุทธีมรรค	๑๖
๒.๑.๓ โครงสร้างของคัมภีร์วิสุทธีมรรค	๑๘
๒.๑.๔ ลักษณะการแต่งคัมภีร์วิสุทธีมรรค	๒๐
๒.๑.๕ วิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธีมรรค	๒๓
๒.๒ คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธีมรรค	๒๕
๒.๒.๑ ธรรมชาติของศีล	๒๕
๒.๒.๒ ความหมายของศีล	๒๖
๒.๒.๓ อานิสงส์ของศีล	๒๗
๒.๒.๔ ประเภทของศีล	๒๘
๒.๒.๕ ความเศร้าหมองของศีล	๓๘
๒.๒.๖ ความพองแ้วของศีล	๓๙
๒.๒.๗ โทษของศีลวิบัติ	๔๐
๒.๒.๘ การเห็นอานิสงส์ในศีลสมบัติ	๔๓

บทที่ ๓ คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค

๓.๑ ภูมิหลังคัมภีร์วิมุตติมรรค	๔๔
๓.๑.๑ ชีวิตประวัติพระอุปัชฌาย์สเถระกับการแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค	๔๕
๓.๑.๒ มูลเหตุแห่งการแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค	๔๘
๓.๑.๓ โครงสร้างของคัมภีร์วิมุตติมรรค	๔๙
๓.๑.๔ ลักษณะการแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค	๔๙
๓.๑.๕ วิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์วิมุตติมรรค	๕๐
๓.๒ คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค	๕๔
๓.๒.๑ ธรรมชาติของศีล	๕๔
๓.๒.๒ ความหมายของศีล	๕๕
๓.๒.๓ อานิสงส์ของศีล	๕๖
๓.๒.๔ ประเภทของศีล	๕๖
๓.๒.๕ ความเศร้าหมองของศีล	๖๓
๓.๒.๖ ความผ่องแผ้วของศีล	๖๔
๓.๒.๗ โทษของศีลวิบัติ	๖๔
๓.๒.๘ การเห็นอานิสงส์ในศีลสมบัติ	๖๕

บทที่ ๔ เปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๑ เปรียบเทียบโครงสร้างคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๖๖
๔.๒ เปรียบเทียบลักษณะการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๖๙
๔.๓ เปรียบเทียบวิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๗๐
๔.๔ เปรียบเทียบธรรมชาติของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๗๑
๔.๕ เปรียบเทียบความหมายของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๗๒
๔.๖ เปรียบเทียบอานิสงส์ของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๗๔
๔.๗ เปรียบเทียบประเภทของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๗๕
๔.๘ เปรียบเทียบความเศร้าหมองของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๗๗
๔.๙ เปรียบเทียบความผ่องแผ้วของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๗๙
๔.๑๐ เปรียบเทียบโทษของศีลวิบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๘๐
๔.๑๑ เปรียบเทียบการเห็นอานิสงส์ของศีลสมบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค	๘๙

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๘

บรรณานุกรม

ประวัติผู้วิจัย

๘๙
๙๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิงสำหรับการเขียนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสุตตันตปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ๑๑๑-๑๔๐ หน้า ๘๓ – ๑๐๒ การอ้างอิงคัมภีร์ผู้วิจัยอาจกำหนด โดยกล่าวถึงชื่อคัมภีร์ ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ข้อ ๒๕ หน้า ๔๐๒

วิ.ม. (ไทย)

= วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

วิ.มหา. (ไทย)

= วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.จ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนทีส	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภทามวรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นณาสก	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป็นณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริป็นณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ทสก. (บาลี)	=	สุดตนตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	ทสกนิปาต	(ภาษาไทย)
อง.ปณจก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	ปัญจกนิปาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	สັตตกนิปาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคฺตตรนิกาย	อฎฐกนิปาต	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (บาลี)	=	สุดตนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

อภิ.วิ. (ไทย) = พระอภิธรรมปิฎก อภิธรรมปิฎก วิมังค์ (ภาษาไทย)

วิสุทธิ. (ไทย) = วิสุทธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

การใช้อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ตามที่บัณฑิตวิทยาลัยกำหนด โดยระบุคำย่อคัมภีร์ลำดับเล่ม/ชื่อ/หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคฺลวิลาสินี สीलฺกขณธวคฺค อฎฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ชื่อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

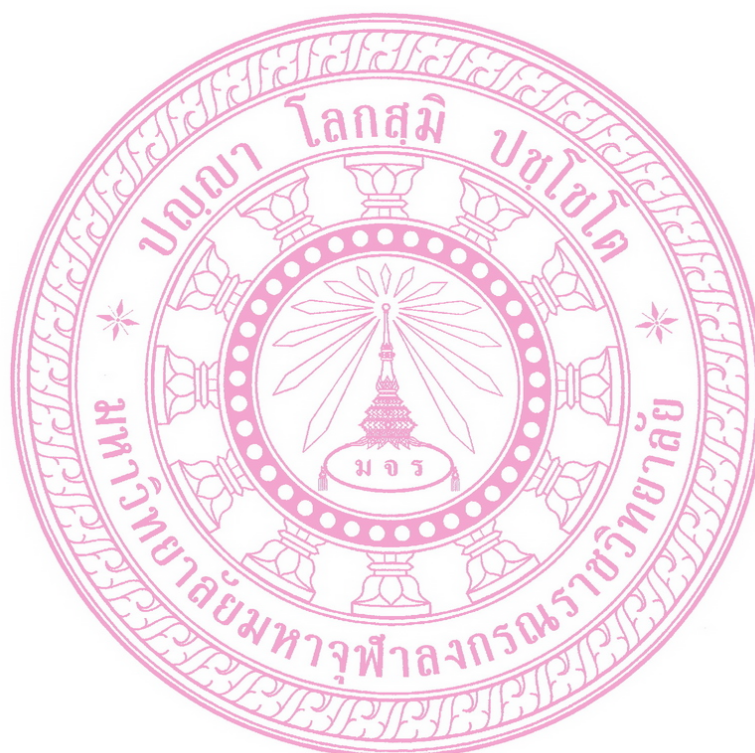
ขุ.ชา.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

ส่วนการใช้อักษรย่อคัมภีร์ฎีกาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงคัมภีร์ฎีกาตามที่บัณฑิตวิทยาลัยกำหนด โดยระบุชื่อคัมภีร์ตามด้วย เล่ม/ชื่อ/หน้า เช่น ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๖/๓๗๓ หมายถึง ทีฆนิกาย ลินตฺลปฺปกาสินี สीलฺกขณธวคฺคฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ชื่อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓ ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย

วินย.ฎีกา (บาลี) = **ฎีกาพระวินัยปิฎก**
 วินยาลงการฎีกา (ภาษาบาลี)

วิสุทธิ.ฎีกา (ไทย) = **ฎีกาปกรณ์วิเสส**
 ปรมัตถมัณฺยชฺสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเผยแผ่เป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก ส่วนในอเมริกาก็ดี ในยุโรปก็ดี ยังมีส่วนน้อยแต่โดยเฉพาะในแถบเอเชีย ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติเป็นเวลานานมาแล้ว เช่น ไทย พม่า ศรีลังกา ลาว เขมร การที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองไปในดินแดนต่าง ๆ จากแหล่งเดิม คือประเทศอินเดียหรือที่เรียกกันว่า ดินแดนแห่งชมพูทวีป ก็เพราะอาศัยเหล่าสมณะทูตต่าง ๆ ได้ช่วยกันออกประกาศเผยแผ่หลักคำสอนพระพุทธศาสนาให้ประชาชนในดินแดนต่าง ๆ มีศรัทธาเลื่อมใสยอมรับนับถือปฏิบัติตาม พระพุทธศาสนาได้ผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น จนกลายเป็นสัญลักษณ์พระพุทธศาสนาแบบประเทศนั้น ๆ เช่น พระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา ประเทศไทย และประเทศจีน^๑

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสั่งสอนต่าง ๆ มากมาย แต่สามารถสรุปได้ ๒ ประการ คือ ๑) คำสอนที่ควรประพฤติปฏิบัติตาม เรียกว่า “ธรรม” และ ๒) คำสั่งที่ต้องปฏิบัติตามเพื่อความสงบสุขของสังคมเรียกว่า “วินัย” หรือ “ศีล” ดังพระพุทธพจน์ซึ่งตรัสเป็นปัจฉิมวาจาว่า “อานนท์ พวกเธอทั้งหลายอาจจะคิดว่า อีกไม่นานพระธรรมวินัย จักมีศาสดาล่วงลับไปแล้วพระศาสดาของเราก็จักไม่มีแล้ว อานนท์ เธอทั้งหลาย อย่าพึงเห็นอย่างนี้ อานนท์ ธรรมและวินัยอันใด ซึ่งเราได้แสดงไว้แล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยการล่วงไปของเรา”^๒

พระวินัยที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นหลักพุทธจริยธรรมขั้นต้นหรือขั้นพื้นฐานในการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม ที่จำเป็นจะให้สังคมมนุษย์อยู่โดยปกติสุข และแต่ละคนมีชีวิตที่ไม่เป็นโทษภัย ได้แก่ หลักการว่าด้วย “ศีลหรือวินัย” และเนื่องจากพระพุทธศาสนาแบ่งสังคมมนุษย์ออกเป็น ๒ ระดับใหญ่ ๆ คือ ๑) อณาการิก คือสังคมของผู้ไม่มีเรือน ไม่มีครอบครัว ได้แก่ นักบวช สมณะ หรือบรรพชิต ๒) อาการิก คือสังคมของชาวบ้านผู้ครองเรือน ผู้มีเรือนมีครอบครัวเรียกว่าฆราวาส หรือคฤหัสถ์^๓ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงแสดงหลักการว่าด้วย “ศีลหรือ

^๑ พระมหาสยาม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาคัมภีร์วิสุทธรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑/๑๓๔.

^๓ ดุราลัยเถียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒.

วินัย” ไว้ ๒ ระดับ เช่นเดียวกัน ได้แก่ ๑) อนาคตวินัย วินัยสำหรับบรรพชิต และ ๒) อคาวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ ได้แก่ คีล ๕^๔

วินัยสำหรับบรรพชิตหรือวินัยสงฆ์ หมายถึงระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝนควบคุม ความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์ให้มีชีวิตที่ติงาม และควบคุมหมู่พระภิกษุสงฆ์ให้อยู่รวมกันด้วย ความสงบเรียบร้อยติงาม^๕ โดยแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) อาทิพรหมจริยการศึกษา หมายถึง หลักการศึกษาอบรม ในฝ่ายทบบัญญัติ หรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เรียกว่า “พุทธบัญญัติ” และ ๒) อภิสมาจารการศึกษา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่าย ขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาท และ ความเป็นอยู่ที่ติงามของพระสงฆ์ เรียกว่า “อภิสมาจาร” โดยเฉพาะพระวินัยในส่วนที่เป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณัติเพื่อ ป้องกันความประพฤติเสียหายและวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดโดยปรับเป็น “อาบัติ” ต่าง ๆ มี ๗ กอง ได้แก่ ปาราชิก สังฆาทิเสส อกุศลัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะทุกกฏ และทุพภาสิต โดย จัดเป็นอาบัติที่มาในพระปาฏิโมกข์ ๒๒๗ ลักขาบท (ข้อ) ได้แก่ ปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ อนินยต ๒ นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ ปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ เสขียะ ๗๕ และอธิกรณสมถะ ๗

อาบัติต่าง ๆ เหล่านี้มีโทษหนักเบาแตกต่างกันใน ๓ ระดับ คือ ๑) โทษอย่างหนัก ให้ ขาดจากความเป็นภิกษุ คืออาบัติปาราชิก ๒) โทษอย่างกลางรองมาจากปาราชิก คือ สังฆาทิเสส เป็นครุกาบัติแต่ยังเป็นสเตกัจฉา คือแก้ไขหรือเยียวยาได้ โดยการเข้าอยู่ปริวาส กรรม และ ๓) โทษอย่างเบา คืออาบัติ ๕ กองที่เหลือ คืออกุศลัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุก กฏ และทุพภาสิต ซึ่งผู้ละเมิดต้องประกาศสารภาพผิดหน้าพระภิกษุด้วยกันที่เรียกว่า “ปลง อาบัติ” จึงจะพ้นจากอาบัติเหล่านี้^๖

ส่วนวินัยของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนโดยทั่วไป ได้แก่ คีล ๕ หรือเบญจคีล คำว่า “คีล” หมายถึงความประพฤติชอบทางกายและวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อ ปฏิบัติในการเว้นจากการทำความชั่ว^๗ เบญจคีลจึงเป็นพื้นฐานของการทำความดีสำหรับคฤหัสถ์ หรือผู้ครองเรือนมี ๕ ประการ ได้แก่ ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒) อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ๓) กามเมสุมิฉฉาจา รา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติดูผิดในกาม ๔) มุสาวาทา เวรมณี เจตนา งดเว้นจาก

^๔ ปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๔๙), หน้า ๑๗๗-๑๗๙.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๑.

^๖ วิมทา. (ไทย) ๑/๘๙/๗๘-๗๙.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๑.

การพูดเท็จ และ ๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เจตนาจเว้นจากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรย์ อันเป็นเหตุแห่งความประมาท^๘

ส่วนเจตนารมณ์ของศีลอยู่ที่เจตนา ได้แก่ การไม่คิดล่วงละเมิด คำว่า “ละเมิด” หมายถึง ๑) ละเมิดระเบียบ ละเมิดกฎเกณฑ์ บทบัญญัติ ละเมิดวินัยที่วางกันไว้ หรือ ๒) ละเมิดต่อผู้อื่น เจตนาที่จะเบียดเบียนผู้อื่น ดังนั้น ศีล จึงหมายถึงการไม่เจตนาละเมิดระเบียบวินัย หรือการไม่เจตนาล่วงเกินเบียดเบียนผู้อื่น ถ้ามองแต่อาการหรือการกระทำ ศีลก็คือการไม่ละเมิดและการไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั่นเอง^๙

พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ออกจากเรือน สละเรือนหรือครอบครัวและทรัพย์สินสมบัติในทางโลก หันมาดำเนินชีวิตแบบอนาคาริก เป็นผู้ไม่มีเรือน เพื่อแสวงหาสัจธรรมของชีวิต คือความหลุดพ้น หรือพระนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาหรืออาจกล่าวได้ว่าพระสงฆ์คือผู้สละวิถีชีวิตแบบอนาคาริกมาดำเนินชีวิตแบบอนาคาริกโดยยึดถือพระธรรมวินัยเป็นกรอบแห่งการดำเนินชีวิตที่สำคัญ^{๑๐} โดยเฉพาะพระวินัยของพระสงฆ์นั้นถือว่าเป็นกฎ ข้อบังคับระเบียบแบบแผน ตลอดจนจรรยาบรรณนิยมประเพณีของสงฆ์ในการฝึกฝนแลพัฒนาตนเองที่สำคัญที่สุด อาจเทียบได้กับกฎหมายรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศในปัจจุบัน โดยอาจถือว่าพระวินัยเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญของพระสงฆ์ทั่วทั้งสังฆมณฑล เพียงแต่พระวินัยของสงฆ์นั้น มิได้เป็นพุทธบัญญัติที่ได้บัญญัติเอาไว้ก่อนดังกฎหมาย แต่เป็นพุทธบัญญัติที่เกิดขึ้นหลังจากมีการกระทำผิด ประพฤติเสื่อมเสียในสังฆมณฑลแล้ว จึงทรงตั้งพระบัญญัติห้ามมิให้พระภิกษุทำอย่างนั้นต่อไปพร้อมทั้งทรงกำหนดโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนหรือล่วงละเมิด เรียกว่า “ปรับอาบัติ” มี ๗ ประการ คือปาราชิก สังฆาทิเสส ฤกษ์จาย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกกฎ และทุพภาสิตโดยที่อาบัติปาราชิกมีโทษหนักทำให้ผู้ล่วงละเมิดขาดจากความเป็นภิกษุ ส่วนอาบัติสังฆาทิเสสมิโทษปานกลาง ผู้ล่วงละเมิดต้องอยู่กรรม คือประพฤติวัตรอย่างหนึ่ง ซึ่งจะพ้นจากอาบัตินี้ และอาบัติ ๕ กอง ที่เหลือมีโทษเบา ผู้ล่วงละเมิดต้องประกาศสารภาพผิดต่อหน้าภิกษุด้วยกันดังที่เรียกว่า “ปลงอาบัติ” จึงจะพ้นจากอาบัตินี้^{๑๑}

พระวินัยทั้งหมดที่ทรงบัญญัติขึ้นทั้งในส่วนที่เป็นพุทธบัญญัติและอภิสมัจจานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแจ้งวัตถุประสงค์หรือประโยชน์แห่งการบัญญัติพระวินัยโดยทั่วไปไว้

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒-๓๐๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๐๓/๔๔๗.

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗๖๗.

^{๑๐} พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุทฺโธ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิถีชีวิต พฤติกรรมสุขภาพ และการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของสงฆ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๐.

^{๑๑} พระครูสังฆรักษ์อำนาจ เขมปณโณ (ยอดทอง), “พระพุทธศาสนากับปัญหาจริยธรรม เรื่องการละเมิดสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาในสังฆม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๔.

ถึง ๑๐ ประการด้วยกัน และวัตถุประสงค์ ๑๐ ประการเหล่านี้ก็คือ “เจตนารมณ์โดยทั่วไป”^{๑๒} ของพระวินัยนั่นเอง ซึ่งเจตนารมณ์เหล่านี้ ได้แก่ ๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ ๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ ๓) เพื่อช่มบุคคลผู้เกื้อยาก ๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม ๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน ๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต ๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส ๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ยังไม่เลื่อมใสแล้ว ๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆกรรม ๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อวินัย^{๑๓}

พระวินัยทั้งหมดที่ทรงบัญญัติขึ้นทั้งในส่วนที่เป็นพุทธบัญญัติและในส่วนที่เป็นอภิสมจารณั้น นอกจากจะปรากฏความอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว ยังปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ อีกด้วย โดยเฉพาะในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคทั้ง ๒ คัมภีร์นี้จัดอยู่ในชั้นอรรถกถาชนิดปกรณ์วิเสส ได้รับการยอมรับจากนักปราชญ์พระพุทธศาสนาโดยส่วนใหญ่ว่าเป็นคัมภีร์ที่ดีที่สุดในการอธิบายพระไตรปิฎก โดยเฉพาะเรื่องไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหลักสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนาว่าศีลเป็นที่มาของสมาธิและปัญญาสำหรับฝึกฝนพัฒนาชีวิตให้มีความบริสุทธิ์อย่างเป็นระบบ

คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นคัมภีร์ที่ยอมรับในวงการศึกษาธรรมในเมืองไทยว่ามีความสำคัญยิ่ง แนวการอธิบายธรรม ลาดลึกลงตามลำดับเหมือนลักษณะแห่งมหาสมุทร มีนัยวิจิตรและพิริศพรายมีความงามทั้งเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด^{๑๔} เป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในเรื่องไตรสิกขา โดยเฉพาะเรื่องศีล ไว้อย่างละเอียดน่าสนใจยิ่ง ควรแก่การศึกษาและนำมาปฏิบัติ ชี้ให้เห็นว่าศีลมีความสำคัญอย่างยิ่งเป็นที่มาของสมาธิและปัญญา รจนาโดยพระพุทธโฆสาจารย์ พระอรรถกถาจารย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลงานของท่านมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของชาวพุทธฝ่ายเถรวาทอย่างมาก วิธีอธิบายพระไตรปิฎกของคนรุ่นหลังก็ได้ถือท่านเป็นตัวอย่าง^{๑๕} การรจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ แสดงถึงอัจฉริยภาพของท่านผู้แต่งที่เน้นในเรื่องศีล รวมถึง สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติและศึกษาของคนรุ่นหลังไว้อย่างละเอียดยิ่ง เรียกได้ว่าเป็นวิทยานิพนธ์ของท่านที่ประกาศเกียรติคุณของท่านในทางเป็นนักปราชญ์ได้เป็นอย่างดี

^{๑๒} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), พระธรรมวินัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๘.

^{๑๓} วิ.มท. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

^{๑๔} วคิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๑), คำนำ.

^{๑๕} พระราชาธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๙๐.

ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคนั้นอยู่ในฝ่ายของอภัยคีรีวิหาร จัดเป็นคัมภีร์อรรถกถาชนิด
 ปกรณ์พิเศษ ที่อธิบายเรื่องไตรสิกขาได้ชัดเจน ไม่แตกต่างกับวิสุทธิมรรค เพราะวิมุตติมรรคเป็น
 คู่มือสำหรับศึกษาปฏิบัติธรรม ซึ่งแต่งก่อนคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่ร่วมสมัยกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่
 เป็นคู่แข่งของคัมภีร์วิมุตติมรรค ปรมาจารย์พระอุปัชฌาย์แห่งอภัยคีรีวิหาร ปรมาจารย์เป็นภาษา
 บาลีแต่ต้นฉบับภาษาบาลีสัญญาไปยังเหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีน ที่พระติปิฎกสังฆปาละแห่ง
 พุณัน แปลถ่ายถอดไว้ในศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศักราช ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๙ พระเอฮารา เจ้า
 อาวาสวัดแห่งนิกาย นิจิเรนในญี่ปุ่นร่วมกับพระเถระชาวศรีลังกา ๒ รูป คือพระโสมะและพระเข
 มินทเถระแปลวิมุตติมรรคจากภาษาจีนสู่ภาษาอังกฤษและจัดพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบหนังสือเป็น
 ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔^{๑๖} คัมภีร์วิมุตติมรรคนี้ ปรมาจารย์ในอินเดียหรือศรีลังกายังไม่มีหลักฐาน
 ปรากฏชัด นักปราชญ์บางท่านมีมติว่า ปรมาจารย์ในอินเดีย บางท่านก็ว่าปรมาจารย์ในศรีลังกาก่อนที่
 พระพุทธโฆสจารย์จะปรมาจารย์วิสุทธิมรรคมีเนื้อหาคล้ายคลึงกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค จะเห็นได้จาก
 บทย่อของแต่ละคัมภีร์ และข้อมูลต่าง ๆ ที่คัมภีร์ทั้งสองเล่มได้มา คือพระไตรปิฎก คัมภีร์โป
 ราณะ ปุพพจักริยะ อรรถกถาต่างๆ เปฏกษะคาถาของพระสารีบุตร และข้อมูลที่ไม่ปรากฏ
 หลักฐานเป็นต้น^{๑๗}

คัมภีร์ทั้ง ๒ เล่มนี้ ได้รับการยอมรับจากนักปราชญ์พุทธศาสนาโดยส่วนใหญ่ว่า เป็น
 คัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่ดีที่สุด อธิบายความพระไตรปิฎกอย่างย่อ หรืออธิบายแบบรวมยอด
 แทนการอธิบายเป็นปิฎก อ่านศึกษาเข้าใจได้ง่าย^{๑๘} ใช้สำนวนภาษาที่สละสลวย เกิดร่วมสมัยกัน
 แต่ทั้ง ๒ คัมภีร์นี้อยู่คนละนิกาย เนื้อหาใน ๒ คัมภีร์นี้ ได้รับการสืบทอดเผยแพร่จนมาถึง
 ปัจจุบันนี้ คณะสงฆ์ในประเทศต่าง ๆ ได้ใช้ ๒ คัมภีร์นี้ เป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาหลักคำสอน
 ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น ได้ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์
 ไทยในปัจจุบันในระดับชั้นเปรียญธรรม ๘ ประโยควิชาแปลมคธเป็นไทยและเปรียญธรรม ๙
 ประโยควิชาแปลไทยเป็นมคธด้วย

ดังนั้น ผู้วิจัย จึงมีความสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์ทั้ง ๒
 ให้เห็นว่ามีประเด็นใดบ้างที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันอย่างไร ตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ใน
 งานวิจัยนี้ เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาพุทธศาสนา และเป็นแนวทางของการปฏิบัติที่ถูกต้องตาม
 พุทธประสงค์ต่อไป

^{๑๖} พระพุทธโฆสจารย์, **วิมุตติมรรคแปล**, แปลโดย พระราชวรมณี และคณะ, (กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์สยาม บริษัท เคสิดไทย จำกัด, ๒๕๔๑), บทนา.

^{๑๗} พัฒน์ เฟิงผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก
 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๒.

^{๑๘} พระมหาสยาม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”,
 หน้า ๔.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค

๑.๓ ขอบเขตในการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยมุ่งวิเคราะห์เปรียบเทียบทัศนะเรื่องศีล และวิธีการนำเสนอเนื้อหาใน ๒ คัมภีร์ จึงมีขอบเขตที่ ๒ คัมภีร์เป็นหลักคือ

๑.๓.๑ คัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่งโดยพระพุทธโฆสาจารย์ ที่พิมพ์เผยแพร่ทั้งบาลีภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัย ได้ใช้คัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับต่อไปนี้ เป็นขอบเขตการวิจัย

๑. Bhadantacariya Buddhoghosa. [1997]. The Path of Purification [Visuddhimagga]. [Translated from the Pali by Bhikkhu Nanamoli]. Singapore Buddhist meditation Centre.

๒. พระพุทธโฆสาจารย์. (๒๕๓๙). วิสุทธิมคคปกรณัม ปฐโมพุดิโย ภาค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๓. พระพุทธโฆสาจารย์. (๒๕๓๖). วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑-๓ (คณะวิชาการมหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ผู้แปล). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย.

๔. พระพุทธโฆสาจารย์. (๒๕๔๘). คัมภีร์วิสุทธิมรรค. สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๑.๓.๒ คัมภีร์วิมุตติมรรค แต่งโดยพระอุปติสสเถระ ที่พิมพ์เผยแพร่ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ส่วนภาษาบาลีนั้นได้หายสาบสูญไปนานแล้ว ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ใช้คัมภีร์วิมุตติมรรคฉบับดังต่อไปนี้เป็นขอบเขตการวิจัย

๑. The Arahant Upatissa. The Path of Freedom (Vimuttimagga). (Translated from the Chinese By The Rev. N.R.M. Ehara, Soma Thera and kheminda Thera). Colombo : The Saman Press, 1961

๒. วิมุตติมรรค แปล. พระราชวรมุนี และคนอื่นๆ. ผู้แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๑.

๓. วิมุตติมรรคแปล. ปรีสุทโธภิกขุ, ผู้แปล. ม.ป.ท., ๒๕๑๔.

๔. วิมุติมรรคแปล. พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, ผู้แปลจากภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๘ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

สำหรับการอ้างอิงเนื้อหา ข้อความที่เกี่ยวข้องเนื่อง ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ในงานวิจัยนี้ ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับแปลเป็นภาษาไทย และใช้วิทยานิพนธ์ หนังสือ เอกสารต่าง ๆ อันเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง เพื่อประกอบการวิเคราะห์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในงานวิจัยนี้

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ในงานวิจัยนี้ มีศัพท์สำคัญทางวิชาการที่ต้องทำการเข้าใจกันก่อน โดยแต่ละศัพท์ มีคำจำกัดความดังต่อไปนี้

ศีล หมายถึง ความประพฤติที่ดีทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม หรือการสำรวมจากสิ่งไม่ควรสำรวม การงดเว้นจากสิ่งไม่ควรงดเว้น มีผลานิสงส์คือ ความสามารถยังผู้ที่รักษาศีล ไม่ให้ตกไปในอบายทุกข์

คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค หมายถึง ปกรณ์วิเสส อธิบายศีล สมาธิ ปัญญา ตามแนววิสุทฺธิ ๗ พระพุทธโฆสศาจารย์ พระอรรถกถาจารย์ชาวอินเดียเป็นผู้รจนาขึ้นที่มหาวิหารในเกาะลังกา ประมาณปี พ.ศ.๙๕๖ หรือ ๙๖๓ เป็นพระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดสายเถรวาท มีผลงานมากที่สุด

คัมภีร์วิมุติมรรค หมายถึง ปกรณ์วิเสส อธิบายศีล สมาธิ ปัญญา เช่นเดียวกันกับ คัมภีร์ วิสุทฺธิมรรค พระอุปติสสเถระแห่งสำนักอภัยคีรีวิหาร เป็นผู้รจนาขึ้น ประมาณปี พ.ศ. ๖๐๙

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษานี้ ผู้วิจัยได้พยายามรวบรวมหนังสืองานวิจัยและวิทยานิพนธ์ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องเป็นบางส่วน มาประกอบในการทำวิจัยนี้ โดยมีเนื้อหาโดยสังเขปดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ **พระมหาจรรุญ จรณธมฺโม** ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง ศีลสิกขา ในพระวินัยปิฎก ผลการวิจัยพบว่า ในพระวินัยปิฎกนั้นได้กล่าวถึงศีล หรือวินัยของภิกษุภิกษุณีไว้เป็นหมวดหมู่แบ่งตามโทษหนัก และเบาออกเป็นกลุ่ม คือศีล ๒๒๗ ของภิกษุมีชื่อเรียกว่า มหาวิภังค์ หรือภิกษุวิภังค์ ศีล ๓๑๑ ชื่อของภิกษุณีมีชื่อเรียกว่า ภิกษุณีวิภังค์ และแบ่งเป็นกลุ่มย่อยอีก เรียกว่ากัณฑ์ เช่น ปาราชิกกัณฑ์ เป็นต้น ในศีลแต่ละข้อจะกล่าวถึงผู้เป็นต้นเหตุที่ก่อเรื่องไม่ดีไม่งาม ขึ้นว่า ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร เรียกว่ามูลบัญญัติ และเรื่องราวที่ตรงแก้ไขเพิ่มเติมภายหลัง เรียกว่า อนุบัญญัติ พร้อมด้วยเรื่องที่ว่าวินัยฉ้อชู้ขาดเป็นราย ๆ ไป เรียกว่า วินิตวัตถุและ

ช้อยกเว้น ไม่ปรับโทษ แก่บางคน เรียกว่าอนาปัตติวิหารศีล เมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์ทั้งใน พระไตรปิฎกและในพระสุตตันตปิฎกแล้วทำให้พบว่า แม้จะมีชื่อเรียกต่างกัน เช่น ปาราชิก สังฆาทิเสส เป็นต้นก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นศีลของบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ ต่างก็มีความมุ่งหมายในการ ตั้งเป็นกฎบังคับ เพื่อควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ให้อยู่ในสภาวะปกติ ไม่สร้างความ เตือดร้อนให้แก่ตนเอง และคนอื่นด้วยกันทั้งนั้น ให้คุณและโทษแก่ผู้สมานรักษาทั้งในขณะที่ ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันแลหลังจากการสิ้นชีวิตไปแล้ว พร้อมกันนั้น ศีลก็ยังมืบทบาทสำคัญในการ เป็นบันไดเพื่อก้าวขึ้นไปสู่ คุณธรรมชั้นสูง คือสมาธิปัญญา อันจะนำพาไปสู่จุดหมายสูงสุดของ พุทธศาสนา คือพระนิพพานในโอกาสต่อไป^{๑๙}

๑.๕.๒ พระอุบล กตปุณฺณโณ ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า ศีลเป็นหลักความประพฤติ ที่ต่อเนื่องกันตามเหตุผล เป็นระบบจริยธรรม เพราะผู้ปฏิบัติจะประพฤติได้ถูกต้อง ก็ต่อเมื่อมีความเข้าใจในระบบและเหตุผลที่เกี่ยวข้องเป็น พื้นฐานอยู่ด้วยการปลูกฝังให้มีศีลด้วยการเรียนรู้ มีสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี การสั่งสอนที่ ถูกต้องนำหลักการมาประพฤติปฏิบัติอย่างต่อเนื่องด้วยความไม่ประมาท ศีลในทางสังคม ซึ่งมุ่ง เน้นฝ่ายของวินัยย่อมครอบคลุมการจัดระเบียบด้านนอกทั้งหมดรวมถึงข้อกำหนดกฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียมและข้อปฏิบัติ กิจกรรมทั้งหลายของหมู่ชน ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม และ สภาพที่ควรจัดได้ให้ความสัมพันธ์กับด้านจิตใจส่งผลออกมาสู่สังคม คุณค่าของศีลทางสังคม คือ สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยการปรับการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เรียบร้อยเกื้อกูลใน ความเป็นอยู่ร่วมกันด้วยดี จิตใจของสมาชิกในสังคมประกอบด้วยเมตตาและกรุณา มีความ เอื้อเฟื้อ ต่อผู้อื่นทำให้เกิดสภาพความเป็นอยู่เกื้อกูล แก่การปฏิบัติกิจต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมาย ที่ตั้งงาม โดยลำดับจนถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต ศีลจึงมีความเข้มงวดกวดขันเคร่งครัดหยาบ ประณีต ด้วยเหตุผลที่ต้องสัมพันธ์เกื้อกูล ในการปฏิบัติธรรม นั่นคือ ความสงบใจเป็นไปเพื่อ สมาธิ แม้เพียงศีล ๕ ที่ประพฤติ อย่างถูกต้อง ก็จัดว่าเป็นผู้มีศีลอย่างสงบบริบูรณ์สำหรับ สมาชิกในสังคมปัจจุบัน^{๒๐}

๑.๕.๓ วคิน อินทสระ ให้ทัศนะเกี่ยวกับคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคในหนังสือ “สาระสำคัญแห่งวิสุทฺธิมรรค” ไว้ว่า ปกรณ์พิเศษชื่อ วิสุทฺธิมรรค เป็นคัมภีร์ที่ยอมรับในวง การศึกษาธรรมในเมืองไทยว่ามีความสำคัญยิ่ง แนวอธิบายธรรมลาดลึกลงตามลำดับ เหมือน ลักษณะแห่งมหาสมุทร วิสุทฺธิมรรคมีนัยวิจิตร และพิศพรายมีความงามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดน่าอัศจรรย์ในคุณสมบัติ คือปัญญาของท่านผู้เรียบเรียงอย่างยิ่ง วิสุทฺธิมรรคมิใช่ จุดหมายปลายทาง หรือจุดหมาย อันสูงสุดในพุทธศาสนา วิสุทฺธิมรรคเป็นเพียงเครื่องมือ และ

^{๑๙} พระมหาจรัญ จรณธมฺโม, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีลสิกขาในพระไตรปิฎก”, *วิทยานิพนธ์ ศาสตราศตวรรษห้าสิบ*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๘.

^{๒๐} พระอุบล กตปุณฺณโณ, “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒.

วิธีการไปสู่จุดหมายอันสูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏนี้ เมื่อบุคคลได้พบทางอันถูกต้องและดำเนินไปตามทางนั้น โดยไม่หันหลังกลับเสียย่อมนจะต้องถึงจุดหมายปลายทางเข้าวันหนึ่งจะเร็วหรือช้าเท่านั้น^{๒๑}

๑.๕.๔ **พัฒน์ เพ็งผลา** กล่าวถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค ในหนังสือ “ประวัติวรรณคดีบาลี” ไว้ว่า วิสุทธิมรรคนั้นเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ทั้งหมดโดยแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นแก่นแท้ของปรัชญาพระพุทธศาสนา กล่าวอีกนัยหนึ่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือคัมภีร์ที่รวบรวมสาระสำคัญของพระไตรปิฎกไว้ในเล่มเดียวลักษณะการแต่งเป็นการเรียงความร้อยแก้วที่ดึงดูดใจผู้อ่านเป็นอย่างมาก ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคนั้น มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับวิสุทธิมรรค จะเห็นได้จากบทย่อของแต่ละคัมภีร์ และข้อมูลต่าง ๆ ที่คัมภีร์ ทั้งสองเล่มได้มา คือพระไตรปิฎก คัมภีร์โบราณะ ปุพพาทจริยะ อรรถกถาต่าง ๆ^{๒๒}

๑.๕.๕ **มาลี อาณากุล** ได้ศึกษาเปรียบเทียบกรรณฐานในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค และวิธีปฏิบัติกรรณฐานของสำนักวิปัสสนาอันน้อยกับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ในงานวิจัยนี้ได้กล่าวถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ใช้ศึกษาถึงวิถีปฏิบัติโดยตรงทั้งศีลสมาธิ ปัญญาและหมวดธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกมาอธิบายขยายความไว้อย่างเป็นระบบให้รายละเอียดในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของธรรมที่พึงทราบเหล่านั้น ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจได้ว่า ถ้าหากปฏิบัติธรรม ในพระพุทธศาสนาแล้ว จะต้องมีความรู้อะไรบ้างความรู้เหล่านั้นมีหลักการอย่างไร จะต้องปฏิบัติอะไรก่อน และอะไรที่หลังเป็นต้น อนึ่งคัมภีร์นี้ได้แสดงอัจฉริยภาพ ในการเรียบเรียงเนื้อหาของท่านผู้รจนานี้ แม้จะไม่มีแบบการเรียนการสอนสำหรับคัมภีร์นี้โดยตรง สำหรับฆราวาสแต่ผู้ใดผ่านสภาวะธรรมพื้นฐานในพระอภิธรรมมัตถสังคหะมาแล้วก็จะสามารถศึกษาคัมภีร์ วิสุทธิมรรคนี้ด้วยตนเองได้ไม่ยากนัก เพราะคัมภีร์นี้มีการอ้างอิงถึงสภาวะธรรมพื้นฐาน ในสังคหบาลีจนถึงญาณปัญญาระดับสูงที่สามารถผลักดันชีวิตออกจากวัฏสงสารได้^{๒๓}

วรรณกรรมดังที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนใหญ่จะให้ความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคในภาพกว้าง ๆ มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเป็นเพียงบางส่วน ยังไม่มีการวิเคราะห์เปรียบเทียบในชั้นรายละเอียด ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยหัวข้อนี้ เพื่อจะได้ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะเนื้อหา และวิธีการอธิบายคำสอนเรื่องศีลของทั้งสองคัมภีร์นี้ เพื่อให้

^{๒๑} วศิน อินทสระ, **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๑), หน้า ๙.

^{๒๒} พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔.

^{๒๓} มาลี อาณากุล, “การศึกษาเปรียบเทียบกรรณฐานในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิธีปฏิบัติกรรณฐานของสำนักวิปัสสนาอันน้อยกับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙), หน้า ๒๒.

ทราบ ความคล้ายคลึงกันและความแตกต่างกันในประเด็นต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการด้านศาสนาเพิ่มพูนด้านปริยัติ นำไปสู่ปฏิบัติ ปฏิเวธ และจรโลงพระพุทธรศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองอยู่กับโลกนิรันดร ต่อไป

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมุ่งศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์ทั้ง ๒ นี้ ซึ่งมีขั้นตอนในการศึกษาวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของปัญหาและประเด็นที่ต้องการทราบจากแหล่งข้อมูลดังนี้

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) ศึกษาคำสอนเรื่องศีล ใน ๒ คัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลปฐมภูมิของงานวิจัยนี้ และค้นคว้าข้อมูลที่เชื่อมโยงในพระไตรปิฎกอันแหล่งปฐมภูมิอีกแหล่งด้วย

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหัวข้องานวิจัยนี้ คือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย หนังสือ วารสาร และเอกสารต่างๆ

๑.๖.๒ การวิเคราะห์เปรียบเทียบ ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมจากวิทยานิพนธ์ งานวิจัย หนังสือ วารสาร และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องนั้น มาวิเคราะห์เปรียบเทียบหาความคล้ายคลึงกันและความแตกต่างกันของคำสอนเรื่องศีล ใน ๑๑ ประเด็น คือ ๑) เปรียบเทียบโครงสร้างของคัมภีร์ ๒) เปรียบเทียบลักษณะการแต่งคัมภีร์ ๓) เปรียบเทียบวิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ ๔) เปรียบเทียบธรรมชาติของศีล ๕) เปรียบเทียบความหมายของศีล ๖) เปรียบเทียบอานิสงส์ของศีล ๗) เปรียบเทียบประเภทของศีล ๘) เปรียบเทียบความผ่องแผ้วของศีล ๙) เปรียบเทียบความเศร้าหมองของศีล ๑๐) เปรียบเทียบโทษของศีลวิบัติ ๑๑) เปรียบเทียบอานิสงส์ของศีลสมบัติ

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

๑.๗.๒ ทำให้ทราบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค

๑.๗.๓ ทำให้ทราบความเหมือนและความแตกต่างของคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและในคัมภีร์วิมุตติมรรค

บทที่ ๒

คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์ จากการประมวลเนื้อความจากพระไตรปิฎกซึ่งบรรจุข้อความถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียบเรียงเป็นวิสุทธิมรรค คัมภีร์เดียวใน ๒๓ นิเทศ กล่าวคือประมวลเนื้อความจากพระวินัยปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียงไว้เป็นหมวดศีล ซึ่งมี ๒ นิเทศ คือศีลนิเทศกับธุดงค์นิเทศ ประมวลเนื้อความจากพระสุตตันต-ปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียงไว้เป็นหมวดสมาธิ ซึ่งมี ๑๑ นิเทศ คือตั้งแต่ต้นนิเทศที่ ๓ ถึง นิเทศที่ ๑๓ และประมวลเนื้อความจากพระอภิธรรมปิฎกซึ่งบรรจุข้อความถึง ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียงไว้เป็นหมวดปัญญา ซึ่งมี ๑๐ นิเทศ คือตั้งแต่ต้นนิเทศที่ ๑๔ ถึงนิเทศที่ ๒๓ ดังนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ จึงได้รับการขนานนามว่าพระไตรปิฎกย่อ หรือเรียกว่า หัวใจพระพุทธศาสนาชนิดที่ย่อมาอย่างครบถ้วนบริบูรณ์^๑

๒.๑ ภูมิหลังคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ก่อนที่เข้าสู่คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอภูมิหลังของคัมภีร์ วิสุทธิมรรคก่อน ทั้งนี้เพื่อให้ทราบเกี่ยวกับประวัติพระพุทธโฆสาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค จะได้เป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาและค้นหาความรู้นำมาปฏิบัติระดับสติปัญญา และความศรัทธาเลื่อมใส ต่อไป

๒.๑.๑ ชีวิตประวัติพระพุทธโฆสาจารย์กับการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้บังเกิดขึ้นทั้งปวงพึงรู้ว่าพระคณฐธรรมาจารย์ผู้มีญาณปรากฏว่าพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งได้จตุปฏิสัมภิทาญาณรู้แตกฉานชำนาญในพระไตรปิฎก ผู้มีปัญญาวิสารทะคือแก้วกล้าได้รจนาคัดแต่งไว้เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา^๒ พระพุทธโฆสาจารย์เป็นอรรคกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงและมีผลงานมาก ชาวอินเดียในศรีลังกา เชื่อกันว่า ท่านได้เกิดมาในโลกนี้เพื่อนำประโยชน์เกื้อกูลต่อพระพุทธศาสนาอันยิ่งใหญ่เป็นอย่างมากโดยเฉพาะก็คือ การเขียนอรรคกถาภาษาบาลี อันเป็นหนทางที่ช่วยผดุงปริยัติศาสนาหรือการศึกษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่และพัฒนาจนถึงที่สุด ในหนังสือพจนานุกรมพระพุทธศาสนา

^๑ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯมทานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐.

^๒ บุญย นิลเกษ, ดร., คัมภีร์วิสุทธิมรรค สำหรับประชาชน, (กรุงเทพฯมทานคร : ชมรมซีวานุภาพ, ๒๕๔๒), หน้า ๕๗.

(ภาษาอังกฤษ) เขียนโดย Christmas Humphreys^๓ ได้กล่าวถึงพระพุทฺธโฆสอาจารย์ว่า “เป็นนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ เกิดทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ราวต้นศตวรรษที่ ๕ แห่งคริสต์ศักราช เป็นผู้แปลอรรถกถาภาษาสิงหลสู่ภาษาบาลีและได้เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรค และงานเขียนอีกจำนวนมากมายที่อธิบายในพระไตรปิฎก”

สำหรับประวัติความเป็นมาของพระพุทฺธโฆสอาจารย์นั้นเราสามารถทราบได้จากคัมภีร์ ๓ เล่ม ที่ให้ข้อมูลประวัติของพระพุทฺธโฆสอาจารย์ค่อนข้างละเอียด คือ ๑) มหาวงศ์ ๒) พุทฺธโฆสอุปัติ และ ๓) ศาสนาวงศ์ ซึ่งเป็นวรรณคดีบาลีสสมัยต่อมาที่กล่าวถึงประวัติของพระพุทฺธโฆสอาจารย์ไว้โดยอ้างอิงคัมภีร์มหาวงศ์และพุทฺธโฆสอุปัติ

๑. คัมภีร์มหาวงศ์

คัมภีร์มหาวงศ์ได้กล่าวถึงประวัติของพระพุทฺธโฆสอาจารย์ไว้ในปริจเฉทที่ ๓๗ คาถาที่ ๒๑๘- ๒๔๖ คัมภีร์นี้รจนาโดยมหานามเถระชาวศรีลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑^๔ คัมภีร์นี้เป็นหลักฐานที่มีคุณค่าในเรื่องประวัติพระพุทฺธโฆสอาจารย์มากที่สุด กล่าวไว้ว่า พระพุทฺธโฆสอาจารย์เกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ ตำบลพุทธคยา ใกล้ต้นศรีมหาโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าสำเร็จวิชาและศิลปะต่าง ๆ ตามธรรมเนียมพราหมณ์ เชี่ยวชาญไตรเวท นิยมสวดถวายพระเวทของฤาษีปตัญชลี เป็นนักไต่คว้าที่ เทียวตระเวนไต่ทั่วอินเดีย วันหนึ่งได้ไปถึงวัดแห่งหนึ่งซึ่งเป็นวัดที่พระเรวตเถระ ผู้ซึ่งต่อมาได้เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านพำนักอยู่ พอดตกกลางคืนได้ทำการสวดมนต์ปตัญชลีด้วยตนเองที่ถูกต้องและบริบูรณ์ด้วยบทและพยัญชนะ ท่านเรวตเถระเห็นว่าเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม ประารถนาจะได้มาเป็นกำลังของพระศาสนา จึงหาอุบายได้ว่าทะเลกับพราหมณ์หนุ่ม (พระพุทฺธโฆส) ครั้นพราหมณ์หนุ่มพ่ายแพ้จึงตัดสินใจ ยอมบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อศึกษาพระอภิธรรมกับพระเรวตเถระพระอุปัชฌาย์ ได้รับฉายาว่า “พุทฺธโฆส” แปลว่า ผู้ที่มีชื่อเสียงเลื่องลือดุจพระพุทธเจ้า ณ วัดนั้น ท่านได้รจนาคัมภีร์ “ญาโณทัย” อธิบายพระอภิธรรมอัมมสังคณีชื่อว่า “อัญญุสาลีนี้” และคัมภีร์ปริตรตอรรกถา “อรรกถาย่อย” กระทั่ง พระเรวตเถระทราบเรื่องจึงแนะนำให้ไปที่ประเทศศรีลังกา เพื่อศึกษาสิงหลอรรกถา ซึ่งเป็นอรรกถาที่สืบทอดกันมาจากอรรกถาเดิม เพียงแต่อยู่ในรูปภาษาสิงหลเท่านั้น ท่านจึงได้เดินทางไปศรีลังกาในรัชสมัยของพระเจ้ามahanama โดยมาอาศัยอยู่ที่ปราสาทของมหานิกม สามิอุบาสกภายในบริเวณมหาปธานชระ ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของสำนักนิกายมหาวิหารโดยมีพระสังฆะपालเถระเป็นอาจารย์ เมื่อได้ศึกษาสิงหลอรรกถาจบแล้ว จึงขอแปลและปริวรรตคัมภีร์อรรกถาใหม่เป็นภาษามคธ โดยในเบื้องต้นได้แสดงฝีมือให้เป็นที่ยอมรับด้วยการรจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคลงบนใบลานถึง ๓ ครั้ง จนเป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์สำนักมหาวิหาร

^๓ Christmas Humphreys, *A Popular Dictionary of Buddhism*, (London : Curzon Press Ltd., 1975), p. 50.

^๔ พระมหานามะ, *มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอพระสมุดวชิรญาณ*, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๒), คำนำ.

ได้รับการยกย่องว่าเป็นพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรย์ ท่านได้แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหล กลับเป็นภาษามคร ซึ่งเป็นภาษาเดิมที่ใช้บันทึกอรรถกถาเก่า ที่พระมหินทเถระนำมาแปลไว้เป็น ภาษาสิงหล เมื่อเสร็จภารกิจทั้งหมดแล้ว จึงกลับมาสู่มาตุภูมิเพื่อนมัสการตันศรีมหาโพธิ์

๒. คัมภีร์พุทธโฆสุปัตติ

คัมภีร์นี้รจนาโดยพระมหามังคลเถระชาวพม่า ประมาณตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ได้เล่าประวัติของพระพุทธโฆสาจารย์ท่านองนิทาน คัมภีร์นี้แบ่งโครงสร้างทางเนื้อหาออกเป็น ๘ ปริเฉท มีเนื้อหาคล้ายคัมภีร์มหาวงศ์ แต่ก็มีบางประเด็นที่กล่าวแตกต่างออกไป สุภาพรรณ ฌ บางข้าง^๕ ได้สรุปเนื้อหาทั้ง ๘ ปริเฉทไว้ดังนี้

ปริจเฉทที่ ๑ มีหมู่บ้านชื่อว่าโฆสะ อยู่ใกล้พุทธคยา หัวหน้าหมู่บ้านชื่อ เกสิ ภรรยาชื่อ เกสินี พระเถระรูปหนึ่งซึ่งเป็นผู้คุ้นเคยกับพราหมณ์เกสิ มีความกังวลใจว่าในเวลานั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการสวดท่องจำเป็นภาษาสิงหลทำให้คนส่วนใหญ่ไม่เข้าใจ ท่านจึงปรารถนาที่จะหาคนที่สามารถแปลคัมภีร์ภาษาสิงหลออกเป็นภาษามคร ต่อมาท่านได้รู้ว่า มีเทพบุตรตนหนึ่งชื่อ โฆสะ อยู่ในดุสิตสวรรค์ เป็นผู้ที่สามารถทำงานที่ท่านมุ่งหวังได้ ท่านจึงขอให้เทพบุตรนั้น มาเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์กาสิ เทพบุตรก็ตกลงทำตามคำขอของท่าน โฆสะเมื่อเติบโตขึ้น ได้เล่าเรียนคัมภีร์พระเวทจนแตกฉาน วันหนึ่งขณะที่นั่งกินข้าวในที่ซึ่งถือว่าเป็นที่ประทับของพระวิษณุพราหมณ์มาเห็นเข้า ก็พูดว่า โฆสะก็ได้ว่า “ถ้านั้นแหละคือวิษณุ ใครคือผู้ที่เรียกว่าวิษณุ ข้าพเจ้ารู้จักได้อย่างไรว่าสิ่งใดคือวิษณุ” แต่ไม่มีใครตอบได้ อีกวันหนึ่ง พราหมณ์กาสิได้อธิบายความคิดเกี่ยวกับการปกครองในคัมภีร์พระเวทให้ลูกบ้านฟัง แต่ก็ติดขัดไม่สามารถอธิบายความหมายของข้อความตอนหนึ่ง โฆสะได้เขียนคำอธิบายนั้นในใบลาน เมื่อพราหมณ์กาสิเห็นเข้าก็ชื่นชมใน ความเป็นอัจฉริยะของลูก

ปริจเฉทที่ ๒ วันหนึ่งพระเถระผู้เป็นสหายของพราหมณ์กาสิ ได้รับนิมนต์มาฉันอาหารที่บ้าน พราหมณ์กาสิได้นำเสื้อของโฆสะมาปูให้ท่านนั่ง โฆสะโกรธ กล่าวต่อว่า ได้ถามพระเถระว่าท่านได้เรียนพระเวทหรือความรู้อื่นบ้างหรือไม่ พระเถระก็ได้ขับพระเวทให้ฟังและได้บอกว่าท่านยังได้เรียนพระอภิธรรมซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ต่อจากนั้นได้อธิบายธรรมะให้โฆสะฟังจนโฆสะเกิดความเลื่อมใส ตัดสินใจออกบวชในพระพุทธศาสนา และภายในเดือนเดียวก็เรียนจบพระไตรปิฎก ได้นามว่า พุทธโฆสะ

ปริจเฉทที่ ๓ วันหนึ่งพุทธโฆสาจารย์เกิดคำถามในใจว่า ระหว่างท่านกับพระอุปัชฌาย์ ผู้ใดมีความรู้มากกว่ากัน พระเถระผู้เป็นพระอรหันต์ ล่วงรู้ความในใจจึงเรียกตัวพุทธโฆสาจารย์ มาว่ากล่าวตักเตือนและกำชับให้ขอโทษ พระพุทธโฆสาจารย์รู้สึกละอายใจ กล่าวคำขอโทษ แต่พระเถระบอกว่าจะยกโทษให้ต่อเมื่อพระพุทธโฆสาจารย์ไปศรีลังกาแล้ว

^๕ สุภาพรรณ ฌ บางข้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒๘-๒๒๙.

แปลอรรถกถาสิงหลเป็นบาลี ท่านก็ตกลง แต่ขอโอกาสแสดงธรรมแก่บิดาก่อนไป บิดาเมื่อได้ฟังธรรม ได้กลับใจมาเป็นพุทธศาสนิกชนท่านได้เชิญบิดามายังที่ที่จัดไว้เป็นพิเศษให้บิดาเข้าไปข้างใน ปิดประตูกล่าวแสดงธรรมให้บิดาฟังอีกจนที่สวดบิดาได้บรรลุโสดาปัตติผล

ปริจฉาที่ ๔ พระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางไปศรีลังกาทางเรือ ระหว่างทางได้พบกับพระพุทธที่ตมมหาเถระซึ่งกำลังเดินทางกลับจากศรีลังกาไปอินเดีย เมื่อพระพุทธโฆสอาจารย์เล่าวัตถุประสงค์การไปศรีลังกาของท่าน พระพุทธที่ตมมหาเถระกล่าวว่า ท่านเองก็ถูกส่งมาศรีลังกาเพื่อ แปลพระวจนะของพระพุทธเจ้าจากภาษาสิงหลออกเป็นภาษาบาลี งานที่ท่านทำสำเร็จแล้ว คือ คัมภีร์ชินาลังการ ทันทวงส์ ธาตุวงส์ และโพธิวงค์ ท่านไม่มีเวลาพอที่จะเขียน อรรถกถาฎีกา จึงขอให้พระพุทธโฆสอาจารย์ทำงานนี้ต่อ เพราะที่ท่านแก่แล้วคงจะมีชีวิตอยู่อีกไม่นาน มีเรื่องเล่าต่อว่า พระพุทธที่ตมเมื่อถึงอินเดียก็ได้มรณภาพ และได้ไปเกิดชั้นดุสิต

ปริจฉาที่ ๕ ในตอนแรกพระพุทธโฆสอาจารย์ได้พักใกล้ท่าเรือชื่อทวิธาฐานะ ในศรีลังกาวันหนึ่งท่านได้เห็นหญิงแบกน้ำคนหนึ่ง ทำหมอน้ำของหญิงอีกคนหนึ่งแตก แล้วทั้งคู่ได้ทะเลาะกันอย่างรุนแรง พระพุทธโฆสอาจารย์รู้ว่าท่านอาจจะต้องไปเป็นพยานในคดีนี้ จึงจดบันทึกคำพูดของหญิงทั้ง ๒ ทุกถ้อยคำ เมื่อเจ้าพนักงานนิมนต์ท่านไปเป็นพยาน ท่านได้ยื่นหนังสือที่จัดไว้ให้พระเจ้าแผ่นดินเมื่อทราบเรื่องจึงนิมนต์ให้ท่านเข้ามาในวัง

ปริจฉาที่ ๖ หลังจากที่ได้อ่านคำให้การแล้ว พระพุทธโฆสอาจารย์ได้มีโอกาสพบพระสังฆราชแห่งศรีลังกา วันหนึ่งพระสังฆราชได้สอนพระอภิธรรมแก่ภิกษุกลุ่มหนึ่ง แต่ติดขัด ไม่สามารถอธิบายความหมายบางตอนได้ เมื่อพระสังฆราชออกไปแล้ว พระพุทธโฆสอาจารย์ได้เขียนคำอธิบายบนกระดาน วันรุ่งขึ้นพระสังฆราชมาเห็น จึงได้ชวนให้ท่านเป็นครูผู้สอนอภิธรรมแก่พระภิกษุในศรีลังกา ท่านได้ปฏิเสธ และกล่าวว่าท่านมาเพื่อจะแปลพระวจนะของพระพุทธเจ้าจากสิงหลออกเป็นภาษาบาลี พระสังฆราชจึงให้ท่านเขียนคำอธิบายคาถา ๒ บท ท่านก็เริ่มงานทันทีในตอนหัวค่ำเมื่อเสร็จก็เข้านอน ท้าวสักกะได้มาขโมยงานของท่านไป เมื่อท่านตื่นขึ้นมา ในช่วงกลางคืนไม่เห็นงาน ก็เขียนอีกครั้งอย่างรวดเร็วโดยมีข้อความเหมือนของเดิมทุกประการ เสร็จแล้วก็เข้านอนท้าวสักกะก็มาขโมยอีก ท่านก็ต้องเขียนไม่อีกเป็นดังนี้ถึง ๓ ครั้ง หนสุดท้ายท้าวสักกะได้นำต้นฉบับของ ๒ ครั้ง แรกมาคืนด้วย วันรุ่งขึ้น ท่านได้นำคัมภีร์ทั้ง ๓ ชุด ไปให้พระสังฆราชดู พระสังฆราชเปรียบเทียบคัมภีร์ทั้งหมดเห็นว่าตรงกัน ก็สรรเสริญในความสามารถของท่าน และได้มอบคัมภีร์อรรถกถาให้ท่านแปล ตั้งแต่นั้นชื่อเสียงของท่านก็ฟุ้งกระจายไปทั่วศรีลังกา

ปริจฉาที่ ๗ พระสังฆราชได้จัดที่อยู่เป็นพิเศษ ให้ท่านได้ทำงานด้วยความสะดวก ท่านทำงานเสร็จภายใน ๓ เดือน ท่านได้มอบงานทั้งหมดให้แก่พระสังฆราช และได้เผาต้นฉบับอรรถกถาภาษาสิงหลทั้งหมด กล่าวว่า กองอรรถกถาที่เผาขึ้นกองสูงเท่ากับช้าง ๗ เชือก ยืนต่อกัน ต่อจากนั้น ท่านได้รวบรวมผลงานทั้งหมดของท่านกลับไปอินเดีย ก่อนไปพระภิกษุชาว

ศรีลังกาได้ขอให้ท่านสอนภาษาสันสกฤตให้ก่อน แต่ท่านเพียงแต่เทศนาธรรมเทศนาเป็นภาษาสันสกฤตเพียงเรื่องหนึ่ง แล้วออกเดินทาง

ปริจเฉทที่ ๘ เมื่อมาถึงอินเดีย พระพุทธโฆสจารย์ได้ไปหาพระเถระแสดงผลงานและกล่าวขอโทษ เมื่อได้รับการยกโทษแล้ว ท่านก็ไปหาบิดามารดา เมื่อบิดามารดาตาย ท่านก็เดินทางไปนมัสการพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา และมรณภาพที่นั่นได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต มีคำทำนายว่า เมื่อพระศรีอาริยมุตไตรยถือกำเนิดเป็นมนุษย์ ท่านจะได้เกิดเป็นพระสาวก อัญญัติของท่านได้ฝังไว้ใกล้พระศรีมหาโพธิ์ และได้มีผู้สร้างสถูปครอบไว้

๓. คัมภีร์ศาสนวงศ์

คัมภีร์นี้แต่งโดยพระปัญญาสามีชวาพมา แต่งเป็นภาษามคธเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕ อาศัยข้อมูลมาจากอรรถกถาสมันตปาสาทิกา ที่ปวงค์ มหาวงศ์ และวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ของประเทศพม่า ผู้วิจัยจะสรุปประวัติพระพุทธโฆสจารย์จากฉบับที่แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทยโดยศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร์^๖ ดังนี้

พระมหาเถระทั้งหลายปรึกษาหารือกันว่า ปริยัติศาสนา ได้แปลเป็นภาษาและหนังสือสูญหายแล้ว ใครเล่าจะสามารถแปลเป็นภาษามคธได้ จึงไปเชิญเทพบุตรตนหนึ่งชื่อโฆสะในภพดาวดึงส์ให้มาเกิดในครรภ์ของนางเกสสิพราหมณี ภรรยาของเกสพราหมณ์ ในหมู่บ้านโฆสคาม ใกล้ไม้โพธิ์สถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ตั้งชื่อกุมารนั้นว่า โฆสะ เพราะเกิดมาในเวลาที่พวกพราหมณ์ประกาศปาวร้องกันเป็นต้นว่า กินกันเถิด เจ้าข้า ต้มกันเถิด เจ้าข้า โฆสะกุมารเรียนจบไตรเพทเมื่ออายุ ๗ ขวบ ครั้งหนึ่ง โฆสะกุมารได้สนทนาเรื่องพระเวท กับพระอรหันต์องค์หนึ่ง พระอรหันต์ถามพุทธมนต์ชื่อปรมัตถเวท เป็นต้นว่า กุสลา ธมมา อกุสลา ธมมา อพยากตา ธมมา โฆสะกุมาร ได้ฟังปรมัตถเวทนั้นแล้ว ใคร่จะเรียนจึงบวชในสำนักนั้น สาธยายพระไตรปิฎกทุกวันเดือนเดียวเท่านั้นก็เรียนจบ หลังจากนั้นท่านนั่งอยู่คนเดียวในที่รโหฐาน นึกไปว่าในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ใครจะมีปัญญามากกว่ากัน เราหรืออุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์ทราบเหตุแล้วจึงดำหนิ ท่านเกิดความสลดใจจึงกล่าวขอขมาโทษอุปัชฌาย์ให้ท่านไปยังศรีลังกาเพื่อแปลพระไตรปิฎกภาคภาษาสิงหลกลับเป็นภาษามคธ เพื่อเป็นการไถ่โทษ ท่านจึงเดินทางไปยังศรีลังกาโดยทางเรือ และในระหว่างทาง ได้พบพระพุทธทัตตเถระ ครั้นถึงศรีลังกาแล้ว ได้เข้าเฝ้าสังฆบาลเถระ แจ้งถึงเหตุที่มาว่า เพื่อแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษามคธ และพระภิกษุชาวสิงหลได้มอบบทประพันธ์ซึ่งขึ้นต้นว่า สีเล ปติฏฐาย ให้ท่านไปประพันธ์เนื้อหาให้สอดคล้องกับพระไตรปิฎก ในวันนี้ท่านแต่งคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคยกบทประพันธ์ดังกล่าวขึ้นเป็นบทกระทู้ตั้งแต่ตอนเย็นจนจบ ท้าวสักกะใคร่จะทดลองบ่อเกิดความรู้ของท่าน จึงบันดาลให้คัมภีร์นั้นหายไป ท่านได้แต่งขึ้นใหม่อีก ท้าวสักกะก็มาบันดาลให้หายไป

^๖ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์, แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร์, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖), หน้า ๔๒-๔๓.

อีก ท่านก็แต่งขึ้นอีก ท้าวสักกะทำให้ท่านต้องแต่งถึง ๓ ครั้ง แล้วจึงแสดงคัมภีร์ทั้งเก่าและใหม่
ปรากฏว่าคัมภีร์ทั้ง ๓ ฉบับนั้นไม่ผิดแปลกกันแม้แต่บทเดียว พระสังฆบาลเถระโปรดปรานท่าน
แล้วมอบคัมภีร์พระไตรปิฎกให้ เพื่อทำงานที่ได้มอบหมายมาให้สำเร็จ^๗

๒.๑.๒ มูลเหตุแห่งการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค

การที่พระพุทธโฆสาจารย์ ได้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้นนั้น เพราะท่านได้รับ
อาราธนาจากคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวิหาร หลังจากที่ท่านได้ศึกษาอรรถกถาทั้งหลายจบแล้ว จึงได้
แสดงความสามารถให้เป็นที่รู้จักโดยการรจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ขึ้นมาเป็นปฐมฤกษ์^๘ อีก
ประการหนึ่ง คณะสงฆ์แห่งสำนักมหาวิหารต้องการให้ท่านแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถา
ต่าง ๆ ที่เป็นภาษาสิงหลสู่ภาษามคธขึ้นมาใหม่ เดิมทีคณะสงฆ์นิคายมหาวิหารได้ใช้
พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ที่ได้รับการส่งคายนามาถึง ๓ ครั้ง ในอินเดีย และฉบับที่ส่งคายนามา
ในไบลานที่ศรีลังกา สมัยพระเจ้าวัฏฏคามณี เป็นหลักสูตรการศึกษาโดยมิได้ให้ความสำคัญ
กับพระไตรปิฎกที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤตเหมือนนิกายอื่น ส่วนทางด้านคัมภีร์อธิบาย
พระไตรปิฎกที่เรียกว่าอรรถกถานั้น ก็ใช้อรรถกถาเก่าที่โบราณจารย์ท่านรจนามาไว้ ก่อนพุทธ
ศตวรรษที่ ๓ ดังจะเห็นว่า ในคัมภีร์อรรถกถาไม่ปรากฏว่า มีเรื่องของพระมหาเถระผู้อุบัติใน
ภายหลังจากรัชสมัยของพระเจ้าวสภะ (พ.ศ. ๖๐๙-๖๕๓) ครั้นถึงยุคของพระพุทธโฆสาจารย์
อรรถกถาเก่าเหล่านั้นก็ยังปรากฏอยู่ แต่อยู่ในรูปของภาษาสิงหล ซึ่งเป็นภาษาถิ่นของชาวเกาะ
พื้นเมือง จึงไม่สามารถแพร่หลายไปในแผ่นดินใหญ่ชมพูทวีปได้เลย ดังนั้น ทางคณะสงฆ์นิคาย
มหาวิหารจึงมีความเห็นว่า น่าจะมีการแปลเป็นภาษามคธ เพื่อเป็นการเผยแผ่อรรถกถากลับ
ไปสู่แผ่นดินใหญ่อีกครั้ง ประจวบเหมาะกันในยุคนั้น ทางสำนักนิกายอภัยคีรีได้รับเอา
พระไตรปิฎกประยุกต์ของนิกายธัมมรุจิ เป็นต้น ซึ่งบันทึกไว้ด้วยภาษาสันสกฤต รวมทั้งของ
นิกายมหายานมาเป็นหลักสูตรในการศึกษา ทำให้ผู้คนสนใจแนวการศึกษาใหม่ของฝ่ายอภัยคีรี
มากกว่าของฝ่ายมหาวิหารที่ยังยึดถือของเดิมอยู่ เป็นเหตุให้ทางฝ่ายอภัยคีรีสามารถเผยแผ่
วาทะของตน ไปสู่อินเดียแผ่นดินใหญ่ได้อย่างรวดเร็ว ทำให้สถานการณ์ของฝ่ายมหาวิหารต้อง
ตกเป็นรองในด้านการเผยแผ่อยู่มาก ด้วยเหตุนี้ ทางคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวิหาร จึงเห็นว่า
พระพุทธโฆสาจารย์เป็นผู้มีความรู้ความสามารถสูง จึงพร้อมใจกันขอร้องให้ท่านแปลและเรียบ
เรียงอรรถกถาใหม่ขึ้นตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา นับได้ว่าท่านคือวีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ที่มาช่วยกอบกู้
สถานการณ์ที่กำลังเลวร้ายของฝ่ายนิคายมหาวิหารหรือเถรวาทในปัจจุบันนี้ได้ทันเวลา อาจ
กล่าวได้ว่า ถ้าไม่มีท่านแล้วเถรวาทอาจจะอันตรายไปแล้วก็ได้ รายละเอียดสาเหตุแห่งการ
แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้สามารถศึกษาได้จากคัมภีร์มหาวังสะและหนังสือพุทธโฆสุปัติ ซึ่ง

^๗ พระมหาสยาม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”,
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๔๕-๕๐.

^๘ มหาหมังกุฎราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมังกุฎราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๕), คำนำ.

รจนาโดยมหามังคลเถระชาวพม่า ประมาณตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ได้กล่าวถึงสาเหตุการแต่งไว้ในปริจเฉทที่ ๖ ว่า

หลังจากที่ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินแล้ว พระพุทธโฆสจารย์ได้มีโอกาสพบพระสังฆราชแห่งศรีลังกา วันหนึ่งพระสังฆราชได้สอนพระอภิธรรมแก่พระภิกษุกลุ่มหนึ่ง แต่ติดขัดไม่สามารถอธิบายความหมายบางตอนได้ เมื่อพระสังฆราชออกไปแล้วพระพุทธโฆสจารย์ได้เขียนคำอธิบายบนกระดาน วันรุ่งขึ้นพระสังฆราชมาเห็น จึงได้ชวนให้ท่านเป็นครูผู้สอนอภิธรรมแก่พระภิกษุในศรีลังกา ท่านได้ปฏิเสธ กล่าวว่าท่านมาเพื่อที่จะแปลพระวจนะของพระพุทธเจ้าออกเป็นบาลี พระสังฆราชจึงให้ท่านเขียนคำอธิบายคาถา ๒ บท ท่านก็เริ่มงานทันทีในตอนหัวค่ำ เมื่อเสร็จก็เข้านอนทำวสิกกะได้มาขโมยงานของท่านไป เมื่อท่านตื่นขึ้นมาในช่วงกลางคืน ไม่เห็นงาน ก็เขียนอีกครั้งอย่างรวดเร็ว โดยมีข้อความเมื่อนของเดิมทุกประการ เสร็จแล้วก็เข้านอน ทำวสิกกะก็มาขโมยอีก ท่านก็ต้องเขียนใหม่อีก เป็นดังนี้ถึง ๓ ครั้ง หนสุดท้ายทำวสิกกะได้นำต้นฉบับของ ๒ ครั้งแรกมาคืนด้วย วันรุ่งขึ้นท่านได้นำคัมภีร์ทั้ง ๓ ชุดไปให้พระสังฆราชดู พระสังฆราชเปรียบเทียบคัมภีร์ทั้งหมดเห็นว่าตรงกัน ก็สรรเสริญในความสามารถของท่าน และได้มอบคัมภีร์อรรถกถา ให้ท่านแปลตั้งแต่นั้น ชื่อเสียงของท่านก็ฟุ้งกระจายไปทั่วศรีลังกา^๙

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจึงสามารถสรุปสาเหตุแห่งการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้ดังนี้

๑. พระสังฆปาละหัวหน้าสงฆ์ฝ่ายมหาวิหารต้องการจะทดสอบความรู้ความสามารถของท่าน ก่อนที่จะให้แปลคัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ เมื่อท่านแต่งได้สำเร็จอย่างรวดเร็วและแต่งได้ดียิ่งตั้งชื่อว่า “วิสุทธิมรรค” นำไปถวายพระสังฆปาละ เมื่อพระสังฆปาละเห็นความสามารถของท่านแล้ว จึงอนุญาตให้แปลอรรถกถาสิงหลกลับสู่ภาษามคธตามต้องการ

๒. คณะสงฆ์ฝ่ายมหาวิหารต้องการฟื้นฟูแนวการศึกษาของฝ่ายตน ให้เป็นที่นิยมในหมู่ประชาชนและเพื่อแข่งขันกับฝ่ายอภัยคีรีวิหาร จึงขอร้องให้พระพุทธโฆสจารย์ซึ่งมีความรู้ความสามารถได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาขึ้นมา

๓. ทำงานที่ได้มอบหมายจากอาจารย์ในการแปลพระคัมภีร์สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เนื่องจากพระพุทธศาสนาในชมพูทวีปเสื่อมลงมาก แม้จะยังรักษาพระไตรปิฎกบาลีไว้ได้แต่คัมภีร์อธิบายที่จะใช้เป็นเครื่องมือช่วยในการศึกษามีอรรถกถา เป็นต้น ได้สูญสิ้นไป พระพุทธโฆสจารย์ ได้รับคำแนะนำจากพระอุปชฌาย์คือพระเวตเถระ ให้เดินทางไปศรีลังกาทวีปเพื่อแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลกลับเป็นภาษาบาลีแล้วนำมายังชมพูทวีป

^๙ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, หน้า ๒๘๙-๒๙๐.

๒.๑.๓ โครงสร้างของคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแบ่งโครงสร้างของเนื้อหาออกเป็น ๒๓ บท เรียกว่า นิเทศ ดังนี้
 นิเทศ ๑ สีสณิเทศ ว่าด้วยเรื่องศีล การรักษาศีลอันเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรม

นิเทศ ๒ อุตังคนิเทศ ว่าด้วยเรื่องการทำเพ็ญอุตงควัตร บำบัดความมักมากให้เบาบาง และส่งเสริมศีลให้บริสุทธิ์ผุดผ่องได้เต็มที่ มีประสิทธิภาพพอที่จะรองรับสมถกรรมฐานต่อไป

นิเทศ ๓ กรรมฐานคหณนิเทศ ว่าด้วยเรื่องบุพเพกิจเบื้องต้นก่อนลงมือเจริญสมถกรรมฐานและวิธีเรียนกรรมฐาน ๔๐ ประการอย่างใดอย่างหนึ่งตามอัธยาศัย

นิเทศ ๔ ปฐวีกสิณนิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญปฐวีกสิณกรรมฐานโดยพิสดาร อันเป็นสมถกรรมฐานประการแรก

นิเทศ ๕ เสสกกสิณนิเทศ ว่าด้วยการเจริญกรรมฐานที่เหลือ ๙ อย่าง มีอาโปกสิณเป็นต้น

นิเทศ ๖ อสุภกรรมฐานนิเทศ ว่าด้วยการเจริญอสุภกรรมฐาน ๑๐ ประการ มีอุทุมมาตก อสุภเป็นต้น อันหมวดที่ ๒ รองจากกสิณ ๑๐

นิเทศ ๗ อนุสสตินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญอนุสสติกรรมฐาน ๖ ประการ มีพุทธานุสสติเป็นต้น มีเทวดานุสสติเป็นที่สุด

นิเทศ ๘ เสสานุสสตินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญอนุสสติกรรมฐานที่เหลืออีก ๔ ประการ มีมรรณานุสสติเป็นต้น (รวม ๒๖ บท มีอนุสสติ ๑๐ ประการ)

นิเทศ ๙ พรหมวิหารนิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญพรหมวิหารกรรมฐาน ๔ ประการ มีเมตตากรรมฐานเป็นต้น

นิเทศ ๑๐ อารูปนิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญอารูปกรรมฐาน ๔ ประการ มีอากาสนัญญาตยกรรมฐานเป็นต้น

นิเทศ ๑๑ สมาธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญปฏิกุศลัญญากรรมฐานกัปปาตวุตถถานกรรมฐาน อันเป็นกรรมฐานหมวดสุดท้ายของกรรมฐาน ๔๐ ประการ

นิเทศ ๑๒ อิทธิวีนินเทศ ว่าด้วยเรื่องของการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ๑๐ ประการ มีอิच्छิฐานอิทธิเป็นต้น ซึ่งสามารถอิच्छิฐานให้เป็นไปได้ต่าง ๆ อันเป็นผลสำเร็จจากสมถกรรมฐานที่เจริญไว้สำเร็จแล้ว

นิเทศ ๑๓ อภิญญานิเทศ ว่าด้วยเรื่องอภิญญา ๖ ประการ มีทิพยโสต หูทิพย์สามารถฟังเสียงพิเศษได้ เป็นต้น อันเป็นผลสำเร็จจากสมถกรรมฐานที่เจริญไว้สำเร็จแล้ว

นิเทศ ๑๔ ชันธนิเทศ ว่าด้วยเรื่องขันธ ๕ อันเป็นภูมิหรืออารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานหมวดแรก

นิเทศ ๑๕ आयตनธาตุนิเทศ ว่าด้วยเรื่องอายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ อันเป็นภุมิ หรือ อารมณฺ์ของวิปัสสนากรรมฐานหมวดที่ ๒ และที่ ๓ ตามลำดับ

นิเทศ ๑๖ อินทริยสัจจนิเทศ ว่าด้วยเรื่องอินทริย ๒๒ และอริยสัจจ ๔ อันเป็นภุมิ หรืออารมณฺ์ของวิปัสสนากรรมฐาน หมวดที่ ๔ และที่ ๕ ตามลำดับ

นิเทศ ๑๗ ปัญญาภุมินิเทศ ว่าด้วยเรื่องปัจฉิมสัมปบาท ๑๒ ประการ อันเป็นภุมิ หรืออารมณฺ์ของวิปัสสนากรรมฐาน หมวดสุดท้าย

นิเทศ ๑๘ ทิฏฐิวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนากรรมฐานถึงขั้นทิฏฐิวิสุทธิ คือแรกได้เป็นสภาวะธรรมด้วยภาวนาปัญญา ได้แก่เห็นรูปเห็นนามตามเป็นจริง อันเป็นการก้าวสู่ วิปัสสนาขั้นต้น

นิเทศ ๑๙ กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ถึงสิ้น ความสงสัยในสภาวะธรรม คือ รูปนามอันเป็นอารมณฺ์วิปัสสนากรรมฐานเพราะได้เห็นรูปนาม พร้อมทั้งเหตุปัจจัยด้วยภาวนาปัญญา

นิเทศ ๒๐ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนา กรรมฐานถึงขั้นข้ามพ้นอุปกิเลสของวิปัสสนา ซึ่งขาดด้วยภาวนาปัญญา คือ ทางไปนิพพานอื่น ไม่ใช่

นิเทศ ๒๑ ปฏิทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนากรรม ฐาน ถึงขั้นดำเนินไปตามวิธีของวิปัสสนาทั้ง ๙ ตั้งแต่อุทยพยานอย่างแก่จนถึงอนุโลมญาณโดยลำดับ

นิเทศ ๒๒ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ว่าด้วยเรื่องการเจริญวิปัสสนากรรมฐานถึงขั้นได้ บรรลุอรियมรรคญาณทั้ง ๔ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น อันเป็นการชี้ทางไปสู่พระนิพพานประการ สุดท้าย

นิเทศ ๒๓ ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ ว่าด้วยเรื่องอานิสงส์ของภาวนาปัญญาอันเป็น ผลของการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ผู้ปฏิบัติถึงขั้นนี้แล้วจะได้ผลในปัจจุบัน

จากโครงสร้างของคัมภีร์วิสุทธิมรรคดังกล่าว จะเห็นว่า พระพุทธโฆสจารย์ ได้ ประมวลเนื้อความจากพระไตรปิฎกซึ่งบรรจุข้อความถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียบเรียง เป็นคัมภีร์วิสุทธิมรรคคัมภีร์เดียวใน ๒๓ นิเทศ กล่าวคือ ประมวลพระวินัยปิฎก ซึ่งบรรจุ ข้อความถึง ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ไว้เป็นหมวดศีลซึ่งอยู่ใน ๒ นิเทศ คือศีลนิตเทศกับธุดงค์ นิเทศ ประมวลพระสุตตันตปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ไว้เป็นหมวด สมาธิ ซึ่งอยู่ใน ๑๑ นิเทศ คือนิเทศที่ ๓-๑๓ ประมวลพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ไว้เป็นหมวดปัญญา ซึ่งอยู่ใน ๑๐ นิเทศ คือนิเทศที่ ๑๔-๒๓

๒.๑.๔ ลักษณะการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระสังฆรักขิตมหาสามี ผู้แต่งคัมภีร์สุโพรธาลังการ ได้จำแนกลักษณะการแต่งวรรณคดีบาลีไว้ ๓ ประการ ปราศกฏในคาถาที่ ๘ ปริเฉทที่ ๑ ดังนี้

พนฺโธ นาม สทฺทตถา สหิตา โทสวชฺชิตา
ปชฺชคชฺชวิมิสฺसानํ เภเทนายํ ติธา ภเว

ศัพท์ คำอรรถความที่กลมกลืนกัน ปราศจากโทษ ชื่อว่า
พันธะการประพันธ์ การแต่งเรื่อง การผูกเรื่อง พันธะนี้มี ๓
ประเภท คือ ปชชะ คชชะ และ วิมิสสะ^{๑๐}

๑. ปชชะ หรือ คำถ้อยกรอง ซึ่งเป็นรูปลักษณะของการประพันธ์แบบบาลี (อินเดีย) รูปแบบคำประพันธ์นั้นเรียกว่า ฉันทลักษณ์ หรือ ตำราฉันท คัมภีร์ที่มีชื่อเสียง คือ คัมภีร์วุดโตทัย หรือวุดโตทยปกรณ์ของพระสังฆรักขิต มหาสามีชาวศรีลังกา และคัมภีร์ฉันทโหมฏฐรีของพระวิสุทธิอาจารย์ชาวพม่า

๒. คชชะ หรือ ร้อยแก้ว คชชะแปลว่า คำพูด คำอธิบาย (Prose) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “จุนฉินยบท” แปลว่า ข้อความโดยละเอียด ดังนั้น คชชะ จึงหมายถึงงานเขียนที่มีแบบวิธีเขียนแสดงภูมิรัฐภูมิธรรมอย่างงดงาม ประณีตบรรจง และพิถีพิถันในเรื่องกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ วิธีเขียนแบบคชชะ แม้กำหนดคำ (สัทท) และความ (อรรถ) เป็นเรื่องสำคัญ แต่การจะกล่าวได้ว่าไร้แบบวิธีเขียนคงเป็นการพูดที่เกินจริง แบบวิธีเขียนเหล่านี้ แม้ไม่มีแบบกำหนดตายตัวก็ตาม แต่มีหลักการใหญ่ ๆ ที่ควรศึกษา ๓ เรื่อง คือไวยากรณ์ ไวยาหาร และ สัญลักษณ์ว่าให้ถึงที่สุดแล้ว แบบวิธีเขียนอย่างคชชะก็คือ การลำดับความของเรื่อง ความง่ายในการใช้ภาษา การใช้ไวยาหารอุปมาอุปมัย และความละเอียดลออในเชิงพรรณานั่นเอง

๓. วิมิสสะ หรือ ทั้งสองอย่างผสมกัน วิมิสสะ แปลว่า เจือปน คละกัน ผสมกัน จึงเป็นแบบวิธีเขียนวรรณคดีบาลีอย่างหนึ่ง ที่ท่านนำรูปแบบแห่งปชชะ ร้อยกรอง และคชชะ ร้อยแก้วมาเขียนเรื่องราวเดียวกัน เช่น พระสูตรทั้งหลายที่มีคาถา (ปชชะ) ในสคาถาวรรค สันยุตตนิกายอรรถกถาธรรมบท งานเขียนของพระพุทธโฆสาจารย์ เป็นต้น วิธีเขียนดังกล่าวนี้ จัดว่าเป็นการเสนอทางเลือกการใช้คำ (สัทท) ให้ตรงกับความ (อรรถ) หรือ อารมณ์ของผู้ประพันธ์ เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “รูปแบบ” และ “เนื้อหา” สำหรับวัดฝีมือของผู้ประพันธ์แต่ละคน ว่ามีความสันทัด จัดรูปแบบและเนื้อหาลงตัว ได้งดงามเพียงใด^{๑๑}

^{๑๐} พระมหาสังฆรักขิต มหาสามี, คัมภีร์สุโพรธาลังการวิปเล่ม ๓, แปลโดย แยม ประพัฒน์ทอง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๔), หน้า ๓.

^{๑๑} จำเนียร แก้วกู่, หลักวรรณคดีบาลีวิจารณ์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕-๒๗.

ลักษณะการรจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทโธสาจารย์ ใช้แบบวิมิสสะ คือ ผสมผสานทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองในการอธิบายเนื้อหาวิสุทธิมรรค และได้นำเสนอรูปแบบการเขียนคัมภีร์ตามแบบอย่างอรรถกถา แต่คัมภีร์นี้จะแตกต่างจากการเขียนแบบอรรถกถาตรงที่คัมภีร์อรรถกถาทัวไปจะอธิบายเฉพาะปิฎกเดียวเท่านั้น ส่วนคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ได้อธิบายรวมทั้ง ๓ ปิฎก ให้อยู่ในเล่มเดียวกัน จึงถูกจัดอยู่ในประเภทปกรณ์วิเสส อันเป็นคัมภีร์ประเภทอธิบายความทั้ง ๓ ปิฎก สำหรับการนำเสนอคัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งใช้รูปแบบการเขียนตามแบบอย่างอรรถกถานี้มีลักษณะที่สำคัญดังนี้

๑. ปณามพจน์ หมายถึง การบูชาบถน้อมพระรัตนตรัยอันเป็นหลักทั่วไปของการเขียนคัมภีร์ เพื่อแสดงความเคารพบถน้อมสิ่งอันสูงสุดในพุทธศาสนา คือพระรัตนตรัย ด้วยคำว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส”

๒. อุทเทศคาถา หรือนิทานคาถา หมายถึง การยกเอาคาถาบทหนึ่งที่มาในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคเป็นมาติกาหรือกระทำหรือบทตั้งในการอธิบายความวิสุทธิมรรคใจความคาถาว่า

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สพลโย จิตฺตํ ปณฺณญจ ภาวยํ
 อาตปิ นิปกโก ภิกขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชฏฺฐํ
 นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ
 จิต และปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหารนั้น พึงถาง
 ชฏฺฐํ คือความยุ่งนี้ได้^{๑๒}

คาถาที่ท่านยกขึ้นเป็นบทตั้งนี้ มีเนื้อหาทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ต้องยอมรับว่าท่านเลือกคาถาได้เหมาะสม มีทั้งความไพเราะ และเนื้อหาสาระอยู่ด้วยในตัว จัดเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์เข้าสู่พระนิพพานเป็นคาถาชักจูงใจผู้ที่อ่านแล้วได้พบวิธีปฏิบัติและเป้าหมายแห่งการปฏิบัติ ในคาถานี้เป็นการบ่งบอกว่า ไม่ให้ประมาท เพราะการเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกข์อย่างยิ่ง ให้ดำรงอยู่ในศีล เมื่อศีลบริสุทธิ์ สมาธิย่อมจะบังเกิดขึ้นโดยฉับพลัน โดยอาศัยปัญญาพิจารณาอย่างแยบคาย หรือโยนิโสมนสิการนั่นเอง ก็จะหลุดพ้นออกไปจากทุกข์ได้โดยฉับพลัน

หลังจากนั้น ท่านก็กล่าวสถานที่มาแห่งพระคาถานี้ว่า มีเทพบุตรองค์หนึ่งเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งกำลังประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ในเวลากลางคืน ทูลถามปัญหาเพื่อถอนความสงสัยของตนว่า

อนโตชฎา พหิชฎา ชฎาย ชฎิตา ปชา
 ตํ ตํ โคตม ปุจฉามิ โก อิมํ วิชฌเย ชฏฺฐํ

^{๑๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๒๗ ; วิสุทธิมรรค, ๑/๑/๑.

ธรรมชาติดั้งหนึ่ง เป็นชฎีทั้งภายในชฎีทั้งภายนอก หมูสัตว์ถูก
ชฎีนั้นเกี่ยวสอดไว้แล้ว ข้าแต่พระโคดม เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้า
ขอทูลถามพระองค์ ใครจะพึงวางชฎีนี้ได้^{๑๓}

สมเด็จพระผู้มีพระเจ้า ผู้ทรงทศพลญาณอันหาประมาณมิได้ ได้ตรัสพยากรณ์ของ
พวกเทวดาเหล่านั้นด้วยคาถาดังที่พระพุทธโฆสาจารย์ยกเป็นอุเทศเบื้องต้น จากนั้น ก็
อธิบายศัพท์และไขความในคาถาที่ยกขึ้นมา และเชิญชวนให้หมู่ชนตั้งใจศึกษาวิสุทธิมรรคที่ท่าน
จะอธิบายต่อไป เพื่อจะได้เข้าถึงทางวิสุทธิคือพระนิพพาน แล้วสรุปตอนท้ายว่าคาถาที่ยกมา
กล่าวนี้ เป็นอันประกาศคุณ ๙ อย่าง^{๑๔} คือ (๑) สิกขา ๓ (๒) ความงาม ๓ (๓) อุปนิสัยแห่งคุณ
วิเศษมีความเป็นผู้ได้วิชา ๓ เป็นต้น (๔) การเว้นทางสุดโต่ง ๒ อย่างและการปฏิบัติตามทาง
สายกลาง (๕) อุบายเป็นเครื่องล่องพ้นจากคติมีอุบายเป็นต้น (๖) การละกิเลสด้วยอาการ ๓
(๗) ธรรมอันเป็นปฏิบัติต่อโทษมีวิตกกัมมะเป็นต้น (๘) การชำระสังกิเลส ๓ (๙) เหตุแห่งความ
เป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบัน เป็นต้น^{๑๕}

๓. เนื้อหา หมายถึง การประมวลธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกอัน ได้แก่ พระวินัย
ปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก มาเรียบเรียงใหม่ แบ่งเป็น ๓ ภาค ใหญ่ ๆ
ถือแนวแห่งวิสุทธิ ๗ ประการเป็นหลัก โดยขยายสีลเป็นหลัก วิสุทธิเป็นนิเทศหนึ่งต่างหาก
เรียกว่าสีลนิเทศ แยกจิตตวิสุทธิ ออกเป็นอีกนิเทศหนึ่ง เรียกว่าสมาธินิเทศ และแยกปัญญา
วิสุทธิทั้ง ๕ มีทิวฐีวิสุทธิเป็นต้น ออกเป็นอีกนิเทศหนึ่ง เรียกว่าปัญญาวิเทศรวม ๓ ภาค มี ๒๓
นิเทศ^{๑๖} การอธิบายขยายความส่วนเนื้อหานี้ได้ใช้วิธีการแต่งอธิบายอรรถกถานั้นเอง

๔. นิคมคาถา หมายถึง บทส่งท้ายของคัมภีร์ซึ่งว่าด้วยสรุปประวัติผู้แต่ง กล่าวคำ
อธิฐานให้พระศาสนาเจริญรุ่งเรือง และกล่าวให้พรแก่หมู่มสัตว์ ในวิสุทธิมรรคนี้ ท่านก็ใช้นิคม
คาถาเช่นกัน เมื่อท่านอธิบายความแห่งคาถาครบถ้วนสมบูรณ์ก็เสนอบทนิคมคาถา ได้กล่าวถึง
คัมภีร์ วิสุทธิมรรคว่า ท่านได้อธิบายความทางแห่งวิสุทธิสมบูรณ์ครบถ้วนแล้ว การเข้าถึงวิสุทธิ
อันหมายถึง พระนิพพาน เป็นสิ่งที่ลึกซึ้งซึ่งผู้ปฏิบัติจึงมีความเพียรพยายามตั้งใจศึกษาปฏิบัติเพื่อ
บรรลุถึงความบริสุทธิ์ ตามที่ท่านได้พรรณนาไว้ และท่านได้อุทิศบุญกุศลแห่งการแต่งคัมภีร์
วิสุทธิมรรคนี้ ให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายโดยทั่วกัน ว่า

วิภชชาทีเสฏฐานัน เถรียานัน ยสสสินัน
มหาวิหารวาสินัน วิสชสส วิภาวินัน

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓, ๑๙๒/๑๖, ๑๙๘ ; วิสุทธิมรรค, ๑/๑/๑.

^{๑๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๕/๔.

^{๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, หน้า ๑๒.

^{๑๖} มาลี อานากุล, “การศึกษาเปรียบเทียบกรรมฐานในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถะสังคหะ กับคัมภีร์
วิสุทธิมรรคและวิปฏิบัติกรรมฐานของสำนักวิปัสสนาอันน้อยกับวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์”, วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๔.

ภพนตสงฆपालสส	ยุตตสส ปฏิปัตติย
วินยาจารย์ยุตตสส	ยุตตสส ปฏิปัตติย
ขนติโสจรจเมตตาทิ	คุณภูสิตเจตโส
อชฌณสนิ คเหตุวา ว	โกโรนเตน อิมิ มยา
สทรมมภูริติกาเมน	โย ปตโต ปุณณสณจ
ตสส เตเชน สพเพปิ	สุขเมธนติ ปาณิน
วิสุทิมคโค เอโสว	อนตรายิ วินา อิต
นิภูริโต อภูฐปณญาส	ภาณวาราย ปาเลีย
ยถา ตถว โลกสส	สพเพ กลยาณนิสสิตา
อนนตรายา อิชณนตุ	สีฆิ สีฆิ มโนรท

กองบุญอันใด ที่ข้าพเจ้าผู้หวังความตั้งอยู่แห่งพระสังฆธรรม ได้รับนิมนต์ของท่านพระคุณเจ้าสังฆปาละ ผู้เกิดในวงศ์ภิกษุ คณะมหาวิหาร ซึ่งเป็นฝ่ายเถรวาท มีชื่อเสียง เป็นวิภวาทิ ประเสริฐที่สุด เป็นพระมหาเถระผู้รุ่งเรืองมีความประพฤติสะอาด เป็นสัลเลชะ กรอบด้วยวินัย และอาจารย์ ประกอบ (ความเพียร) ในการปฏิบัติ มีใจประดับด้วยคุณมีขันติใสรัจจะ และเมตตาเป็นอาทิแล้ว แลทำปกรรมวิสุทิมรรคนี้ขึ้น ได้รับแล้ว ด้วยเดชแห่งกองบุญนั้น ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงถึงซึ่งความสุขเถิด ปกรรมวิสุทิมรรคนี้แล จบลงโดยพระบาลี ๕๘ ภาณวาร เว้นเสียซึ่งอันตรายในที่นี้ฉันใด ขอมโนรททั้งหลาย ที่ถึงความดีงามทุกอย่างของสัตว์โลกจงปลอดอันตราย สำเร็จโดยเร็วพลันฉันนั้นเหมือนกันเทอญฯ^{๑๗}

๒.๑.๕ วิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์วิสุทิมรรค

การแต่งคัมภีร์วิสุทิมรรคท่านใช้คาถาเดียวเท่านั้น มาเป็นมาติกา หรือเป็นบทตั้งในการแสดงอธิบายหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้ง ๓ ปีกุ๊ก ต้องยอมรับว่าท่านเป็นพระอรธกถาจารย์ ที่อัจฉริยอย่างยิ่ง สามารถอธิบายพระไตรปิฎกด้วยการอธิบายคาถาเพียงคาถาเดียวเท่านั้น ให้สามารถเข้าใจพระพุทธศาสนาได้ในเวลาอันรวดเร็ว เข้าใจภาพรวมของพระพุทธศาสนา เหมาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ต้องการศึกษาพระพุทธศาสนาในระยะเวลาที่จำกัด^{๑๘}

^{๑๗} วิสุทติ.๒/๘๙๓/๔๐๒; พระพุทธโฆสจารย์, วิสุทิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๐๔-๓๐๕.

^{๑๘} พระมหาสยาม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาคัมภีร์วิสุทิมรรคกับคัมภีร์วิมุติธรรม”, หน้า ๕๗-๖๒.

การแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีลักษณะการแต่งที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอ ดังนี้

๑. แต่งแบบเทศนาโวหาร คือมีการอธิบายไปเรื่อย ๆ ในเรื่องของศีล เริ่มต้นก็กล่าวถึงการนำบาปมาเป็นมาติกาบทตั้งแล้วก็อธิบายบาปเฉพาะศีลไปเรื่อย ๆ พบบาลีศัพท์ไหนตอนไหน ก็นำมาอธิบายไปเรื่อย ๆ

๒. การถามตอบแบบต่อเนื่อง ในศีลนิเทศ แห่งวิสุทธิมรรคนี้ แม้จะมีคำว่าปุจฉา และวิสัชนา หมายถึงคำถาม และคำตอบอยู่ในมาติกาอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้เน้นถึงการถามและคำตอบอย่างชัดเจนทันที เช่นว่า ในปัญหาปุจฉกนัยนั้น มีวาระพระบาลีจนาไว้ถามว่า “ก็ สีล” อะไรเรียกว่าศีล คำเรียกว่าศีลนั้นด้วยอรรถอะไร อะไรเป็นลักษณะเป็นกิจเป็นผล เป็นอาสนนเหตุแห่งศีลนั้น ศีลมีอะไรเป็นอาสนิสส ศีลมีกี่ประการ อะไรเป็นการเศร้าหมองของศีลนั้น อะไรเป็นความบริสุทธิ์ของศีล

เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ กล่าวปัญหาปุจฉกนัยแล้ว จึงกล่าวคำวิสัชนาในปัญหานี้ โดยวาระพระบาลีตั้งบทปุจฉาขึ้นไว้ทีละบท ๆ แล้วก็กล่าวคำวิสัชนาไปทีละข้อ ๆ ในปุจฉาถามว่าอะไรชื่อว่าศีล และวิสัชนาต่อไป^{๑๙} จะเห็นว่า กว่าจะตอบได้นั้นมีการตั้งคำถามที่ค่อนข้างจะเข้าใจยาก เมื่อมาถึงคำตอบก็ยังคงเป็นการตอบที่เป็นการอธิบายเรื่อย ๆ ไม่กะทัดรัด ซึ่งทำให้เข้าใจยากกว่าการตอบจะจบลง จึงไม่รู้ว่าท่านตอบเรื่องนี้ว่าอย่างไร ต้องนำข้อความต่าง ๆ มาสรุปอีกครั้งหนึ่งว่ามีความหมายว่าอย่างไร

๓. แต่งไปตามลำดับของเนื้อหา ลำดับของเนื้อหาที่แต่งในวิสุทธิมรรคนี้ จะเน้นมาติกา คือหัวข้อและยกบาลีมาอธิบาย

๔. อธิบายคำที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจน คือเมื่อมีการยกบาลีมาติกาอธิบายจบความแล้ว เนื้อความจะยากหรือง่าย ชัดเจนหรือไม่ชัดเจนประการใด การอธิบายนั้นเป็นอันจบความไม่ได้อธิบายคำที่เพิ่มเติมมาใหม่ให้ชัดเจน เช่นว่า “ยเว สีลชล์ มล” อุทกธารามหานที กล่าวคือบริสุทธิ์ศีลสังวรนี้แล สามารถอาจชำระราคามลทินโทษอันหม่นหมองคงอยู่ในจิตสันดานแห่งสัตว์ทั้งหลายในโลกให้บริสุทธิ์ได้^{๒๐}

จากตัวอย่างนี้ เมื่ออธิบายบาลีเสร็จแล้วก็เป็นอันจบ ไม่ได้อธิบายคำที่ใหม่มาใหม่อย่างเช่นคำว่า ดองมีลักษณะอย่างไร อันสันดานของสัตว์โดยปกติเป็นอย่างไร อันสันดานเช่นใดที่ราคามลทินโทษจะคงอยู่ได้ อย่างนี้เป็นต้น ยังอธิบายคำยังไม่ชัดเจน ครอบคลุมทุกศัพท์

^{๑๙} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิมรรค, ชำระและตรวจสอบทานโดย มหาวงศ์ ชาญบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ (อำนวยการ), ๒๕๕๐), หน้า ๓๙.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

๕. ยกตัวอย่างประกอบให้ชัดเจน การยกตัวอย่างหรือข้อความอื่นมาประกอบเพื่อให้เรื่องที่กำลังพูดนั้นจะได้มีน้ำหนักและชัดเจนยิ่งขึ้น มีการยกตัวอย่างเกือบจะทุกมาติกา แต่ก็นำมาแสดงมากเกินไป ทำให้ข้อความยากและไม่ชัดเจน

๖. เหมาะสมกับบุคคลระดับผู้มีความรู้ดี วิสุทธิมรรค เป็นการแต่งเพื่อผู้มีความรู้ในเรื่องคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เพราะเป็นการแต่งที่ค่อนข้างเข้าใจยาก มีบาลีมากเกินไปจนความจำเป็น เป็นภาษาที่อ่านแล้วเข้าใจได้ยากยิ่ง

๗. ภาษาที่นำเสนอการแต่งวิสุทธิมรรค มีการใช้ภาษาที่เป็นสำนวนโบราณมีความเข้าใจยาก มีการนำภาษาบาลีมากกล่าวมากเกินไปจนความจำเป็นแต่การยกบาลีมาอ้างอิง อาจจะเรียกว่าเป็นลักษณะเด่นที่สุดของการแต่งวิสุทธิมรรค เพราะบาลีจะเป็นบทมาติกาตั้งไว้ก่อนแล้วจึงจะอธิบายความหมายของบาลีนั้นไปทุกตัว เมื่ออธิบายเสร็จแล้ว เนื้อความจะชัดหรือไม่อย่างไรก็เป็นอันจบข้อความนั้น ๆ หรือยกบาลีมา ๖-๗ บรรทัด ก็อธิบายบาลีนั้นทุก ๆ ศัพท์ทุก ๆ ตัวอักษร ซึ่งทำให้ยากต่อความเข้าใจ

สรุป การแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นการแต่งแบบเทศนาโวหาร และแต่งไปตามลำดับของเนื้อหา คือมาติกา โดยอธิบายคำที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนด้วยวิธีการถามตอบ พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และนำเสนอด้วยภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธศาสนาคือภาษาบาลี ที่เหมาะสมกับบุคคลที่มีความรู้ดี

๒.๒ คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์อธิบายไว้ในศีลนิเทศและธุดังคนิเทศ^{๒๑} แต่ในเทศซึ่งกล่าวถึงศีลโดยตรง ได้แก่ ศีลนิเทศ ซึ่งว่าด้วยศีลการรักษาศีลอันเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรมเท่านั้น โดยจะศึกษาไปตามประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ธรรมชาติของศีล

คำว่า “ธรรมชาติ” หมายถึงสิ่งที่เกิดเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้ เป็นต้น^{๒๒} ส่วนธรรมชาติของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีมาในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ได้แก่ ธรรมชาติของศีล ๔ ประการ คือ เจตนา เจตสิก สังวร และอวิตกกัมมะ กล่าวคือ^{๒๓}

^{๒๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔๓.

^{๒๓} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

๑. เจตนา หมายถึง ๑) เจตนาของบุคคลผู้เว้นจากโทษมีปาณาติบาต เป็นต้น หรือ ๒) เจตนาของของบุคคลผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ หรือ ๓) เจตนาในกรรมบถ ๗ ดวง ของบุคคลผู้ละโทษ มีปาณาติบาต เป็นต้น

๒. เจตสิก หมายถึง ๑) ความงดเว้นของบุคคลผู้เว้นจากโทษ มีปาณาติบาต เป็นต้น หรือ ๒) ธรรม คืออนภิชฌา (ความไม่โลภ), อพยาบาท (ความไม่พยาบาท), และสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ)^{๒๔}

๓. สังวร หมายถึง ความสำรวม, การระวังปิดกั้นบาปอกุศล ๕ อย่าง คือ ๑) ปาฏิโมกข์สังวร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ (บางแห่ง เรียก สีสสังวร) ๒) สติสังวร สำรวมด้วยสติ ๓) ญาณสังวร สำรวมด้วยญาณ ๔) ชั้นตีสังวร สำรวมด้วยชั้นตีสังวร ๕) วิริยสังวร สำรวมด้วยความเพียร^{๒๕}

ในสังวร ๕ ประการนั้น ๑) ปาฏิโมกข์สังวร ดังพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยปาฏิโมกข์สังวรนี้”^{๒๖} ๒) สติสังวร ดังพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุย่อมรักษาอินทรีย์คือจักขุ ย่อมถึงความสังวรในอินทรีย์คือจักขุ”^{๒๗} ๓) ญาณสังวร ดังข้อความที่ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูกรอชิตะกระแสน (แห่งตณหา) ทั้งหลาย เหล่าใดมีอยู่ในโลกสดี เป็นเครื่องกั้นซึ่งกระแสนเหล่านั้น เรากล่าวสติว่าเป็นเครื่องปิดกั้นกระแสนทั้งหลาย แต่กระแสนเหล่านั้นอันผู้ปฏิบัติจะละได้ด้วยปัญญา”^{๒๘} ๔) ชั้นตีสังวร ดังพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุเป็นผู้อดทนต่อความหนาว ต่อความร้อน” เป็นต้น^{๒๙} ๕) วิริยสังวร ดังพุทธดำรัสที่ว่า “ภิกษุย่อมไม่รั้งไว้ ซึ่งกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว” เป็นอาทิ^{๓๐}

๔. อวิตกกมะ แปลว่า ความไม่ก้าวล่วง หมายถึงความไม่ล่วงละเมิดทางกาย และวาจาเมื่อได้สมาทานศีลแล้ว^{๓๑}

๒.๒.๒ ความหมายของศีล

คำว่า “ศีล” มาจากคำว่า “สึลนะ” แปลว่า มูลราก กล่าวคือพฤติกรรมที่ถูกควบคุมอย่างดี หมายถึง ๑) ควบคุมกายและวาจาให้เรียบร้อยไม่ให้เกิดกระจายให้มีระเบียบอันดี (สมาธาน) ๒) รongรับหรือเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย (อุปการณ)^{๓๒} อนึ่ง ศีลนี้มี

^{๒๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๗/๗๔.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๙.

^{๒๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๑/๓๘๗.

^{๒๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๓/๗๓.

^{๒๘} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๒/๗๔๖ ; ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๐/๑๒.

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔/๒๔ ; อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๘.

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖/๒๕ ; อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๕๕๐.

^{๓๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐-๑๑.

^{๓๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, สุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, หน้า ๑๖.

ลักษณะหน้าที่หรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุภูฐาน) และปทัสถาน (เหตุใกล้) ที่ควรศึกษาดังนี้^{๓๓}

๑. ลักษณะของศีล คือควบคุมกายและวาจาให้เรียบร้อย ไม่ให้กระจัดกระจายให้มีระเบียบอันดีและรองรับหรือเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย

๒. หน้าที่ของศีล (รส) คือกำจัดความเป็นทุศีล อีกอย่างหนึ่ง คือความหาโทษมิได้ เพราะอรรถว่าเป็นกิจ และเป็นสมบัติของศีลนั้น

๓. ผลปรากฏของศีล (ปัจจุภูฐาน) คือความสะอาด ๓ ประการ คือ “ความสะอาดกาย ความสะอาดวาจา ความสะอาดใจ”^{๓๔} หมายความว่าศีลนั้นย่อมปรากฏ คือถึงความเป็นคุณที่ควรถือเอาโดยความเป็นธรรมชาติสะอาด

๔. ปทัสถานของศีล คือหิริและโอตตปปะ อธิบายว่า เพราะเมื่อหิริและโอตตปปะมีอยู่ ศีลจึงเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ เมื่อหิริและโอตตปปะไม่มี ศีลก็เกิดขึ้นไม่ได้ ตั้งอยู่ไม่ได้

๒.๒.๓ อานิสงส์ของศีล

อานิสงส์ของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มาในกัมมัตถยสูตร มหาปริณิพพานสูตรและศีลสูตร รวมถึงที่กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคเอง ดังนี้

๑. ในกัมมัตถยสูตรได้แก่ ความไม่ต้องเดือดร้อนเป็นต้น ดังที่พระพุทธผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “อานนท์ ก็แลศีลมีความไม่ต้องเดือดร้อนใจเป็นผล มีความไม่ต้องเดือดร้อนใจเป็นอานิสงส์”^{๓๕}

๒. ในมหาปริณิพพานสูตรและศีลสูตร มี ๕ ประการ คือ ๑) ย่อมประสบกองแห่งโภคะใหญ่ ๒) กิตติศัพท์อันงามของผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมพุ่งไป ๓) จะเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ จะเป็นชาติตยบริษัทก็ตาม พราหมณ์บริษัทก็ตาม คฤหบดีบริษัทก็ตาม สมณะบริษัทก็ตาม ย่อมเป็นผู้องอาจ ไม่เคอะเขินเข้าไป ๔) คฤหบดีทั้งหลาย ซ้ออันยังมีอยู่อีก ผู้มีศีลถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้ไม่หลงทำกาลกริยา นี่เป็นอานิสงส์ที่ ๔ แห่งศีลสมบัติของผู้มีศีล ๕) คฤหบดีทั้งหลาย ซ้ออันยังมีอยู่อีก ผู้มีศีลถึงพร้อมด้วยศีล เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ นี่เป็นอานิสงส์ที่ ๕ แห่งศีลสมบัติของผู้มีศีล^{๓๖}

๓. ในอากังขยสูตร ได้แก่ ความเป็นที่รักเป็นที่เจริญใจเป็นต้น มีความสิ้นไปแห่งอาสวะเป็นที่สุด ดังที่ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุพึงมุ่งหวังอยู่ว่า ขอให้เราพึงเป็นที่รักเป็นที่เจริญใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยศสรรเสริญของบรรดาภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย เธอพึงทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลายนั้นเถิด”^{๓๗}

^{๓๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๒.

^{๓๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๑-๑๒๒/๓๖๖-๓๖๗.

^{๓๕} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๑-๓.

^{๓๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๕/๙๙ ; ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔ ; อัง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๖.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗.

๔. ในวิสุทธิมรรค ได้แก่ การเป็นที่พึงอันประเสริฐ เป็นน้ำชำระมลทินทางใจ และระงับความเร่าร้อน เป็นเครื่องประดับและมีกลิ่นหอมซึ่งพึงไปได้ทั้งทวนลมและตามลม เป็นบันไดสู่สวรรค์และเป็นประตูลุณิพพาน ดังความว่า

เว้นศีลใดเสียแล้ว ที่พึง (อื่น) ของกุลบุตรในพระศาสนาหาไม่ ใครเล่าจะ พึงกล่าวกำหนดอานิสงส์ของศีลนั้นได้ น้ำคือศีลย่อมชำระมลทินอันใดของสัตว์มี ชีวิตในโลกนี้ได้ แม่น้ำทั้งหลาย คือแม่น้ำคงคาก็ดี ยมนาาก็ดี สรรภูก็ดี สรัสวดีก็ดี แม่น้ำอจิรวดีก็ดี มหิก็ดี หากอาจชำระมลทินอันนั้นได้ไม่ ศีลที่บุคคลรักษาดีแล้ว เป็นอริยศีลนี้ มีความเย็นยิ่งนัก ย่อมระงับความเร่าร้อนอันใด ของสัตว์ทั้งหลาย ในโลกนี้ได้ ลมเจือฝนก็ระงับความเร่าร้อนอันนั้นไม่ได้ และแม้แก่นจันทน์แดงก็ ระงับไม่ได้ สร้อยคอมุกดาก็ไม่ได้ แก้วมณีก็ไม่ได้ รัศมีอ่อน ๆ แห่งจันทร์ก็ไม่ได้ กลิ่นที่เสมอด้วยกลิ่นศีล ซึ่งพึงไปได้ทั้งในที่ตามลมและทวนลมเท่า ๆ กัน จักมี แต่ที่ไหน สิ่งอื่นที่จะเป็นบันไดขึ้นสู่สวรรค์ หรือจะเป็นประตูในอันที่จะยังสัตว์ ให้เข้าไปสู่พระนครนิพพาน อันเสมอด้วยศีล จักมีแต่ที่ไหน พระราชาทรง ประดับแล้วด้วยมุกดาและมณีก็ยิ่งงามไม่เหมือนนักพรต ผู้ประดับด้วย เครื่องประดับคือศีลแล้วงาม ศีลย่อมกำจัดภัยมีอิตตานุกาพภัยเป็นต้นได้ โดย ประทับปาง ศีลย่อมยังชื่อเสียงและความร่ำรวยให้เกิดแก่ผู้มีศีลทุกเมื่อ^{๓๘}

๒.๒.๔ ประเภทของศีล

ศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แยกออกเป็น ๕ หมวด แต่ละหมวดประกอบด้วยชุดต่าง ๆ มากบ้าง น้อยบ้าง ดังนี้

หมวดที่ ๑ หมายถึง ความเป็นมูลรากของตน กล่าวคือ กิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดี หมายถึง ๑) ความที่กรรมในทวารมีกายกรรมเป็นต้น ไม่กระจัดกระจาย โดยความมีระเบียบอัน ดี ๒) ความเข้าไปรับไว้ หมายถึงความเป็นที่รองรับแห่งกุศลธรรม โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่ง กุศลธรรมทั้งหลาย

หมวดที่ ๒ มี ๗ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ ได้แก่ ๑) จาริตตศีล คือการบำเพ็ญสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงห้าม ๒) วาริตตศีล คือการไม่ฝ่าฝืนสิกขาบทที่ทรงห้ามไว้

ชุดที่ ๒ ได้แก่ ๑) ภิสมาจากริกศีล คือสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่าเป็น สิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ ๒) อาทิพรหมจริยศีล คือสิกขาบทที่เหลือจัดเป็นอาทิพรหมจริยศีล

ชุดที่ ๓ ได้แก่ ๑) วิริตศีล คือความเว้น, งดเว้น, เจตนาที่งดเว้นจากความชั่ว ๒) อวิริตศีล คือคุณธรรมที่เหลือมีเจตนาเป็นต้น^{๓๙}

^{๓๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, หน้า ๒๐-๒๑.

^{๓๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๘.

ชุดที่ ๔ ได้แก่ ๑) นิสิตศิลป์ คืออาศัยค้นหาและทฤษฎี ๒) อนิสิตศิลป์ คือมิได้อาศัยค้นหาและทฤษฎี

ชุดที่ ๕ ได้แก่ ๑) กาลปริยัตศิลป์ คือรักษาศิลปะกำหนดกาล ๒) อาปาณโกฏิกศิลป์ คือรักษาศิลปะมีชีวิตเป็นที่สุด^{๔๐}

ชุดที่ ๖ ได้แก่ ๑) สปริยัตศิลป์ คือศิลปะที่มีที่สุด ๒) อปริยัตศิลป์ คือศิลปะที่ไม่มีที่สุด

ชุดที่ ๗ ได้แก่ ๑) โลภียศิลป์ คือศิลปะที่ประกอบด้วยอาสวะ ๒) โลกุตตรศิลป์ คือศิลปะที่ไม่ประกอบด้วยอาสวะ

หมวดที่ ๓ มี ๕ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ ได้แก่ ๑) หีนศิลป์ คืออย่างต่ำ ๒) มัชฌิมศิลป์ คืออย่างกลาง ๓) ปณีตศิลป์ คืออย่างยิ่งอย่างอุดม

ชุดที่ ๒ ได้แก่ ๑) อตตาริปไตยศิลป์ คือมีตนเป็นใหญ่ ๒) โลการิปไตยศิลป์ คือมีโลกเป็นใหญ่ ๓) ธัมมาริปไตยศิลป์ คือมีธรรมเป็นใหญ่

ชุดที่ ๓ ได้แก่ ๑) ปรามมัญญศิลป์ คืออันค้นหาทฤษฎีธรรมถือเอา ๒) อปรัมมัญญศิลป์ คืออันธรรมทั้งหลาย มีค้นหาเป็นอาทิ มิได้ถือเอา ๓) ปฏิปัสสทธิศิลป์ คือศิลปะอันเป็นที่ระงับดับกิเลส

ชุดที่ ๔ ได้แก่ ๑) วิสุทธศิลป์ คือศิลปะที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ ๒) อวิสุทธศิลป์ คือศิลปะที่ภิกษุต้องอาบัติ แล้วไม่ได้ทำกลับคืน ๓) เวมตติกศิลป์ คือศิลปะของภิกษุผู้สงฆ์ในวัตร อาบัติ อชฌาจารย์ก็ดี

ชุดที่ ๕ ได้แก่ ๑) เสกขศิลป์ คือศิลปะของพระเสขบุคคล ๒) อเสกขศิลป์ คือศิลปะของพระอเสขบุคคล ๓) เนวเสกขานาเสกขศิลป์ คือศิลปะของปุถุชน

หมวดที่ ๔ มี ๔ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ ได้แก่ ๑) หานภาคิยศิลป์ คือเป็นส่วนจะให้เสื่อม ๒) ฐิติภาคิยศิลป์ คือเป็นส่วนที่จะให้ตั้งมั่น ๓) วิเสสภาคิยศิลป์ คือเป็นส่วนที่จะให้วิเศษ ๔) นิพเพธภาคิยศิลป์ คือเป็นส่วนที่จะให้เหน้อยหน่ายชำระออกจากกิเลส

ชุดที่ ๒ ได้แก่ ๑) ภิกขุศิลป์ คือศิลปะของพระภิกษุ ๒) ภิกขุณีศิลป์ คือศิลปะของพระภิกษุณี ๓) อนุปสัมปन्नศิลป์ คือศิลปะอนุปสัมบัน ๔) คหัญญุศิลป์ คือศิลปะของคฤหัสถ์

ชุดที่ ๓ ได้แก่ ๑) ปกตศิลป์ คือการไม่ล่วงละเมิด (เบญจศิลป์) ๒) อาจารย์ศิลป์ คือจารีตประเพณีในขอบเขตของตน ๓) ธัมมตาศิลป์ คือธรรมตาศิลป์ ๔) ปุพพเหตุกศิลป์ คือศิลปะที่เคยรักษาแต่กาลก่อน

ชุดที่ ๔ ได้แก่ ๑) ปาติโมกขสังวรศิลป์ คือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๒) อินทริยสังวรศิลป์ คือความสำรวมอินทริย์ ๓) อาชีวาปาริสุทธิศิลป์ คือการงดเว้นจากมิจฉาชีวะ ๔) ปัจจยสันนิสสิตศิลป์ คือการบริโภคน้ำปัจจัย ๔ อันบริสุทธิ์ด้วยการพิจารณา

^{๔๐} พระพุทธโฆษาจารย์, วิสุทธิธรรม, หน้า ๔๙.

หมวดที่ ๕ มี ๒ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ ได้แก่ ๑) ปริยัตปารีสุทธิศีล คือ ศีลของอนุสัมบันผู้มีสิกขาบทมากที่สุด ๒) อปริยัตปารีสุทธิศีล คือศีลของอนุสัมบันผู้มีสิกขาบทไม่มีที่สุด ๓) ปริบุญณปารีสุทธิศีล คือศีลของกัลยาณบุุชณผู้ประกอบกุศลธรรม กระทำให้บริบูรณ์ ๔) อปรามัญญูปารีสุทธิศีล คือ ศีลของพระเสขะ ๗ จำพวก ๕) ปฏิปัสสัทธิปารีสุทธิศีล คือศีลของพระชีนาสพทั้งหลาย

ชุดที่ ๒ ได้แก่ ๑) ปหานศีล ๒) เวรมณีสีล ๓) เจตนาศีล ๔) สังวรศีล ๕) อวิตกกมศีล^{๔๑}

ในศีล ๕ หมวดนั้น ศีลหมวดที่ ๔ ชุดที่ ๔ ที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคให้ความสำคัญกับการอธิบายความมากที่สุด เรียกศีลหมวดดังกล่าวนี้ว่า “ปารีสุทธิศีล” หมายถึงศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ มี ๔ ประการ คือ^{๔๒}

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล หมายถึงศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ คำว่าปาฏิโมกข์ หมายถึงเอาศีลที่เป็นสิกขาบท เพราะว่าผู้ใดเฝ้าระวัง คือรักษาศีลนั้น ศีลนั้นย่อมยังผู้นั้นให้รอด คือให้พ้นจากทุกข์ทั้งหลายมีทุกข์ในอบาย เป็นต้น เพราะเหตุนี้ ศีลนั้นท่านจึงเรียกว่า ปาฏิโมกข์ ศีลข้อนี้เกิดจากปัจจัยอย่างน้อย ๔ ประการคือ

๑) อาจารย์ มีความหมาย ตรงข้าม กับ อนาจารย์ กล่าวคือ ภิกษุมีความเคารพ อยู่ในใจ เป็นผู้ว่าง่ายมีหิริโอตตบะ และเพียบพร้อมด้วยอิริยาบถ สำรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณ ในโภชนะ ไม่นอนในยามตื่น และยามสุดท้ายของราตรี มีปัญญาและสันโดษ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ประารถความเพียรและมากไปด้วยความเคารพยำเกรงเพื่อนสหัมมิกของตน

๒) โจร หมายถึง การเที่ยวไปโดยเว้นสถานที่โจจร เช่น บ่อนการพนัน สถานที่เรีงรมย์ เป็นต้น มี ๓ ประเภท คือ

(๑) อุปนีสยโจจร หมายถึง กัลยาณมิตรที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ (อันเป็นกถาวัตถุ) ๑๐ ประการ เพราะอาศัยคุณสมบัติเหล่านี้ บุคคลย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังมาก่อน ทำสิ่งที่ได้ฟังมาแล้วให้แจ่มแจ้ง ทำลายความสงสัยเสียได้ ทำความเห็นให้ถูกต้อง ทำจิตใจให้ผ่องใส และศึกษาธรรมวินัยด้วยดี มีศรัทธามั่นคงลึกซึ้ง ย่อมเจริญด้วยศีล สุตะ จาคะ และปัญญา

(๒) อารักขโจจร หมายถึง การเที่ยวไปสู่สถานที่ซึ่งสามารถรักษาตนได้ เช่น ภิกษุบางรูปเข้าไปในบ้านของผู้อื่นหรือละแวกบ้าน ทอดสายตาลงดูในระยะชั่วแอก ทำทางสง่าสงบบำรวม เป็นที่น่าเคารพของประชาชน ไม่มองดูยานพาหนะที่เทียมด้วยช้างหรือม้า ไม่มองดูชายหญิงที่กำลังสนุกร่าเริง ไม่มองดูเฉลียงของพระราชวังหรือร้านริมถนน ไม่แหงนหรือก้มดูในทิศทั้งสี่

^{๔๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๗/๕๗.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๐.

(๓) อุปนิพันธโคจร หมายถึงการอยู่เฉพาะในที่อันเป็นที่อยู่ของตนดังพุทธดำรัสว่า “ภิกษุอยู่ภายในเขตบ้านและที่อยู่ของเธอ”^{๔๓}

๓) กลัวความผิดแม้เล็กน้อย หมายถึงการไม่ยอมให้แม้แต่อกุศลจิตเกิดขึ้น เพราะเห็นและกลัววิบากแห่งความผิดเล็กน้อยนั้น เขาจึงปรารถนาที่จะอยู่ให้ห่างไกลจากความผิดเล็กน้อย

๔) สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย หมายถึงการปฏิบัติตนตามสิกขาบท ๗ เหล่านี้อย่างเคร่งครัด คือปาราชิก สังฆาทิเสส ฤทธัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏพุพภาสิต

๒. อินทริยสังวรศีล หมายถึง ศีลคือความสำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ ด้วยสติ ไม่ให้บาปอกุศลทั้งหลายเกิดขึ้นได้รู้ธรรมารมณ์ด้วยมานะแล้ว ไม่ถือเอานิมิต ไม่ถือเอาอนุพยัญชนะ^{๔๔} คำว่า ไม่ถือเอานิมิต ไม่ถือเอาอนุพยัญชนะ จะเห็นจากเรื่องเล่าต่อไปนี้ คือหญิงสะใภ้แห่งตระกูลคนใดคนหนึ่ง ทะเลาะกับสามีตกแต่งและประดับกายสีสวยราวกะเทปกัญญา ออกจากอนุราชปุระแต่เช้าตรู่ เดินไปสู่เรือนญาติ ในระหว่างทางได้พบพระมหาตีสสเถระนั้นผู้เดินจากเจดีย์บรรพตมาสู่อุราชปุระ เพื่อเที่ยววิภวาท เกิดมีจิตวิปลาสหัวเราะดังขึ้น ฝ่ายพระเถระแลดูว่า นี่อะไร กลับได้สุภัสถุญาในพินของหญิงนั้น แล้วได้บรรลุพระอรหันต์ เพราะเหตุนี้พระโหราจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

พระเถระเห็นพินของหญิงนั้นแล้ว หวนระลึกถึงสัญญาเก่า ท่านยืนอยู่ในที่นั้นนั่นเอง ได้บรรลุพระอรหันต์ ข้างฝ่ายสามีของนางเดินติดตามมา พบพระเถระเข้าจึงถามว่า ‘ท่านผู้เจริญท่านเห็นหญิงบ้างหรือ?’ พระเถระตอบว่า ‘ฉันไม่ทราบว่าจะหญิงหรือชายเดินไปจากที่นี่ แต่ว่าร่างกระดูกนั้นกำลังเดินไปในทางใหญ่’^{๔๕}

๓. อาชีวะปาริสุทธิศีล หมายถึง การงดเว้นจากมิจฉาชีวะ คือ “การล่อลวง (กุหนนา) การป้อยอ (ลปนา) การทำใบ้ (เนมิตติกา) การบิบบังคับ (นิบเปสิกตา) การแสวงหาลาภด้วยลาภ (ลาภณ ลาภ นิชิคิสนตา) ในมิจฉาชีวะ ๕ ประการนั้น กล่าวเฉพาะการกระทำใบ้ กายกรรมและวจีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันยังความหมายรู้ในอันให้ปัจจัย (แก่ตน) ให้เกิดแก่คนอื่น ๆ ชื่อว่า นิมิตต์ (บู้ใบ้) การที่ภิกษุเห็นเขาถือขาหนีบเดินไป จึงทำนิมิตโดยนัยว่า “ท่านทั้งหลายได้ของเคี้ยวอะไรมา” เป็นต้น ชื่อว่า นิมิตตกมม (บอกใบ้) การพูดเกี่ยวกับปัจจัย ชื่อว่า โอภาโส (พูดเคาะ) การที่ภิกษุเห็นเด็กเลี้ยงโคแล้วสร้างถามว่า “ลูกโคเหล่านี้เป็นลูกโคนมหรือลูกโคเปรียง” เมื่อเขาตอบว่า “ลูกโคนมเจ้าข้า” แล้วทำโอภาสมิอันพูดเคาะได้โดยนัยว่า “ไม่ใช่ลูกโคนมกระมัง ถ้าเป็น ลูกโคนม พวกภิกษุคงได้นมสดบ้าง” เป็นต้น จนเด็กเหล่านั้นต้องไปบอกบิดามารดาให้

^{๔๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๐๔/๒๐๐.

^{๔๔} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔๓.

^{๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, หน้า ๒๕.

ถวายนมสด (แก่เธอ) เป็นอาทิ ชื่อว่า โอภาสกมม (พูดแคะได้) การพูดเฉียด (วัตถุที่ประสงค์) ชื่อว่า สามนตชปปา (การพูดเลียบเคียง) ซึ่งการพูดเลียบเคียงก็เช่น เรื่องภิกษุชิตัน^{๔๖} ความว่า

ภิกษุชิตันใคร่จะฉันอาหาร จึงเข้าไปสู่เรือน (ของอุปัชฌายิกา) แล้วนั่งลง หญิงแม่เรือนเห็นภิกษุนั้นแล้ว ไม่อยากจะให้ จึงเสพพูดว่า “ข้าวสารไม่มี” ทำทีจะไปหาข้าวสาร ไปสู่เรือนของคนที่คุณเคยกันเสีย ภิกษุเข้าไปในห้องมองดูไป พบท่อนอ้อยที่ชอกประตู เห็นน้ำอ้อยงบบนภาชนะ เห็นปลาแห้งในตระกร้า เห็นข้าวสารในหม้อ เห็นเรียงในกระออมแล้ว ออกมานั่งอยู่ หญิงแม่เรือน (กลับ) มาถึง แสร้งบอกว่าไม่ได้ข้าวสาร ภิกษุก็พูดขึ้นว่า “อุบาสิกา ฉันเห็นกลางก่อนแล้ว รู้ว่าวันนี้ภิกษาจักไม่สำเร็จ” หญิงแม่เรือนถามว่า “ลางอะไร เจ้าข้า” ภิกษุว่า “ฉันเห็นงูคล้ายท่อนอ้อยที่เก็บไว้ชอกประตู คิดจะตีมัน มองดูไปก็เห็นพังพานซึ่งคล้ายกับปลาแห้งที่เก็บไว้ในตระกร้า อันงูนั้นมันถูกประหารด้วยก้อนหิน และก้อนดิน ซึ่งคล้ายก้อนน้ำอ้อยงบบที่วางไว้ในภาชนะ ทำ (แม่) ขึ้น เมื่อมันจะกัดก้อนดินนั้น ก็เห็นเขี้ยวของมันคล้ายเมล็ดข้าวสารในหม้อ พอเคืองจัด (ก็เห็น) น้ำลายเจือด้วยพิษที่ออกจากปากของมันคล้ายกับเบรียงที่ใส่ไว้ในกระออม” หญิงแม่เรือนนั้นเห็นว่าไม่อาจจะลวงคนหัวโล้นได้ จึงถวายอ้อยแล้วหุงข้าวถวายพร้อมกับเบรียง น้ำอ้อยงบบและปลา^{๔๗}

๔. ปัจจัยสันนิสิตศีล หมายถึง ศีลที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ พระศาสดาทรงเน้นให้สาวกพิจารณาโดยแยกกาย ไม่บริโภคอย่างขาดสติ ในการใช้สอยในขณะนั้น คือ

๑) การพิจารณาการนุ่งห่มจีวร หมายถึง ขณะการใช้สอยจีวร ภิกษุพึงพิจารณาโดยแยกกาย แล้วนุ่งห่มจีวร เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และ สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย และ เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย

๒) การพิจารณาการบริโภคบิณฑบาต หมายถึง ขณะบริโภคบิณฑบาตภิกษุพึงพิจารณาโดยแยกกาย แล้วฉันบิณฑบาต ไม่ให้เป็นไปเพื่อความเพลิดเพลิน สนุกสนาน ไม่เป็นไปเพื่อความเมามันเกิดกำลังทางกาย ไม่ให้เป็นไปเพื่อประดับ ไม่ให้เป็นไปเพื่อตกแต่ง แต่ให้เป็นไปเพียงเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อความเป็นไปได้ของอรรถภาพ เพื่อความสิ้นไปแห่งความลำบากทางกาย เพื่ออนุเคราะห์แก่การประพฤติพรหมจรรย์ ด้วยการทำอย่างนี้ เราย่อมระงับเสียได้ ซึ่งทุกเวทนาเก่า คือความหิว และไม่ทำทุกขเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น

๓) การพิจารณาการใช้สอยเสนาสนะ หมายถึง ขณะบริโภคใช้สอยเสนาสนะ ภิกษุพึงพิจารณาโดยแยกกาย แล้วใช้สอยเสนาสนะ เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย เพียง

^{๔๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๓.

^{๔๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, หน้า ๕๙.

เพื่อบรรเทาอันตรายอันพึงมี จากดินฟ้าอากาศ และเพื่อความเป็นผู้ยินดีอยู่ได้ ในที่สถิกรัณสำหรับภavana

๔) การพิจารณาการบริโภคศีลานเภสัช หมายถึง ขณะบริโภคใช้สอย ภิกษุพึงพิจารณาโดยแยบคาย แล้วใช้สอย หรือ บริโภคเภสัชบริวารอันเกื้อกูลแก่คนไข้ เพียงเพื่อบำบัดทุกข์เวทนาอันบังเกิดขึ้นแล้วมีอาหารต่าง ๆ เป็นมูล เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง^{๔๘}

ปาริสุทธิสีล ๔ ประการ อันได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิสีล และปัจจัยสันนิสสิตศีล ล้วนมีเหตุให้สำเร็จทั้งสิ้น เรียกเหตุให้สำเร็จนั้นในทางภาษาบาลีว่า “สาธนะ” ดังนี้

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล มีศรัทธาเป็นเหตุให้สำเร็จ เรียกว่า “สัทธาสาธนะ” ดังนั้นในการสมาทานปาฏิโมกขสังวรศีลคือสิกขาบทตามที่ทรงบัญญัติไว้ด้วยศรัทธา จึงไม่ควรอาลัยแม้ในชีวิต จึงจะทำให้ถึงพร้อมได้ ดังพุทธดำรัสว่า “มหาสมุทรมีความยิ่งยู่เป็นธรรมดาไม่ไหลล้นฝั่งไป แม้นั้นใด ปหาราทะ สวาทกทั้งหลายของเราก็เหมือนอย่างนั้น ไม่ล่วงข้ามสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้แล้วสำหรับสวาทกทั้งหลาย แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต”^{๔๙} และในประเด็นนี้มีเรื่องเล่าประกอบ ความว่า

โจรทั้งหลายมัดพระเถระ (รูปหนึ่ง) ด้วยเถาหญ้านาง (ทิ้ง) ให้นอนในดงเชื่อมหาวัตตนี้ พระเถระได้เจริญวิปัสสนาตลอด ๗ วัน ทั้ง ๆ ที่นอนอยู่นั้นเที่ยว ได้บรรลุพระอนาคามีผลแล้ว ถึงซึ่งมรณภาพไปในดงนั้นเอง แล้วไปบังเกิดในพรหมโลก (อีกเรื่องหนึ่ง) พวกโจรมัดพระเถระอีกรูปหนึ่งด้วยเถาหัวควน (ทิ้ง) ให้นอนอยู่ในดงปณณทวิป พระเถระนั้นเมื่อไฟป่าไหม้ลามมาก็หาเด็ดเถาวัลย์ไม้ เริ่มเจริญวิปัสสนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์สมสี่สี ปรินิพพานแล้ว พระอภัยเถระผู้เชี่ยวชาญคัมภีร์ทิฆนิกาย พร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ ได้พบเข้า จึงให้ทำมาปนกิจสรีระของพระเถระนั้นแล้วให้สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิไป^{๕๐}

๒. อินทริยสังวรศีล มีสติเป็นเหตุให้สำเร็จ เรียกว่า “สติสาธนะ” ดังความจาก (พระธรรมเทศนา) อาทิตตปริยาย นัยว่า “ภิกษุทั้งหลาย จักขุนทรีย์ถูกทิ่มเอาด้วยซี่เหล็กอันเผาไฟจนร้อนโชน เป็นแสงช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือเอาโดยอนุพยัญชนะ ถือเอาโดยนิमित ในรูปทั้งหลายอันจะพึงรู้ด้วยจักขุ ไม่ประเสริฐเลย” เป็นต้น แล้ว หักห้ามความถือมีถือเอาโดยนิमितเป็นต้น ด้วยสติอันไม่หลงลืม ในทางตรงกันข้าม ภิกษุผู้ไม่ทำอินทริยสังวรให้ถึงพร้อมนี้ย่อมจะถูกโจรคือกิเลสทั้งหลายทำร้ายเอาได้ ดุจบ้านที่เปิดประตูไว้ ก็ถูกโจรทำลายเอาได้ฉะนั้น อีกประการหนึ่ง ราคะย่อมรั่วเข้าจิตของเธอได้ เหมือนฝนร่ำรดเรือนที่มุงไว้ไม่ดีฉะนั้น ดังพระ

^{๔๘} ฉนทชาโต ภิกษุ, **คู่มือพุทธบริษัท ๔๙**, (สมุทรปราการ : วัดศรีวารีน้อย, ๒๕๔๙), หน้า ๕๒.

^{๔๙} อัง.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๑๔๖.

^{๕๐} วิสุทธิ. ๑/๑๑๗๕.

พุทธภาษิตว่า “ผนยอมรั้วรดเรือนที่มุงไม้ดีได้ ฉันทใด รากะยอมจะรั้วไหล ไปสู่จิตที่ไม่ได้อบรมได้ ฉันทนั้น”^{๕๑}

แต่เมื่ออินทรียสังวรนั้น โจรคือกิเลสทั้งหลายยอมทำร้ายไม่ได้ เหมือนบ้านที่ประตูปิดดีแล้ว พวกโจรทำลายไม่ได้ ฉะนั้น อีกประการหนึ่ง รากะยอมรั้วเข้าจิตของเธอไม่ได้ เหมือนผนรั้วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุพึงรักษาอินทรีย ในเพราะรูป เสียง รส กลิ่น และผัสสะทั้งหลาย เพราะทวารทั้งหลายที่ปิดแล้วระงับดีแล้วนั้น หากทำร้าย (ผู้ระงับ) ไม่เหมือนพวกโจรทำลายบ้านที่ประตูปิดแล้วไม่ได้ ฉะนั้นผนยอมรั้วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ ฉันทใด รากะยอมรั้วเข้าจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้ ฉันทนั้น^{๕๒}

ดังนั้น ในการสมาทานอินทรียสังวรนั้น จำต้องบรรเทาโรคที่เกิดขึ้น ด้วยมนสิการ อสุภกรรมฐานเสียก่อนจึงทำให้ถึงพร้อมได้ เหมือนพระวังคีสเถระผู้บวชใหม่ พระจิตตคุดเถระ และพระมหามิตรเถระ

๑) เรื่องพระวังคีสเถระ เมื่อบวชใหม่ (ตามพระอานนทเถระ) ไปบิณฑบาต รากะเกิดขึ้นเพราะเห็นหญิงคนหนึ่งเข้า จึงเรียนพระอานนทเถระว่า “ข้าแต่ท่านผู้โคตมโคตร ข้าพเจ้าถูกมารากะเผา ข้าพเจ้าร้อนร้อน สาธุ ขอพระคุณเจ้าได้กรุณาบอกอุบายดับร้อนด้วยเถิด” พระเถระจึงบอกว่า “จิตของเธอเราร้อน เพราะแส่สำคัญผิดไป เธอจงเว้นสุกนิมิตอันประกอบด้วยความกำหนัดเสีย จงอบรมจิตด้วยอสุภกัมมัฏฐาน ทำให้ตั้งมั่นด้วยดี มีอารมณ์เป็นหนึ่ง”^{๕๓}

๒) เรื่องพระจิตตคุดเถระ ในถ้ำใหญ่กรุงทกะ มีจิตรกรรมเรื่องอภิเนษกรรมแห่งพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ เป็นที่น่าพิงใจ ภิกษุหลายรูปเดินเที่ยวดูเสนาสนะ เห็นจิตรกรรม (นั้น) เข้า ก็กล่าว (ชมกะพระเถระ) ว่า “จิตรกรรม (นั้น) น่ารื่นรมย์ใจ” พระเถระกล่าวว่า “อาวุโสทั้งหลาย เราอยู่ในถ้ำนี้มากกว่า ๖๐ ปี ยังไม่รู้เลยว่า มีจิตรกรรม วันนี้อาศัยท่านทั้งหลายผู้ใช้ตา จึงรู้เตี้ยนี้เอง” นัยว่า พระเถระอยู่มานานถึงเท่านี้ ยังไม่เคยเหลืออบแห่งคุณถ้ำเลย อนึ่ง ที่ใกล้ประตูถ้ำของท่าน มีไม้กาละทิงอยู่ต้นหนึ่ง แม้ไม้ต้นนั้น ท่านก็ไม่เคยแหงนดู ต่อได้เห็นเกสรร่วงลงมาที่พื้นดินตามฤดูปี จึงรู้ว่ามันมีดอก พระราชาได้สดับคุณสมบัติของพระเถระ มีพระประสงค์จะนมัสการ ทรงส่ง (ราชบุรุษไปนิมนต์) ถึง ๓ ครั้ง แต่ไม่มา จึงตรัสสั่งให้รัดถิ่นของพวกหญิงลูกอ่อนในหมู่บ้านนั้นแล้วให้ประทับตราพระราชลัญจกร (ที่รัดผ้าถั้น) มีพระราชโองการไว้ว่า “พวกทหารอย่าได้ (ตี) น่านม ตลอดเวลาที่พระเถระยังไม่มา” ท่านจึงยอมไปสู่มหาคาม เพราะเห็นแก่พวกทหาร พระราชาทรงสดับ (ข่าวนั้น) แล้ว ตรัสสั่ง (ราชบุรุษ) ว่า “แน่ะพนาย

^{๕๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๒๘.

^{๕๒} เพราะว่าจะแสดงถึงที่สุด คือถึงกิเลสไม่เกิดหมดทีเดียว จึงเรียกว่า เทศนาอย่างอุกฤษฏ์ยิ่ง.

^{๕๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๒/๓๐๘.

ท่านทั้งหลายจงไปนิมนต์พระเถระเข้ามา เราจักรับศีล” แล้วโปรดให้นำเข้าไปถึงพระราชวัง
ชั้นใน ทรงนมัสการพระเถระ ทรงอังกาสแล้วตรัสว่า “ท่านผู้เจริญ วันนี้ยังไม่มีโอกาส พรุ่งนี้
ข้าพเจ้าจึงจักรับศีล” ทรงถือบาตรของพระเถระเสด็จตามส่งหน่อยหนึ่งพร้อมพระเทวี ทรง
นมัสการแล้วก็เสด็จกลับ พระราชาหรือพระเทวีจะนมัสการก็ตาม พระเถระก็กล่าวถวายพระ
พร (อยู่คำเดียว) ว่า “สุชี โหตุ มหาราชา ขอพระมหาราชาเจ้าจงทรงมีความสุข” ๗ วันล่วงไป
ภิกษุทั้งหลายเรียนถามท่านว่า “ท่านผู้เจริญ ไฉนเมื่อพระราชาทรงนมัสการก็ดี พระเทวีทรง
นมัสการก็ดี จึงถวายพระพร (เหมือนกัน) ว่า “สุชี โหตุ มหาราชา” ตอบว่า “อาวุโสทั้งหลาย
เราไม่ได้กำหนดว่าพระราชาหรือพระเทวีดอก” ครั้นล่วง ๗ วัน พระราชาทรงปล่อย ด้วยทรง
เห็นว่า การอยู่ในที่นี้ของพระเถระเป็นการลำบาก จึงได้กลับถ้าใหญ่กรุณชกะ จงกรมในตอน
กลางคืน เทวดาผู้สิงอยู่ในต้นกาสะทิง ช่วยยื่นมือประทีปด้าม (ส่องให้) ครั้งนั้น กรรมฐานของ
ท่าน ได้ปรากฏบริสุทธิ์อย่างยิ่ง พระเถระชุ่มชื่นใจอยู่ว่า “อย่างไรหนอ วันนี้กรรมฐานของเราจึง
กระจ่างยิ่งนัก” บันดาลให้ภูเขา (ลูกนั้นเกิดเสียง) เลื่อนลั่นไปทั้งลูก ได้บรรลुพระอรหัตใน
ระหว่างมัชฌิมยาม

เพราะเหตุนี้ แม้อุบลบุตรอื่นผู้ใคร่ประโยชน์ จึงไม่เพียงมีนัยนตาล่อ
กแล็ก เหมือนลิงในป่า เหมือนเนื้อตีนในดง และเหมือนเด็กก่อน
สะดุ้งกลัว ฟุ้งทอดจักษุ และดูชั่วแอก อย่าพึงไปสู่อำนาจขิงจิตที่
หลุกหลิกเหมือนลิงป่า^{๕๔}

๓) เรื่องพระมหามิตตเถระ โโรคผีมีพิษเกิดกับโยมแม่ของพระมหามิตตเถระ แม้อิตา
ของนางก็บวชเป็นภิกษุณี นางจึงบอกเธอว่า “ไปหาหลวงพี่แล้ว บอกว่าแม่ไม่สบาย ให้หายามา
ด้วย” ภิกษุณีจึงไปแจ้งข่าวนั้น พระเถระกล่าวว่า “ฉันไม่รู้จะเก็บยาต่างๆ มียารากไม้เป็นต้น
มาต้มเป็นยาให้ดอก แต่จักบอกยาแก่เธอ (ว่า) อหิ ยโต ปพพิชิ ฯ เปฯ มาตุยา เม ผาสู โหตุ)
“ตั้งแต่บวชมา เราไม่เคยมีจิตคิดโลภ แล้วทำลายอินทรีย์ทั้งหลาย ด้วยการดูรูปที่เป็นข้าศึกเลย
ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความผาสูกงมีแก่โยมแม่ของเราเถิด” เธอ (กลับ) ไปเถิด จงบอกว่า (อหิ ยโต
ฯ เปฯ) ที่เรากล่าวแล้วนี้ลูบสรีระของอุบาสิกาเถิด” ภิกษุณีกลับไปแจ้งตามคำสั่ง ทันใดนั้นเอง
ผีในอุบาสิกาก็ฟ่อหายไป เหมือนฟองน้ำแตก นางลุกขึ้นแล้วเปล่งวาจาแสดงความชื่นบานว่า
“ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ไซ้ไร ไฉนพระองค์จะไม่เพียงทรงลูบสรีระของภิกษุ
ผู้เช่นดังบุตรของเรา ด้วยพระหัตถ์อันมีลายวิจิตรเล่า” เหตุนี้ แม้อุบลบุตรอื่น ผู้มีความสำคัญว่า
(ตน) เป็นลูกสกุล ได้บวชในพระศาสนาแล้วพึงตั้งอยู่ในอินทรีย์สังวรอันประเสริฐ ดังพระมิตต
เถระเถิด^{๕๕}

๓. อาชีวกปารีสุทธิ มีวิริยะเป็นเหตุให้สำเร็จ เรียกว่า “วิริยสาธนะ” ดังนั้น ในการ
สมาทานอาชีวกปารีสุทธิ จึงต้องละอเนสนาคือการแสวงหาไม่สมควรเสีย เสพแต่ปัจจัยที่เกิดขึ้น

^{๕๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๕๗.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

โดยปริศนาคำได้แก่ ปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช โดยเว้นขาดจากนิมิต (พูดใบ้) โอภาส (พูดเคาะ) ปริกถา (พูดหว่านล้อม) วิญญูติ (ขอตรง ๆ) ดังพระสารีบุตรเถระ ความว่า

สมัยหนึ่ง พระสารีบุตรเถระ จะเพิ่มพูนปิเวก จึงไปอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง กับพระมหาโมคคัลลานเถระ อยู่มาวันหนึ่ง เกิดอาพาธเพราะลมในท้อง ทุกขเวทนาหนัก พระมหาโมคคัลลานเถระไปหาคนอุปัฏฐากท่านในตอนเย็น เห็นพระเถระนอนอยู่ ทราบความเป็นไปทั้งหมด ถามว่า “อาวุโส เมื่อก่อน ท่านมีความสุขด้วยอะไร?” พระเถระกล่าวว่า “อาวุโส ครั้งยังเป็นคฤหัสถ์ โยมหญิงของข้าพเจ้า ได้ให้ข้าพยายาสหุงด้วยน้ำมันมสลด้วน ๆ ประดูด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวด ข้าพเจ้ามีความสุขด้วยปายาสนั้น” พระมหาโมคคัลลานะ จึงกล่าวว่า “อาวุโส เอาเถิด หากข้าพเจ้าหรือท่านมีบุญของมีอยู่ พรุ่งนี้เราคงได้เอง” ฝ่ายเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้ทางท้ายที่จงกรม ได้ยินคำพูดของพระเถระทั้งสอง จึงคิดว่า “เราจะต้องช่วยให้ข้าพยายาสเกิดแก่พระคุณเจ้าในวันพรุ่งนี้ (ให้จงได้)” จึงไปสู่ตระกูลอุปัฏฐากของพระเถระในทันใดนั้น เข้าสิงกายบุตรคนใหญ่ แสร้งบันดาลอาการเจ็บให้เกิดขึ้น ครั้นแล้ว เทวดานั้นจึงออกปากกะพรวกญาติที่มาประชุมกันหมายจะเยียวาคคนเจ็บนั้นว่า “ถ้าสูเจ้าจัดทำข้าพยายาสชื่ออย่างนี้ถวายพระเถระในวันพรุ่งนี้ได้ ข้าจึงจะปล่อย” ญาติเหล่านั้นกล่าวว่า “ถึงท่านไม่บอก พวกข้าพเจ้าก็ถวายภิกษาแก่พระเถระทั้งหลายเป็นประจำอยู่แล้ว” ในวันรุ่งขึ้นได้ช่วยกันจัดทำข้าพยายาสอย่างนั้นเตรียมไว้ พระมหาโมคคัลลานเถระมาหาพระสารีบุตรเถระแต่เช้า กล่าวว่า “อาวุโส ท่านจงอยู่ที่นี้จนกว่าข้าพเจ้าจะกลับจากบิณฑบาต” แล้วเข้าไปสู่บ้าน คนเหล่านั้นออกไปต้อนรับท่าน ภัตตาหารของพระเถระมาบรรจุงข้าพยายาสชนิดดังกล่าวจนเต็มถวาย ครั้นพระเถระจะกลับ ก็กล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ นิมนต์ฉันเถิด ข้าพเจ้าทั้งหลายจะถวายให้อีก (บาตรหนึ่ง)” พระเถระฉันเสร็จแล้ว ได้ถวาย (ข้าพยายาส) เต็มบาตรอีก (บาตรหนึ่ง)

พระเถระมาถึงแล้วน้อมเข้าไปถวาย กล่าวว่า “อาวุโสสารีบุตร นิมนต์ท่านฉันเถิด” ฝ่ายพระสารีบุตรเถระเห็นข้าพยายาสเข้า ก็คิดแคลงใจว่า “ข้าพยายาสน่าพิงใจยิ่งนี้เกิดขึ้นอย่างไรหนอ” ก็ได้เห็นมูลที่เกิดขึ้นแห่งข้าพยายาสนั้น จึงกล่าวว่า “เอาคืนไปเถิด อาวุโสโมคคัลลานะ บิณฑบาตนี้ไม่ควรบริโภคน” ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานเถระ ไม่มีแม้แต่จะคิดเสียใจว่า “เขาไม่ฉันบิณฑบาตซึ่งคนเช่นเรานำมาให้” โดยคำ (สั่งของพระสารีบุตร) เพียงคำเดียวนั้นก็จับขอบปากบาตร ไปคว่ำทิ้งเสีย และพร้อมกับที่ข้าพยายาสกองลงกับพื้นดิน อาพาธของพระเถระก็หายไป และไม่เกิดขึ้นอีกเลยตลอด ๔๕ ปี พระสารีบุตรเถระกล่าวกับพระมหาโมคคัลลานเถระว่า “อาวุโส ข้าพยายาสที่เกิดจากวิญญูติ เป็นของไม่ควรบริโภค แม้จะ (หิวจน) ไล่ออกมากองอยู่ตามพื้นดินก็ตามที่ และได้เปล่งอุทานว่า “ถ้าเราบริโภคข้าพยายาส อันเกิดขึ้นเพราะเปล่งวิญญูติไซ้ อาชีวะของเราก็จะพึงถูกบัณฑิตครหา แม้ไส้ของเราจะไหลออกมาเพ่นพ่านอยู่ข้างนอก เราก็จะยอมเอาชีวิต

เข้าแลก จะไม่ทำลายอาชีพะเป็นอันขาด เราทำจิตของเราให้รั้นรมย์ หลีกเว้นอนเนสนา คือการแสวงหาอันไม่สมควร และจะไม่กระทำอนเนสนาที่พระพุทธองค์ทรงรังเกียจแล้ว”^{๕๖}

๔. ปัจจัยสันนิสิตศีล มีปัญญาเป็นเหตุให้สำเร็จ เรียกว่า “ปัญญาสาธนะ” เนื่องจากบุคคลผู้มีปัญญาย่อมสามารถมองเห็นโทษและอานิสงส์ในการบริโภคปัจจัยทั้งหลายได้ ดังนั้น ในการสมทานปัจจัยสันนิสิตศีล จึงต้องละความกำหนัดในปัจจัยและพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว จึงบริโภคปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรม ซึ่งการพิจารณาปัจจัยสันนิสิตศีลนั้น จะพิจารณาใน ๒ ช่วง คือ ๑) พิจารณา ณ เวลาได้ปัจจัยทั้งหลาย ๒) พิจารณา ณ เวลาบริโภคปัจจัยทั้งหลาย

ส่วนการบริโภคหรือการใช้ปัจจัย ๔ นั้น ในวิสุทธิมรรค ได้แสดงไว้ ๔ อย่าง คือ ๑) บริโภคอย่างขโมย เรียกว่า ไถยบริโภค ๒) บริโภคอย่างมีหนี้ เรียกว่า อินฺนบริโภค ๓) บริโภคอย่างผู้รับมรดก เรียกว่า ทายัชชบริโภค ๔) บริโภคอย่างเจ้าของ เรียกว่า สามีบริโภค^{๕๗}

ในบริโภค ๔ อย่างนั้น การบริโภคของภิกษุผู้ศีล ซึ่งร่วมบริโภคอยู่ท่ามกลางสงฆ์ เรียกว่า ไถยบริโภค การบริโภคของภิกษุผู้มีศีลแต่ขาดการพิจารณาด้วยปัญญา เรียกว่า อินฺนบริโภค ซึ่งการพิจารณาด้วยปัญญานั้น “จิ๋ว” พึงพิจารณาทุกราวที่ใช้ “บิณฑบาต” พึงพิจารณาทุกคำกลืน หรือไม่ ก็พึงพิจารณาในกาลก่อนฉัน หลังฉัน ในยามต้น ยามกลาง ยามสุดท้าย (เวลาใดเวลาหนึ่ง) ถ้าไม่พิจารณาจนอรุณขึ้น เธอย่อมตั้งอยู่ในฐาน อินฺนบริโภค “เสนาสนะและ” พึงพิจารณาทุกราวที่ใช้สอย “เกสัช” พึงมีสติกำกับทั้งในขณะรับและขณะบริโภค ความมีสติกำกับในขณะรับ แต่ไม่มีสติกำกับในขณะบริโภค ย่อมเป็นอาบัติ ส่วนความไม่มีสติกำกับในเวลารับ แต่มีสติกำกับในขณะบริโภค หาเป็นอาบัติไม่

การบริโภคปัจจัยของพระเสขะ ๗ จำพวก เรียกว่า ทายัชชบริโภค เพราะว่าพระเสขะ ๗ จำพวกนั้น นับว่าเป็นบุตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยสภาวะธรรมตามที่ท่านเข้าถึง จึงเป็นทายาทแห่งปัจจัยทั้งหลาย อันเป็นสมบัติของพระบิดา การบริโภคของพระชีนาสพทั้งหลาย เรียกว่า สามีบริโภค เพราะเหตุว่าพระชีนาสพเหล่านั้น ล่วงความเป็นทาสแห่งตัณหาแล้ว

ในบริโภค ๔ อย่างนี้ สามีบริโภคกับทายัชชบริโภค เหมาะสมกับบรรพชิตทุกจำพวก ส่วนอินฺนบริโภค ไม่ควรแก่บรรพชิตทั้งปวง โดยเฉพาะไถยบริโภค^{๕๘} อนึ่ง ในการสมทานปฏิบัติปัจจัยสันนิสิตศีล หากเว้นข้อที่ทรงห้ามและปฏิบัติตามข้อที่ทรงอนุญาตได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์แล้ว ย่อมได้ชื่อว่า “กิจจการี” แปลว่า ผู้ทำหน้าที่อย่างเคร่งครัด ดังความว่า

สาวกผู้มีปัญญาดี ได้พึงธรรมอันพระสุคตเจ้าทรงแสดงแล้ว พิจารณา
ก่อนเสวก่อนข้าว ที่อยู่ และที่นอน ที่นั่ง น้ำ สำหรับซักฟอกจตุลีในผ้าสังฆาฏิ

^{๕๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๑.

^{๕๗} วิสุทธิ. (แปล). ๑/๑/๘๙-๙๐.

^{๕๘} วิสุทธิ. (แปล). ๑/๑/๙๑-๙๒.

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ติดในก้อนข้าวในที่นอน ที่นั่ง และในน้ำสำหรับซักฟองธุลีในผ้าสังฆาฏิ เหมือนหยาดน้ำไม่ติดอยู่ในใบบัว เธอได้อาหารโดยการอนุเคราะห์แต่ชนอื่นตามกาลแล้ว ตั้ง (สติ) มั่นเนื่องนิยต์ รู้ประมาณในของเคี้ยว ของขบฉัน และของลิ้มทั้งหลาย เหมือน (คนเป็นแผล) รู้ประมาณในการพอกยารักษาแผล ไม่สยบ ฉันทอาหารแต่พอยังร่างกายให้เป็นไป เหมือน (ภริยาสามี) กินเนื้อบุตรในทางกันดาร (เพื่อให้รอดตาย) เหมือน (พ่อค้าเกวียน) หยอดน้ำมันเปลว (เกวียน เพื่อให้เกวียนไปถึงที่หมายได้เท่านั้น)^{๕๙}

ซึ่งการสมทานปฏิบัติปัจจยสันนิสิตศีลอย่างบริบูรณ์จนได้ชื่อว่า “กิจจการี” นี้จะเห็นได้จากเรื่องสังฆรักขิตสามเณรผู้หลานชายพระสารีบุตรเถาะ ซึ่งพิจารณาพิจารณาโดยชอบแล้วจึงบริโภค กล่าว (ประวัติของตน) ไว้ว่า

พระอุปัชฌายะกล่าวกะข้าพเจ้าผู้กำลังบริโภคข้าวสาสีอันเย็นสนิทว่า ‘แน่สามเณร เจ้าอย่าเป็นผู้ไม่สำรวม เผลอลิ้น (ตัวเอง) เลย’ ข้าพเจ้าฟังคำของพระอุปัชฌายะแล้ว ได้ความสังเวชในกาลนั้น ข้าพเจ้านั่ง ณ อาสนะอันเดียว ได้บรรลुพระอรหัต ข้าพเจ้านั้นมีความดำริเต็มเปี่ยมแล้วเหมือนดวงจันทร์ในวัน (ขึ้น) ๑๕ (ค่ำ) ฉะนั้นเป็นผู้มีอาสวะทั้งปวงสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี

ด้วยเหตุที่ปาริสุทธิศีล ๔ อันได้แก่ ๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล มีศรัทธาเป็นเหตุให้สำเร็จ ๒) อินทริยสังวรศีล มีสติเป็นเหตุให้สำเร็จ ๓) อาชีวปาริสุทธิศีล มีวิริยะเป็นเหตุให้สำเร็จ และ ๔) ปัจจยสันนิสิตศีล มีปัญญาเป็นเหตุให้สำเร็จ ดังนั้น ๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล จึงได้ชื่อว่า “เทสนาสุทธิ” เพราะหมจดจด้วยการแสดง ๒) อินทริยสังวรศีล ได้ชื่อว่า “สังวรสุทธิ” เพราะหมจดจด้วยการสังวร ๓) อาชีวปาริสุทธิศีล ได้ชื่อว่า “ปริเยณัฐิสุทธิ” เพราะหมจดจด้วยการแสวงหา ๔) ปัจจยสันนิสิตศีล ได้ชื่อว่า “ปัจจเวกขณสุทธิ” เพราะหมจดจด้วยการพิจารณา^{๖๐}

๒.๒.๕ ความเศร้าหมองของศีล

ความเศร้าหมองของศีล เกิดจากสาเหตุ ๒ ประการหลัก คือ

๑. สิกขาบทในส่วนเบื้องต้นหรือในส่วนเบื้องปลาย ในกองอาบัติทั้ง ๗ ของภิกษุ นั้น ๑) ขาด เหมือนผ้าขาดที่ชาย ๒) ทะลุ เหมือนผ้าเป็นช่องโหว่ตรงกลางผืน ๓) ต่าง เพราะทำลายไปที่ละ ๒-๓ เหมือนแม่โคตัวสีดำหรือแดงเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง มีสีดำกับสีตัวมุขขึ้นที่หลังบ้าง ที่ท้องบ้าง ๔) พร้อย เพราะสิกขาถูกทำลายยับยับเหมือนแม่โคตัวลายไปด้วยจุดสีที่ตัดกับสีตัวยับยับไป

^{๕๙} วิสุทธิ. (แปล). ๑/๑/๙๒-๙๓.

^{๖๐} วิสุทธิ. (แปล). ๑/๑๑/๙๐.

๒. ความประพฤตินก่ี่ยวข้องกับเมณฐธรรม ๗ ประการ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ในเมณฐสังโยคสูตร ว่า

๑) “พราหมณ์ สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนในโลกนี้ ปฏิญญา (ตนว่า) เป็นพรหมจารีจริง ๆ หาได้ร่วมประกอบภริยาที่คนสองต่อสองจะพึงประกอบกันด้วยมาตุคามไม่เลย แต่ว่ายินดีการลู่ปล้ การขัตสี การให้อาบน้ำ การนวดพื้น แห่งมาตุคาม เขายินดี ใครใจ และถึงความปล้มใจ ด้วยการบำเรอมีการลู่ปล้ เป็นต้นนั้น ดูกรพราหมณ์ แม้ความยินดี การบำเรอ แห่งมาตุคามนั้นนับเป็นความขาดก็ได้ ทะลุก็ได้ ต่างก็ได้ พร้อยก็ได้ แห่งพรหมจรรย์ของสมณพราหมณ์นั้น ดูกรพราหมณ์ สมณพราหมณ์นี้เรากล่าวว่าเขาประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมณฐสังโยค ย่อมไม่พ้นจากชาติขรามธนะ ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย

๒) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายังชิกข์ เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคามอยู่ เขายินดีด้วยการชิกข์เป็นต้นนั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย

๓) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายังเพ็ง ยังจ้องดูตามาตุคามด้วยตา (ของตน) เขา ยินดี ด้วยการเพ็งดูนั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย

๔) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายังฟังเสียงมาตุคาม หัวเราะอยู่ก็ดี พุดอยู่ก็ดี ขับร้องอยู่ก็ดี ร้องให้อยู่ก็ดี ข้างนอกฝา หรือ ข้างนอกกำแพงก็ตาม เขายินดีด้วยเสียงนั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย

๕) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายังตามนึ้ถึงการที่เคยหัวเราะพุดจาเล่นหัวกับมาตุคาม ในกาลก่อน เขายินดีด้วยเรื่องเก่านั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย

๖) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่าเขาเห็นคฤหบดีก็ดี บุตรคฤหบดีก็ดี ผู้อิมเอบพร้อมพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่ เขายินดีด้วยการบำเรอตนแห่งคฤหบดี หรือบุตรคฤหบดีนั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย

๗) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายังประพฤติพรหมจรรย์ บรรณาเทวนิกายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ด้วยหวังว่า เราจักได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง ด้วยศีลนี้ ด้วยตบะนี้ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ก็ดี เขายินดี ใครใจ ถึงความปล้มใจด้วยความเป็นเทวดานั้น ดูกร พราหมณ์ แม้ความยินดีด้วยการเป็นเทวดานี้ นับเป็นขาดก็ได้ ทะลุก็ได้ ต่างก็ได้ พร้อยก็ได้ แห่งพรหมจรรย์^{๖๑}

๒.๒.๖ ความผ่องแผ้วของศีล

ความผ่องแผ้วของศีล หมายถึงความที่สิกขาบททั้งหลายไม่ขาด ทะลุ ต่าง และพร้อย กล่าวคือ

๑. ความไม่แตกแห่งสิกขาบททั้งหลายโดยประการทั้งปวง
๒. การทำคืนซึ่งสิกขาบททั้งหลายที่พึงทำคืนได้อันแตกแล้ว
๓. ความไม่มีเมณฐสังโยค ๗

^{๖๑} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๕๐/๘๒-๘๕.

๔. ความดีอื่นอีก คือด้วยความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปกรรมทั้งหลาย เช่น โภคะ อุปาหะ มัถชะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาถะยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มหะปมาทะ เป็นต้น

๕. ความบังเกิดแห่งคุณทั้งหลาย มีอัปปิจจตา สันตุภฺฐิตา และสัลเลขตา

อย่างไรก็ตาม ความผ่องแผ้วศีลนี้นั้น จะสำเร็จด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ ๑) การเห็นโทษแห่งศีลวิบัติ ๒) การเห็นอานิสงส์แห่งศีลสมบัติ^{๖๒}

๒.๒.๗ โทษแห่งศีลวิบัติ

โทษแห่งศีลวิบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาในพระสูตรต่าง ๆ รวมถึงความโดยสรุปของคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

๑. ในอังคุตตรนิกาย ปญจกสูตร ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งศีลวิบัติของภิกษุผู้ทุศีล ๕ ประการ” คือ^{๖๓}

- ๑) บุคคลผู้ทุศีล ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
- ๒) เป็นผู้ที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายไม่พึงพร่ำสอน
- ๓) ต้องทุกข์ใจในเพราะคำติเตียนความทุศีล ของตน
- ๔) เป็นผู้ทุศีล เขาย่อมเป็นผู้มีผิวพรรณหมอง
- ๕) เป็นผู้ที่มีสัมผัสหยาบเพราะนำอบายทุกข์มาให้แก่คนทั้งหลายที่เอาเยี่ยงอย่าง

เขา

๒. ในอัคคิขันธปริยาย ดังความว่า

๑) “ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเห็นหรือไม่ ซึ่งกองไฟใหญ่อันไหม้ลุกเป็นเปลวโชติช่วงอยู่โน่น” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “(เห็น) อย่างนั้นพระเจ้าข้า” ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ข้อที่บุคคลพึงเข้าไปนั่งกอด หรือเข้าไปนอนกอด ซึ่งกองไฟใหญ่อันลุกเป็นเปลวโชติช่วงอยู่โน่นก็ดี ข้อที่บุคคลพึงเข้าไปนั่งเกล้า หรือเข้าไปนอนเกล้าซึ่งนางกษัตริย์ นางพราหมณ์ หรือนางคฤหบดี ผู้มีฝ่ามือและฝ่าเท้านุ่มเหมือนปุยนุ่นก็ดี สองข้อนี้ ข้อไหนเล่าหนอประเสริฐกว่ากัน?” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่บุคคลพึงเข้าไปนั่งเกล้าหรือเข้าไปนอนเกล้านางกษัตริย์ นางพราหมณ์ หรือนางคฤหบดี นั้นแหละประเสริฐกว่า ข้อที่บุคคลพึงเข้าไปนั่งกอดหรือเข้าไปนอนกอดกองไฟใหญ่ ฯลฯ โน่น เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกท่านทั้งหลายให้ทราบ โดยข้อที่บุคคลพึงเข้าไปนั่งกอดหรือเข้าไปนอนกอดกองไฟใหญ่ ฯลฯ โน่นนั้นแหละประเสริฐกว่า สำหรับภิกษุผู้ทุศีล มีธรรมลามก มีสมาจารไม่สะอาดที่พึงระลึกถึงความรังเกียจ มีกิจการงานซ่อนเร้น ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารีแต่ปฏิญญาว่า

^{๖๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๕.

^{๖๓} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๕.

เป็นพรหมจารี เป็นคนในเนา เปียกชื้น รกเรื้อ (ด้วยกิเลส) ข้อนั้นเพราะเหตุไร ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะภิกษุนั้นพึงถึงตายหรือทุกข์ปางตาย เพราะเหตุเข้าไปนั่งกอดหรือเข้าไปนอนกอดกองไฟใหญ่นั้น (ก็จริง) แต่เพราะกายแตกตายไปจะพึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะข้อนั้นเป็นปัจจัยหาไม่ได้เลย ภิกษุทั้งหลาย ส่วนข้อที่บุคคลผู้ทุศีล มีธรรมลามก มีสมาจารไม่สะอาด ที่พึงระลึกถึงด้วยความรังเกียจมีการงานซ่อนเร้น ไม่ใช่สมณะ แต่บัญญัติว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารี แต่บัญญัติว่าเป็นพรหมจารี เป็นคนในเนา เปียกชื้น รกเรื้อ (ด้วยกิเลส) นั้น พึงเข้าไปนั่งเกล้า หรือเข้าไปนอนเกล้านางกษัตริย์ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อนั้นย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์แก่เขาตลอดกาลนาน เพราะกายแตกตายไป เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก”^{๖๔} พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงทุกข์มีการบริโภคมกคุณ ๕ อันเนื่องด้วยสตรีเป็นปัจจัย ด้วยอุปมากองเพลิงอย่างนี้แล้ว จึงทรงแสดงทุกข์ อันมีการอภิวาท การทำอัญชลี การบริโภคมจีวร บิณฑบาตเตียงตั้งและวิหารเป็นปัจจัย ด้วยอุปมาด้วยเชือกพันด้วยขนหางสัตว์ หอกอันคม แผ่นเหล็ก ก้อนเหล็ก เตียงเหล็กหรือตั้งเหล็กและหม้อเหล็กเหล่านี้ โดยทำนองเดียวกันนั้นว่า

๒) ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นอย่างไร ข้อที่บุรุษมีกำลัง เอาเชือกที่พันด้วยขนหางสัตว์อย่างเขม็ง พันข้างทั้งสองแล้วชักสีไปมา เชือกนั้นพึงตัดผืนหนึ่งครั้ง ตัดผืนหนึ่งแล้วพึงตัดหนึ่ง ครั้นตัดหนึ่งแล้วพึงตัดเนื้อ ครั้นตัดเนื้อแล้วพึงตัดเส้นเอ็น ครั้นตัดเส้นเอ็นแล้วพึงตัดกระดูก ครั้นตัดกระดูกแล้วพึงจัดเยื่อในกระดูก (กับ) ข้อที่ภิกษุทุศีลพึงยินดีการอภิวาท ของกษัตริย์ มหาศาล พราหมณ์มหาศาล หรือคฤหบดีมหาศาล อย่างไหนจะประเสริฐกว่าเล่าหนอ ฯลฯ

๓) ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นอย่างไร ข้อที่บุรุษมีกำลัง ประหารเอาที่กลางอก ด้วยหอกอันคมที่ชะโลมด้วยน้ำมัน (กับ) ข้อที่ภิกษุทุศีลพึงยินดีการทำอัญชลี ของ กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีมหาศาล อย่างไหนจะประเสริฐกว่าเล่าหนอ ฯลฯ

๔) ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นอย่างไร ข้อที่บุรุษมีกำลัง เอาแผ่นเหล็กที่ร้อนแดงเป็นแสงช่วงเข้าหุ้มกาย (กับ) ข้อที่ภิกษุทุศีลพึงบริโภคมจีวรที่เขาถวายด้วยศรัทธา ของ กษัตริย์มหาศาล ฯลฯ อย่างไหนจะประเสริฐกว่าเล่าหนอ ฯลฯ

๕) ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นอย่างไร ข้อที่บุรุษมีกำลัง เอาคิมเหล็กที่ร้อนแรงเป็นแสงช่วง กัดปากแล้วยึดก้อนโลหะที่ร้อนแดงเป็นแสงช่วงเข้าไปในปาก ก้อนโลหะร้อนนั้น ไหม้ทั้งริมฝีปาก ทั้งปาก ทั้งลิ้น ทั้งลำคอ ทั้งท้อง พาเอาทั้งไส้ใหญ่ ทั้งไส้ย่อยของเขากออกไปทางทวารส่วนภายใต้ (กับ) ข้อที่ภิกษุทุศีล พึงบริโภคมบิณฑบาตที่เขาถวายด้วยศรัทธา ของกษัตริย์ มหาศาล ฯลฯ อย่างไหนจะประเสริฐกว่าเล่าหนอ ฯลฯ

^{๖๔} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๕๐/๑๒๙.

๖) ภูมิภาคทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นอย่างไร ข้อที่บุรุษมีกำลัง จับที่ศีรษะก็ดี จับที่คอก็ดี (กต) ให้นั่งลงไปก็ดี ให้นอนลงไปก็ดี ตรงเตียงเหล็กหรือตั้งเหล็กที่ร้อนแดงเป็นแสงช่วง (กัป) ข้อที่ภูมิภาคพิศพิงบริโภาคเตียงหรือตั้งที่เขาถวายเป็นศรัทธา ของกษัตริยมหาศาล ฯลฯ อย่างไหนจะประเสริฐกว่าเล่าหนอ ฯลฯ

๗) ภูมิภาคทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นอย่างไร ข้อที่บุรุษมีกำลัง พึงจับเท้าขึ้นศีรษะลง แล้วซัดลงไปในหม้อโลหะที่ร้อนแดงเป็นแสงช่วง เขาถูกต้มเดือดพล่านเป็นฟอง ลางที่ลอยขึ้น ลางที่จมลงไป ลางที่ลอยขวางไป อยู่ในหม้อโลหะนั้น (กัป) ข้อที่ภูมิภาคพิศพิงบริโภาควิหารที่เขาถวายเป็นศรัทธา ของกษัตริยมหาศาล ฯลฯ อย่างไหนประเสริฐกว่าเล่าหนอ ฯลฯ เขาย่อมถึง ฯลฯ

๓. ในวิสุทธิมรรค ความว่า

ความสุขของคนผู้มีศีลอันทำลายแล้วไม่ละกามสุขอันมีผลเป็นทุกข์เผ็ดร้อนยิ่งกว่าทุกข์ เพราะกอดกองไฟ จักมีแต่ไหน สุขในอนันตาคารกราบไหว้ จักมีแก่คนมีศีลวิบัติ ผู้มีอันจะต้องรับทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์อันเกิดแต่การสีกด้วยเชือกขนหางสัตว์อันเหนียวไฉนเล่าสุขในการยินดีอัญชลีกรรมแห่งคนผู้มีศรัทธาทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์อันประมาธยิ่งกว่าทุกข์อันเกิดแต่การประหารด้วยหอก จักมีแก่คนผู้ไม่มีศีลกระไรได้ ความสุขในการบริโภาคจิ๋วของคน (ทุศีล) ผู้ไม่สำรวมแล้ว ผู้จะต้องเสวยสัมผัสแห่งแผ่นเหล็กอันร้อนในนรก สิ้นกาลนาน จักมีอะไร บิณฑบาตแม้มีรสอร่อย ก็เปรียบด้วยยาพิษอันแรงกล้า สำหรับคนไม่มีศีลผู้จะต้องกลืนก้อนเหล็กอันร้อน สิ้นราตรีนาน การบริโภาคเตียงและตั้ง แม้เขาสมมติกันว่าเป็นสุข แต่ก็เป็นที่ทุกข์สำหรับคนไม่มีศีลผู้จะต้องถูกทุกข์ (อันเกิดแต่การบริโภาค) เตียงและตั้งเหล็กอันร้อนเปียดเบียนเอาตลอดกาลนาน ความยินดีในการอยู่อาศัยในวิหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาอะไร จักมีแก่คนทุศีลผู้จะต้องตกอยู่กลางหม้อเหล็กอันร้อน พระผู้เป็นครูของโลก เมื่อจะทรงติคนทุศีล ตรัสว่า “เป็นคนมีสมาจารที่พึงระลึกถึงด้วยความรังเกียจ ว่าเป็นคนรกรื้อ (ด้วยหยากเยื่อคือกิเลส) ว่าเป็นคนเปยกขึ้น (ด้วยน้ำคือกิเลส) ว่าเป็นคน ลามก และว่าเป็นคนเนาใน’ ดังนี้ นาคีชีวิตของคนทุศีลนั้น ผู้เป็นคนไม่มีปัญญา ทรงเพศสมณชน แต่ไม่ใช่สมณะ นำตนซึ่งถูกก่นถูกขุดอยู่ไป สัตบุรุษทั้งหลายผู้มีศีลในโลกนี้ ย่อมหลีกเลี่ยงคนทุศีลได้เสีย ดุจคนผู้รักสวยทั้งหลายหลีกเลี่ยง หลีกชากศพชีวิตของคนทุศีลนั้น (จะมีประโยชน์) อะไร คนทุศีลนั้นเป็นผู้ไม่พ้นจากภัยทั้งปวง แต่เป็นผู้พ้นจากอริคมสุข (สุขอันเกิดแต่มรรคผล) ทั้งหมด เขาปิดประตูสวรรค์เสียสนิท ขึ้นสู่ทางอบายไปฉิบ”^{๖๕}

^{๖๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, หน้า ๑๑๘.

๒.๒.๘ การเห็นอานิสงส์ในศีลสมบัติ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงอานิสงส์ในศีลสมบัติไว้ ความว่า

ศีลของภิกษุใดปราศจากมลทินดีแล้ว การทรงบาตร และจีวรของภิกษุนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่น่าเลื่อมใส บรรพชาของท่านก็เป็นสิ่งที่มียผล ดวงทนต์ของภิกษุผู้มี ศีลบริสุทธิ์แล้ว ย่อมไม่หยั่งลงสู่ภัย มีการติเตียนตนเอง เป็นต้น เป็นเหมือน พระอาทิตย์ไม่หยั่งลงสู่ความมืดมน ภิกษุงามอยู่ในป่าเป็นที่บำเพ็ญตบะด้วยศีล สมบัติ เหมือนพระจันทร์งามในท้องฟ้าด้วยสมบัติ คือรัศมี แม้เพียงกลิ่นกายของ ภิกษุผู้มีศีล ก็ยังทำความปราโมช ให้แม่แก่ฝูงทวยเทพ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงกลิ่น คือศีลย่อมครอบงำสมบัติแห่งคันธชาติ คือของหอมทั้งหลายอย่างสิ้นเชิง ย่อมฟุ้ง ตลบไปทั่วทุกทิศไม่มีการติดขัด สักการะทั้งหลายที่บุคคลกระทำแล้วในภิกษุผู้มี ศีล แม้จะเป็นของเล็กน้อย ก็ย่อมมีผลมาก ภิกษุผู้มีศีลย่อมเป็นภาชนะรองรับ เครื่องบูชาสักการะ อาสวะทั้งหลายในปัจจุบัน ก็เบียดเบียนภิกษุผู้มีศีลไม่ได้ ภิกษุผู้มีศีลย่อมขุดเสียซึ่งรากทุกข์ อันจะพึงมีในชาติเบื้องหน้าทั้งหลาย อันใดในโลกมนุษย์ และสมบัติอันใดในโลกเทวดา สมบัติอันนั้น อันผู้มีศีลถึงพร้อมแล้ว ปราศรณายากจะได้ ก็เป็นสิ่งจะพึงหาได้โดยไม่ยาก อนึ่ง นิพพานสมบัติอันสงบ อย่างหาที่สุดมิได้^{๖๖} ใจของผู้มีศีลสมบูรณ์แล้ว ย่อมแล่นไปสู่พระนิพพาน สมบัตินั้นนั่นเทียว^{๖๖}

^{๖๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๑.

บทที่ ๓

คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค

วิมุตติมรรค เป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่มากอีกเล่มหนึ่งที่วงการศึกษาคัมภีร์ให้ความสำคัญ จัดอยู่ในวรรณคดีประเภทปกรณ์พิเศษเช่นเดียวกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่อธิบายเกี่ยวกับเรื่องศีลสมาธิ ปัญญา ผู้ศึกษาคัมภีร์วิมุตติมรรค จะพบว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคยังคงเป็นแบบเถรวาทที่อาศัยแหล่งอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาและคัมภีร์อื่น ๆ มาอธิบายไตรสิกขาเป็น “วิมุตติมรรค” แปลว่าทางแห่งความหลุดพ้น คัมภีร์นี้ถือเป็นคู่มือสำหรับศึกษาและปฏิบัติธรรม แต่งก่อนคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสจารย์โดยพระอรหันต์อุปติสสเถระแห่งสำนักอภัยคีรีวิหาร เมื่อประมาณ พ.ศ.๖๐๙ เนื้อความในวิมุตติมรรคไม่ต่างจากวิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสจารย์มากนัก โดยวิสุทธิมรรคอาจได้แนวความคิดจากวิมุตติมรรคมาก่อนก็ได้^๑ ที่แตกต่างกันคือวิมุตติมรรคเป็นของฝ่ายอภัยคีรี ในขณะที่วิสุทธิมรรคเป็นของฝ่ายมหาวิหาร พระญาณโมลีชาวอังกฤษ ได้กล่าวถึงคัมภีร์วิมุตติมรรค ไว้ในบทนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ ว่า

นอกจากคัมภีร์ภาษาสิงหล ที่ท่านอาจารย์พระพุทธโฆสระบุไว้ว่า ยังมีคู่มืออีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในบัดนี้เฉพาะในคำแปลที่เป็นภาษาจีน ในศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสตศักราช เข้าใจกันว่าเขียนไว้เป็นภาษาบาลี ท่านอาจารย์พระพุทธโฆสเองมิได้กล่าวถึงคัมภีร์นี้ แต่ท่านอาจารย์ธัมมปาละผู้แต่งคำอธิบายคัมภีร์ของท่านอาจารย์พระพุทธโฆส ได้กล่าวถึงในคัมภีร์วิมุตติมรรคไว้^๒

๓.๑ ภูมิหลังคัมภีร์วิมุตติมรรค

ก่อนที่จะเข้าสู่คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค ผู้วิจัยขอเสนอภูมิหลังของคัมภีร์วิมุตติมรรคที่เกี่ยวกับชีวประวัติพระอุปติสสเถระผู้แต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค มูลเหตุแห่งการแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค โครงสร้างของคัมภีร์วิมุตติมรรค ลักษณะการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์วิมุตติมรรค ตามลำดับ ดังนี้

^๑ พัทธน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๑.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๙.

๓.๑.๑ ชีวประวัติพระอุปติสสเถระกับการแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค

ชีวประวัติของพระอุปติสสเถระ มีหลักฐานไม่มากนักและไม่ชัดเจนเหมือนพระพุทโธศาจารย์ เพราะหลักฐานที่เกี่ยวกับชีวประวัติของท่านมีไม่มาก หลักฐานส่วนมากระบุชื่อคัมภีร์มากกว่าผู้แต่ง พระอุปติสสเถระในบางครั้งได้รับการเรียกขานจากประชาชนว่า พระอรหันต์อุปติสสเถระที่เป็นผู้แต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค น่าจะมีชีวิตอยู่ในราวคริสตศวรรษที่ ๑^๓ สถานที่แต่งคัมภีร์วิมุตติมรรคนี้แต่งในอินเดียหรือศรีลังกา ก็ยังไม่มีหลักฐานปรากฏชัด นักปราชญ์บางท่านมีมติว่า แต่งในอินเดีย บางคนก็ว่าแต่งในศรีลังกาก่อนที่พระพุทโธศาจารย์จะแต่งวิสุทธิมรรค ต้นฉบับบาลีของคัมภีร์วิมุตติมรรคอาจจะหายไป มีผู้ค้นพบคัมภีร์วิมุตติมรรคฉบับแปลเป็นภาษาจีนมีชื่อว่าจี-โต-เตา-ลุน (Ceito-cao-lun) คนที่แปลเป็นภาษาจีน มีชื่อว่า เซา-ชี-โป-โล (Seng-Chie-po-lo) อาจเป็นองค์เดียวกับสังฆปาละก็ได้ แปลเมื่อ พ.ศ. ๑๐๔๘ ในราชวงศ์เลี่ยน (Lian-Dynasty)^๔ และต่อมาภิกษุชาวญี่ปุ่น ชื่อเอนอาร์.เอ็ม.ฮารา และภิกษุชาวศรีลังกา ๒ รูป คือพระโสมเถระและพระเขมินทเถระ ได้ร่วมกันแปลคัมภีร์วิมุตติมรรคจากฉบับภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ให้ชื่อว่า The Path of Freedom กล่าวว่ คัมภีร์วิมุตติมรรคนี้ พระอรหันต์อุปติสสเถระเป็นผู้รจนาไว้ ท่านปิฎกสังฆปาละแห่งพูนัน แปลเป็นภาษาจีน^๕ ซึ่งเป็นประวัติโดยสังเขป^๖

ศาสตราจารย์นาโ ก สันนิษฐานว่า ผู้รจนาคัมภีร์วิมุตติมรรค คือพระอรหันต์อุปติสสเถระ ชาวศรีลังกา ผู้ชำนาญพระวินัยและมีชื่อปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปรีวารของพระวินัยปิฎก^๗ ท่านมีผลงานแพร่หลายในรัชกาลของพระเจ้าวสกะ ผู้ครองราชย์ในศรีลังกา ระหว่าง พ.ศ. ๖๐๙-๖๕๓ แต่พระญาณโมลี ได้กล่าวไว้ในบทนำแห่งหนังสือวิสุทธิมรรค ที่ท่านแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า ยังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสนับสนุนมติที่ว่า พระอุปติสสเถระผู้รจนาคัมภีร์วิมุตติมรรค เป็นรูปเดียวกับพระอรหันต์อุปติสสเถระผู้ชำนาญพระวินัย แต่มีเหตุผลน่าเชื่อถือว่ วิมุตติมรรคแต่งก่อนวิสุทธิมรรค และน่าจะแต่งขึ้นในประเทศอินเดีย^๘ ศาสตราจารย์บาทพิท กล่าวไว้คล้ายกันว่า พระอุปติสสเถระเป็นชาวอินเดียและรจนาวิมุตติมรรคในประเทศอินเดีย^๙

^๓ G.P. Malalasekera, *Dictionary of Pali Proper Names*, (London : Pali Text Society, 1974), p. 392.

^๔ พัดมน์ เฟิงผลา, *ประวัติวรรณคดีบาลี*, หน้า ๑๔๑-๑๔๕.

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย, *วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑*, บทนำ.

^๖ พระมหาสยัม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๓.

^๗ Nagai, M., “The Vimuttimagga : the Way to Deliverance”, *The Journal of the Pali Text Society*, (1919) ; ดู วินย.ฎีกา (บาลี) ๘/๓/๔ ที่เป ดารกราชา ว ปรณญา อติโรจติ อุปติสโส จ เมธาวิ.

^๘ NyanaMoli Bhikkhu, “The Path of Purification”, *Shambala*, Vol.1, (1976), p. Xxviii.

^๙ Bapat, P.V., *Vimuttimagga and Visuddhimagga : A Comparative Study*, (Poona : The Calcutta Oriental Press, 1937), p. Liv.

อย่างไรก็ตาม ขณะนี้ยังไม่มีเอกสารหลักฐานเพียงพอที่จะตัดสินให้เป็นข้อยุติว่า พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคเป็นชาวศรีลังกา หรือชาวอินเดีย ข้อที่นักปราชญ์ทั้งหลายเห็นพ้องต้องกัน ก็คือว่า พระอุปติสสเถระได้รจนาวิมุตติมรรคก่อนที่พระพุทธโฆसाจารย์จะรจนาวิมุตติมรรค และพระพุทธโฆสาจารย์ได้ศึกษาวิมุตติมรรคก่อนจะรจนาวิมุตติมรรค เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้พระพุทธโฆสาจารย์จะได้อ้างทัศนะของผู้แต่งวิมุตติมรรคหลายครั้ง แต่ก็ไม่เคยกล่าวถึงหนังสือนี้โดยตรงในวิมุตติมรรค ท่านเพียงแต่อ้างว่าเป็นมติของอาจารย์บางพวก เช่น เมื่อบรรยายเรื่องต้นเหตุแห่งจริยา พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวว่า “อาจารย์บางพวก กล่าวว่า จริยา ๓ ข้างต้นนั้นมีอาจิณกรรมในภพก่อนเป็นต้นเหตุและมีธาตุและโทษ เป็นต้น (ตตร ปุริมา ตาว ติสโส จริยา บุพพาจิณณนิทานา ธาตุโทษนิทานา จาติ เอกจเจจ วทนตี)^{๑๐} พระธรรมปาละผู้รจนารัตนัมมัญจสุตา วิสุทธิมคคัมหาฎีกา อธิบายคำว่า อาจารย์บางพวกที่พระพุทธโฆสาจารย์อ้างถึงข้างต้นนั้น ได้แก่ พระอุปติสสเถระ ผู้เสนอทัศนะเช่นนี้ไว้ในคัมภีร์วิมุตติมรรค (เอกจเจติ อุปติสสเถเร สนธายาห. เตน हि विमुत्तिमकके तदा वृत्त)^{๑๑}

พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวไว้ในวิมุตติมรรคตอนหนึ่งว่า โดยทั่วไปมีจริยา ๖ ประการ แต่อาจารย์บางพวก กล่าวว่า มีจริยา ๑๔ ประการ (เกจิ ปน ราคาทีนึ สัสคคสนนิปาตวิเสน อปราปี จตสโส ตถา สทฐาทินนติ อิมาทิ อฏฐหิ สทธี จุททส อิจฉนตี)^{๑๒} เมื่อเข้าไปดูจริยาปริจเฉท หน้า ๕๕ ของวิมุตติมรรคจะพบว่า พระอุปติสสเถระ กล่าวถึงจริยา ๑๔ ประการไว้ค่อนข้างละเอียดชัดเจน ดังนั้น คำว่า อาจารย์บางพวกที่พระพุทธโฆสาจารย์หมายถึง ก็คือ พระอุปติสสเถระผู้รจนาวิมุตติมรรค

หากจะตั้งปัญหาถามว่า เหตุใดในการแต่งวิมุตติมรรค พระพุทธโฆสาจารย์จึงไม่เอ่ยถึงหนังสือวิมุตติมรรคเลย? เหตุผลที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดก็คือว่า พระพุทธโฆสาจารย์แต่งวิมุตติมรรค เพราะถูกพระเถระแห่งมหาวิหารทดสอบความรู้ก่อนที่จะอนุญาตให้แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ในเวลานั้น สำนักวิหารนั้นเป็นคู่แข่งของสำนักอภัยคีรีวิหาร^{๑๓} ซึ่งอธิบายธรรมบางข้อต่างกัน และมีหลักฐานบางประการแสดงว่า สำนักอภัยคีรีวิหารยอมรับมติบางประการที่ปรากฏในวิมุตติมรรค จนกระทั่งพระเถระแห่งมหาวิหารเข้าใจว่า วิมุตติมรรคเป็นคัมภีร์สำคัญของฝ่ายสำนักอภัยคีรีวิหาร ตัวอย่างประการหนึ่งในเรื่องนี้ ก็คือวิมุตติมรรคถือว่า อุปาทายรูปมี ๒๔ ประการขณะที่วิมุตติมรรคถือว่า อุปาทายรูปมี ๒๖ ประการ เพราะวิมุตติมรรคเพิ่มชาติรูปและมีทรูปเข้ามา (ดูหน้า ๒๘๒ วิมุตติมรรค) เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวว่า ตามมติของอาจารย์บางพวกมีมีทรูป (เอกจจันนิ มเตน มีทรูป)^{๑๔} และพระพุทธโฆสาจารย์ได้ปฏิเสธมตินี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเรื่องการปฏิเสธมีทรูป ไว้ใน

^{๑๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๒๙.

^{๑๑} วิสุทธิ. ฎีกา (ไทย) ๑/๑๔๓.

^{๑๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๒๗.

^{๑๓} NyanaMoli Bhikkhu, “The Path of Purification”, Shambala, Vol.1, (1976), p. Xiv.

^{๑๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑๙.

วิสุทธิมัคคมหาฎีกา และให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า คำว่า อาจารย์บางพวก หมายถึงพวกอภัยคีรีวิหาร (เอกจกานนติ อภัยคีรีवासินี)^{๑๕}

เนื่องจากพระพุทธโฆสาจารย์แต่งวิสุทธิมรรคในฐานะผู้เสนอผลงานทางวิชาการเพื่อการยอมรับของพระเถระสำนักมหาวิหาร จึงเป็นไปได้ว่า ท่านจงใจหลีกเลี่ยงการอ้างอิงคัมภีร์วิมุตติมรรค ซึ่งถูกเข้าใจว่าเป็นคัมภีร์หลักของฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ทั้งนี้ ก็เพื่อความสบายใจของพระเถระสำนักมหาวิหารนั่นเอง ที่เป็นเช่นนั้นไม่ได้หมายความว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคจะแตกต่างจากการอธิบายธรรมของฝ่ายเถรวาท เพราะเมื่อว่าถึงการอธิบายธรรมโดยทั่วไปแล้ววิมุตติมรรคได้เสนอทัศนะที่แตกต่างวิสุทธิมรรคในรายละเอียดปลีกย่อยไม่กี่ประเด็น ดังที่พระญาณโมลีกล่าวว่า การที่วิมุตติมรรคมีทัศนะอันเป็นที่ยอมรับของฝ่ายอภัยคีรีวิหารนี้ ไม่ได้หมายความว่าวิมุตติมรรคมีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับสำนักนี้ ทั้งวิมุตติมรรคและสำนักอภัยคีรีวิหารอาจจะอ้างคัมภีร์จากที่มาเดียวกันจึงมีทัศนะพ้องกัน และทัศนะที่วิมุตติมรรคยอมรับก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญถึงขนาดทำให้แตกแยกนิกายออกไปจากเถรวาท คัมภีร์วิมุตติมรรคไม่ได้เสนอแนวคำสอนที่เป็นของมหายานแต่อย่างใด การตีความธรรมของคัมภีร์นี้ยังคงอยู่ในกรอบของเถรวาทนั่นเอง^{๑๖}

ผู้ศึกษาคัมภีร์วิมุตติมรรคจะพบว่า การอธิบายธรรมในคัมภีร์ยังคงเป็นแบบเถรวาทที่อาศัยแหล่งอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาเชิงอรรถที่นำมาอ้างอิงท้ายเล่มนี้เป็นเอกสารหลักฐานที่ยืนยันว่า ผู้รจนาวิมุตติมรรคได้ประมวลความรู้จากพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์บาลีอื่น ๆ มาอธิบายไตรสิกขาอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการเขียนแบบถามตอบที่สั้นกระชับตรงประเด็น นับว่าเป็นวิธีการประพันธ์ที่ต่างจากวิสุทธิมรรคอย่างเห็นได้ชัด การที่คัมภีร์วิมุตติมรรค และวิสุทธิมรรคจะอธิบายเรื่องไตรสิกขาเหมือนกันไม่ได้หมายความว่า คัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งจะไม่สำคัญหรือไม่จำเป็น การศึกษาคัมภีร์ทั้งสองจะเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ วิมุตติมรรคจะช่วยให้ผู้อ่านจับประเด็นหลักและได้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับข้อธรรมนั้น ๆ อย่างรวดเร็ว ในขณะที่วิสุทธิมรรคจะให้คำอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียด พร้อมทั้งเสนอกรณีตัวอย่างประกอบเป็นบุคลาธิษฐาน ซึ่งการเสริมซึ่งกันและกันของคัมภีร์ทั้งสองโดยเฉพาะเรื่องที่มาของเนื้อหาอันว่าด้วยไตรสิกขา ได้แก่

๑. วิมุตติมรรคอ้างพระบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้งสำหรับขยายความ

สีล สมาธิ ปัญญา จ วิมุตติ จ อนุตตรา

อนุพุทธา อิเม ธมมา โคตเมน ยสสุสินา

พระโคตมผู้มียศ ได้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือสีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติ

อันยอดเยี่ยม^{๑๗}

^{๑๕} วิสุทธิ.ฎีกา (ไทย) ๒/๑๑๕.

^{๑๖} NyanaMoli Bhikkhu, "The Path of Purification", Shambala, Vol.1, (1976), p. Xxvii.

^{๑๗} อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑/๒.

๒. วิสุมิธรรมคองพะบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้ง

สีเล ปติภูฎาย นโร สพลโย จิตต์ ปญญญจ ภาย
 อาตาลี นิปกิ กิกขุ โส อิม วิชฎเย ชฎ
 กิกขุผู้ฉลาด มีความเพียร มีปัญญาบริหารตน ดำรงอยู่ในศีล
 อบรมจิต และปัญญา ถึงทางชฎนี้ได้^{๑๘}

เป็นที่น่าเสียดายว่า วิมุตติธรรมฉบับภาษาบาลีได้สูญหายไป ยังเหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีน ที่พระติปิฎกสังฆปาละแห่งพูนาน ได้แปลเป็นภาษาจีนไว้เมื่อศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศักราช ต่อมาพระเอฮารา (N.R.M.Ehara) เจ้าอาวาสวัดนิคายนิจิเรนในญี่ปุ่น ร่วมกับพระโสมเถระ (V.E.P.Pulle) และพระเซมินทเถระ (G.S.Prelis) แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ใช้ชื่อหนังสือว่า The Path of Freedom และพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔^{๑๙}

จากข้อมูลที่ค้นคว้ามา สรุปได้ว่า ชีวิตประวัติของพระอุปติสเถระ ยังไม่มีหลักฐานยืนยันที่ชัดเจนว่าเป็นองค์เดียวกันหรือไม่กับพระอรหันต์อุปติสสะชาวศรีลังกา ซึ่งชานาญพระวินัยและมีชื่อปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปริวารของพระวินัยปิฎก แต่การแต่งคัมภีร์วิมุตติธรรมนี้แต่งในอินเดียหรือในศรีลังกาหรือไม่ก็ยังไม่มีความปรากฏชัด นักปราชญ์บางท่านมีมติว่าแต่งในอินเดียบ้าง แต่งในศรีลังกาบ้าง ก่อนที่พระพุทธโฆสจารย์จะแต่งวิสุมิธรรมคองพะบาลี แต่สามารถชี้ชัดได้ว่า วิมุตติธรรมคองพะบาลีแต่งก่อนวิสุมิธรรมคองพะบาลี แต่ทั้ง ๒ คัมภีร์ก็อ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาอธิบายเกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา เหมือนกัน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติและศึกษาค้นคว้าต่อชนรุ่นหลัง เป็นแนวทางนำมาปฏิบัติ เพียงแต่ว่าเนื้อหาของคำอธิบายแตกต่างกันเป็นบางประการเท่านั้น ที่จะอธิบายในประเด็นหัวข้ออื่น ๆ ต่อไป

๓.๑.๒ มูลเหตุแห่งการแต่งคัมภีร์วิมุตติธรรมคองพะบาลี

มูลเหตุแห่งการแต่งคัมภีร์วิมุตติธรรมคองพะบาลี ยังไม่มีหลักฐานที่ปรากฏชัดเจน แม้แต่ฉบับแปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ก็มีได้ระบุมูลเหตุของการแต่งคัมภีร์ไว้ P.V.Bapat^{๒๐} ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า หลักฐานเกี่ยวกับพระอุปติสสะนอกจากที่ท่านธรรมปาละกล่าวถึงแล้ว เรายังไม่มีหลักฐานภายนอกอื่น ๆ อีกเลย จากข้อสังเกตของท่านธรรมปาละในอรรถกถาวิสุมิธรรมคองพะบาลี อัจฉริยะได้ว่าคัมภีร์ของพระอุปติสสะได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์

^{๑๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๑๖.

^{๑๙} พระอุปติสเถระ, วิมุตติธรรมคองพะบาลี, แปลและเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเซมินทเถระ โดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ มหาคณาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕-๙.

^{๒๐} Bapat, P.V., *Vimuttimagga and Visuddhimagg : A Comparative Study*, (Poona : The Calcutta Oriental Press, 1937), p. liv-lvii.

ฝ่ายอภัยคีรีในระยะหลัง ดังได้กล่าวแล้วในประวัติของนิยายอภัยคีรีที่ว่า พระสงฆ์ที่เข้าร่วมนิยายนี้จำนวนมากมาจากอินเดีย มีความเป็นไปได้ว่าคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นหนึ่งในหลายคัมภีร์ที่ถูกนำมาจากอินเดีย จากหลักฐานในคัมภีร์ กล่าวได้ว่า ไม่มีการอ้างถึงชื่อหรือสถานที่ใด ๆ ในเกาะลังกาเลย เราพบคำศัพท์หลายคำในคัมภีร์นี้ ที่เป็นคำปริวรรตมาจากคำในภาษาอินเดีย ชื่อเหล่านี้จะต้องเป็นชื่อที่พระอุปติสสะเอามาจากคัมภีร์เก่าๆ

๓.๑.๓ โครงสร้างของคัมภีร์วิมุตติมรรค

คัมภีร์วิมุตติมรรค แบ่งโครงสร้างทางเนื้อหาออกเป็น ๑๒ บท เรียกว่า นิเทศ ดังนี้

นิเทศ ๑ นิทานกถา ว่าด้วยความหมายแห่งวิมุตติ อานิสงส์ ไตรสิกขา วิสุทธินิเทศ ๒ ศิลปปริจเฉท ว่าด้วยเรื่องศิลปะต่าง ๆ

นิเทศ ๓ จตุตคปริจเฉท ว่าด้วยการบำเพ็ญอุทเทสทั้ง ๑๓ ประการ

นิเทศ ๔ สมานธิปริจเฉท ว่าด้วยวิธีการบำเพ็ญให้เกิดสมานธิ

นิเทศ ๕ กัลยาณมิตรปริจเฉท ว่าด้วยกัลยาณมิตรผู้คอยแนะนำในการเจริญกรรมฐาน

นิเทศ ๖ ว่าด้วยประเภทแห่งจิตต่าง ๆ ของผู้เจริญกรรมฐาน

นิเทศ ๗ ก็มีภูฐานารัมมณปริจเฉท ว่าด้วยวิธีการกำหนดคุณลักษณะ

นิเทศ ๘ ก็มีภูฐานปริจเฉท ว่าด้วยวิธีปฏิบัติกรรมฐานหลายรูปแบบ เช่น การเจริญกสิณ ๑๐

นิเทศ ๙ อภิญญาปริจเฉท ว่าด้วยการสร้างอภิญญาให้เกิดฤทธิ์ต่าง ๆ

นิเทศ ๑๐ ปัญญาปริจเฉท ว่าด้วยความหมายและการจัดแบ่งประเภทปัญญา

นิเทศ ๑๑ อุปายปริจเฉท ว่าด้วยอุปายที่ทำให้เกิดปัญญา

นิเทศ ๑๒ สัจจปริจเฉท ว่าด้วยการเกิดญาณในระดับต่าง ๆ

๓.๑.๔ ลักษณะการแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค

ลักษณะการแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค เกิดจากการผสมผสานระหว่างร้อยแก้วและร้อยกรองที่เรียกว่า วิมิสสะ แต่ส่วนใหญ่ในคัมภีร์นี้จะหนักไปทางการแต่งแบบร้อยแก้วมากกว่า มีประเภทร้อยกรองน้อยมาก โดยอาศัยแหล่งอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา และคัมภีร์บาลีอื่น ๆ การนำเสนอคัมภีร์วิมุตติมรรค ได้ดำเนินตามรูปแบบการเขียนอย่างอรรถกถา ดังนี้

๑. ปณามพจน์ หมายถึงการแสดงการบูชาพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมครู ซึ่งเป็นลักษณะเริ่มต้นของการแต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาด้วยคำว่า “นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทธสส ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง”

๒. อุทเทศคาถาหรือนิทานคาถา หมายถึงการยกเอาคาถาบทหนึ่งในพระไตรปิฎกซึ่งมาใน อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาติ เป็นบทมาตีความว่า

สีล สมาธิ ปญญา จ วิมุตติ จ อนุตตรา
 อนุปุทธา อิเม ธมมา โคตเมน ยสสสีนา
 พระโคตมผู้มียศได้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือ สีล สมาธิ ปญญา และ
 วิมุตติอันยอดเยี่ยม^{๒๑}

๓. เนื้อหา หมายถึงการอธิบายขยายความแห่งคาถาที่ขึ้นตั้งไว้ให้เห็นชัดเจนเป็นอุทเทส เพื่อจะให้เห็นว่า บุคคลผู้ปรารถนาจะพ้นจากทุกข์และอุปาทานทั้งปวง มีจิตอันประเสริฐที่สุด ปรารถนาจะขจัดเหตุแห่งขราและมรณะ เสวยสุขและวิมุตติ เพื่อเข้าถึงความดับ คือ พระนิพพานที่ยังไม่บรรลุและนำหมู่ชนเหล่านี้ซึ่งอยู่อีกฝั่งหนึ่งให้ถึงความสมบูรณ์ ครรฐ์ชำนาญในพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรมนี้คือวิมุตติมรรค (ทางแห่งความหลุดพ้น)^{๒๒}

๔. นิคมคาถา หมายถึงบทส่งท้ายของคัมภีร์ซึ่งว่าด้วยสรุปล ซึ่งสรุปว่า “ในวิมุตติมรรคนี้ประกอบด้วยบทต่าง ๆ รวม ๑๒ บท” และว่า “ถ้อยคำและความรู้ที่ดี อันเรียบเรียงไว้ในวิมุตติมรรคนี้กว้างขวางและหาขอบเขตมิได้ เห็นอกความคิดและถ้อยคำชมเชย ไม่มีใครนอกจากโยคีที่จะรู้และเข้าใจสาระแห่งธรรมอย่างสมบูรณ์และแจ่มแจ้ง มรรคแห่งกุศลธรรมเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในเพราะเหตุที่พาห่างไกลจากอวิชชา”^{๒๓}

๓.๑.๕ วิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์วิมุตติมรรค

การแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือมีการแต่งแบบปุจฉาและวิสัชนาเป็นการถามและการตอบ มีคำถามและคำตอบแบบต่อเนื่อง แต่งไปตามลำดับของเนื้อหา ยกข้อความอื่นมาประกอบเพื่อความชัดเจน ยกข้อความอื่นมาประกอบเพื่อความชัดเจน ซึ่งลักษณะการแต่ง แบบนี้เหมาะสมกับผู้ที่มีพื้นฐานความรู้ทางพระพุทธศาสนาไม่มากนัก ก็สามารถศึกษาให้รู้ได้ โดยมีวิธีการนำเสนอเนื้อหาพอสรุปได้ ดังนี้

๑. แต่งแบบปุจฉาวิสัชนา การแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค มีลักษณะดำเนินเรื่องแบบปุจฉาวิสัชนาเป็นการถามและการตอบไปในตัวเช่นถามว่า สีลมีอานิสงส์อย่างไร? สีลมีอานิสงส์เป็นอานิสงส์ สมดัง พุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า “สีลที่เป็นกุศลมีอานิสงส์การเป็นประโยชน์ และเป็นอานิสงส์^{๒๔} ซึ่งการแต่งในลักษณะนี้ ทำให้มีข้อความกระชับชัดเจนง่ายต่อการเข้าใจ

๒. ถามตอบแบบต่อเนื่อง การแต่งแบบถามตอบในหัวข้อใหญ่และถ้าตอบแล้วยังไม่มีความชัดเจนก็จะตอบแบบต่อเนื่องกันไปเพื่อความชัดเจนเช่น ถามว่าอะไร เป็นลักษณะของสีล? คือการละความเลื่อมคุณค่าด้วยความมีคุณค่า

^{๒๑} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑/๒.

^{๒๒} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑.

^{๒๓} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๘๙.

^{๒๔} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๑.

ความมีคุณค่าคืออะไร? คือการละเมตศีลซึ่งมี ๓ ประการ คือการละเมตปาฏิโมกขสังวรศีล การละเมตปัจฉยสันนิสสิตศีล และการละเมตอินทริยสังวรศีล

การละเมตปาฏิโมกขสังวรศีลคืออะไร? คือความเสื่อมศรัทธาในพระตถาคตเนื่องจากอหิริกะ (ไม่ละอายใจ) และอนัตตตัปปะ (ไม่เกรงกลัวบาป)

การละเมตปัจฉยสันนิสสิตศีลคืออะไร? เมื่อชีวิตของบุคคลมุ่งปรนเปรอร่างกายเขาสูญเสียความสันโดษ (ความพอใจในปัจจัยตามมีตามได้)

การละเมตอินทริยสังวรศีลคืออะไร? คือการละเลยโยนิโสมนสิการเพราะไม่สำรวจอินทริยทั้งหมด

การละเมตศีลทั้งสามอย่างนี้ สร้างความเสื่อมคุณค่า นี้เรียกว่าลักษณะของศีล๒๕ จะเห็นว่า ผู้แต่งได้ถามลักษณะของศีลว่า เป็นอย่างไร ได้ตอบถึงการเสื่อมและมีความมีคุณค่า เมื่อเห็นว่า ถามถึงคุณค่ายังไม่ชัดเจน ก็ถามต่อไปถึงคุณคืออะไร เมื่อตอบคำถามแล้วก็อะไรเพื่อความชัดเจน จบเนื้อหาที่สรุปว่าจริง ๆ แล้วอะไร เป็นลักษณะของศีล

๓. แต่งไปตามลำดับความสำคัญของเนื้อหา การแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรคในศีลปริจเฉทนี้ จากการศึกษาวิจัยพบว่า ผู้แต่งได้ตั้งกระทู้ถามไว้ ไว้เป็นมาติกา (หัวข้อ) แล้วจึงอธิบายไปตามเนื้อหาสาระที่ได้ตั้งไว้ดังนี้

ถาม : ศีลคืออะไร?

อะไรเป็นลักษณะ เป็นรส (กิจ) เป็นปัจจุภูมฐาน (อาการปรากฏ) และเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ของศีล?

ศีลมีอันสงส์อย่างไร?

ศีลมีความหมายอย่างไร

อะไรคือความแตกต่างระหว่างศีลและวัตร?

ศีลมีกี่ประเภท?

อะไรทำให้ศีลเกิด?

ศีลขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูงเป็นไฉน?

มีธรรมอะไรบ้างเป็นอุปสรรคในการพัฒนาศีล?

เหตุของศีลมีเท่าไร?

ศีลมีกี่หมวด?

อะไรทำให้ศีลบริสุทธิ์?

บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุเท่าไร?^{๒๖}

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

จะเห็นว่า ผู้แต่งได้ตั้งคำถามไว้ไปตามลำดับของเนื้อหาและได้แต่งไปตามที่ตั้งเป็นคำถามไว้ จากการดูการเรียงลำดับของคำถาม ทำให้เห็นถึงความมีภูมิแห่งความรู้เรื่องศิลปะเป็นอย่างไร เริ่มตั้งแต่ศิลปะคืออะไร มีลักษณะ มีกิจ มีอาการ มีเหตุใกล้ เป็นอย่างไร มีอานิสงส์ มีความหมาย มีความแตกต่าง มีที่ประเภท เป็นต้น จากการดูเนื้อหา แบ่งคำถามที่ได้ตั้งไว้ ผู้วิจัยเห็นว่า มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว

๔. อธิบายคำที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจน การแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค มีลักษณะที่เด่นประการหนึ่ง คือ ผู้แต่งพยายามอธิบายทุกคำที่ยังไม่ชัดเจน ในเรื่องความหมายของศิลปะ ผู้แต่งได้ตั้งคำถามว่า ศิลปะหมายความว่าอะไร? ศิลปะ หมายถึงเย็น ดีเลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติ ตามธรรมชาติของทุกข์ และ สุข อนึ่ง ศิลปะ หมายถึงศรัทธา ความเย็นและสันติ^{๒๗}

ถาม : เพราะเหตุใดจึงกล่าวว่าศิลปะเป็นศรัทธา?

ตอบ : ถ้าบุคคลไม่มีศรัทธาเขาก็ไม่สามารถปฏิบัติ คือ ก็เล็ดออกไปจากอินทรีย์ของเขาได้ ฯลฯ

ถาม : เพราะเหตุใดจึงกล่าวว่าศิลปะเป็นความเย็น?

ตอบ : ไม้จันทร์ที่มีความเย็นมากที่สุดช่วยทุเลาความร้อนของพิษไข้ในร่างกายลงได้ฉับใด ศิลปะก็ฉับนั้น ฯลฯ

ถาม : เพราะเหตุใดจึงกล่าวว่าศิลปะหมายถึงสันติ?

ตอบ : ถ้าบุคคลมีศิลปะ เขาจะเป็นผู้มีความประพฤติสงบเรียบร้อย เขาไม่สร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น นี่คือนิยามของศิลปะ

จะเห็นได้ว่า คำไหนที่ยังไม่ชัดเจน เช่น แต่งว่า ศิลปะหมายถึงศรัทธา ความเย็น และสันติ ผู้แต่งก็ได้อธิบายว่า เป็นอย่างไร ที่มีความหมายถึงศรัทธา ความเย็นและสันติ นั้นเป็นอย่างไร ก็ได้แต่งอธิบายได้ชัดเจน ไม่มีคำไหน ที่จะเป็นที่สงสัยอยู่เลย

๕. ยกเนื้อความอื่นมาแต่งอธิบายประกอบ การแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค ผู้แต่งได้ยกตัวอย่างอื่นในคัมภีร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาประกอบเพื่ออธิบายให้ชัดเจน เช่น คำถามที่ว่า ศิลปะมีอานิสงส์อย่างไร? ศิลปะมีวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ศิลปะที่เป็นกุศล มีวิปปฏิสารเป็นประโยชน์และเป็นอานิสงส์”^{๒๘} อนึ่ง ศิลปะเรียกว่า ปิติ ศิลปะ เป็นวรรณะสูงสุด เป็นอริยทรัพย์ ศิลปะเป็นภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอุปน้ำโดยไม่ต้องมีน้ำ^{๒๙} เป็นการอุปด้วยเครื่องหอม^{๓๐} ฯลฯ จะเห็นว่า เมื่อถามและตอบคำถามแล้ว ถ้าเห็นว่ายังมีเนื้อความอื่นที่จะควรนำมาอธิบายประกอบก็จะนำมาแต่งประกอบเพื่อความชัดเจน

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๒.

^{๒๘} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑/๑ ; อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๑.

^{๒๙} ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๑๓/๓๕๗ ; ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๓/๓๕๗.

^{๓๐} ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๑๓/๓๕๘ ; ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๓/๓๕๘.

๖. เหมาะสมดีผู้ศึกษาระดับชาวบ้าน ลักษณะการแต่งที่ตั้งเป็นคำถามและตอบไปตามเนื้อหาสาระที่มีความสำคัญก่อนหลังและมีการอธิบายทุกข้อความที่ยังไม่ชัดเจน ซึ่งลักษณะการแต่งแบบนี้มีความเหมาะสมกับผู้ที่มีระดับการศึกษาปานกลาง ซึ่งหมายถึงมีความเหมาะสมกับชาวบ้านที่มีความรู้ทางพระพุทธศาสนาในเรื่องศีลไม่มากนัก เพราะว่าแต่งได้ชัดเจน แต่งไปตามลำดับของเนื้อหาสาระที่มีความสำคัญก่อนหลัง

๗. ภาษาที่น่าเสนอ ในการแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรคนั้น ไม่มีการนำเสนอภาษาที่ทันสมัยกะทัดรัดกระชับและชัดเจน มีการอธิบายเนื้อความที่ไม่เยิ่นเย้อ เข้าใจง่าย นำเสนอแบบตรง ๆ เช่นกล่าวถึงอุปสรรคและเหตุของศีล ก็ถามตรง ๆ ว่า อุปสรรคและเหตุของศีลมีเท่าไร? ธรรม ๓๔ ประการ เป็นอุปสรรคและธรรม ๓๔ ประการ เป็นเหตุของศีล ดังนี้

โกรธ พยาบาท ลอกกลวง ปฏิฆะ โลภ ริษยา มารยา สาไถย อรติ วิวาท มานะ อหังการ อติมานะ ปมาทะ เกียรติคร้าน ราคะ ไม่สันโดษ ไม่คบบัณฑิต ไม่มีสติ สามหาเว คบคน พาลมิจฉาทิฎฐิ ไม่มีขันติ ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ต่ำทราวมัวสุ่มกับสตรี ไม่เคารพครูอาจารย์ ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่ปฏิบัติสมาธิในยามตื่นและยามสุตท้าย ไม่สารถยธรรมในยามตื่นและยามสุตท้าย ธรรม ๓๔ ประการ เหล่านี้ เป็นอุปสรรคของศีลบุคคล ที่ถูกธรรมข้อใดข้อหนึ่งขัดขวางย่อมไม่อาจทำศีลให้บริบูรณ์ ถ้าศีลของเขาไม่บริบูรณ์ เขาต้องเสื่อมลงแน่นอน

ธรรม ๓๔ ประการ อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปสรรคเหล่านี้จัดเป็นเหตุของศีลจะเห็นได้ว่าในวิมุตติมรรคนั้น มีการถามและตอบด้วยภาษาที่ตรง ๆ เข้าใจง่ายนับว่าเป็นลักษณะการนำเสนอที่เด่นของการแต่งวิมุตติมรรคนั้น

สรุปว่า การแต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค ในศีลปริเฉทนั้น เป็นการแต่งแบบถามตอบและเป็นการถามตอบแบบต่อเนื่องกันไป ตามเนื้อหาที่ยังไม่ชัดเจน แต่งไปตามลำดับของเนื้อหาที่มีความสำคัญก่อนหลัง ได้อธิบายทุกคำทุกศัพท์ที่เป็นคำหรือศัพท์ที่ยาก และคำหรือศัพท์ที่ผู้อ่านที่ยังไม่มีความคุ้นเคย และไม่เข้าใจ ก็อธิบายได้ชัดเจนดี เมื่อเห็นว่าข้อความหรือเนื้อหาตอนใดยังมีเนื้อหาที่ยังไม่จบและยังไม่ชัดเจนและเนื้อความอื่นที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ สามารถสนับสนุนให้เนื้อความตอนนั้น ๆ ได้มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น ก็จะนำมาอธิบายประกอบเพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาและลักษณะการแต่งที่เข้าใจง่ายและชัดเจนเช่นนี้ ซึ่งเป็นการแต่งที่มีความเหมาะสมกับชาวบ้าน ผู้ที่มีพื้นฐานความรู้ทางพระพุทธศาสนาไม่มากนัก

๓.๒ คำสอนเรื่องศิลปะในคัมภีร์วิมุตติมรรค

ศิลปะในคัมภีร์วิมุตติมรรคมีเนื้อหาปรากฏอยู่ในนิเทศที่ ๒ คือศิลปะประเฉท ซึ่งว่าด้วยเรื่องศิลปะต่าง ๆ โดยจะศึกษาไปตามประเด็นต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ ดังนี้

๓.๒.๑ ธรรมชาติของศิลปะ

คำว่า “ธรรมชาติ” หมายถึงสิ่งที่เกิดเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้ เป็นต้น ธรรมชาติของศิลปะในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้แก่ธรรมชาติของศิลปะ ๓ ประการ คือเจตนาศิลปะ เวรมณีศิลปะ และวิติกกมศิลปะ ความไม่ก้าวล่วงแห่งศิลปะ โดยแต่ละประการมีอธิบายความ ดังนี้^{๓๑}

๑. เจตนาศิลปะ หมายถึงการตั้งเจตนาว่า “เราจะไม่ทำความชั่ว เพราะถ้าทำความชั่ว เราจะต้องได้รับวิบากที่เป็นทุกข์”

๒. เวรมณีศิลปะ หมายถึงการละเว้นโอกาสแห่งการทำความชั่ว อนึ่ง หมายถึงการเว้นขาดหรือหมายถึงการละสิ่งต่อไปนี้

๑) ละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ (เป็นศิลปะ) ศิลปินสามารถจัดความชั่ว จึงเป็นเจตนา ศิลสังวรศิลปะ เวรมณีศิลปะ การละพยายามด้วยอพยายาม (คือเมตตา) ละถีนมิทธะด้วยอาโลกสัญญาละอุทัจจะและกุกุจะด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน (อวิกเขปะ) ละวิจิกิจฉาด้วยธัมมวรัฏฐาน (ความปลงใจในธรรม) ละอวิชชาด้วยญาณ ละอโรติด้วยปราโมทย์

๒) ละนิรวรณ ๕ ด้วยปฐมฌาน ละวิตกวิจารณ์ด้วยหุตติยฌาน ละปัตติด้วยตติยฌาน ละสุขด้วยจตุตถฌาน ละรูปสัญญาปฏิขัมสัญญาและนามนัตสัญญาด้วยอากาสนัญญาตนสมาบัติ ละอากาสนัญญาตนสัญญาด้วยวิญญาณัญญาตนสมาบัติ ละวิญญาณัญญาตนสัญญาด้วย อากัญญาตนสมาบัติ ละอากัญญาตนสัญญา ด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ

๓) ละนิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ละสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา ละอตต-สัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา ละสุภสัญญาด้วยอสุภานุปัสสนา ละนันทิด้วยนิพพิทานุปัสสนา ละราคะด้วยวิราทานุปัสสนา ละสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา ละขนสัญญา (ความหมายรู้ว่าเป็นก้อน) ด้วยขยานุปัสสนา (ดูสังขารด้านดับ) ละอายุหนะ (ความประมวลเอาไว้) ด้วยชยานุปัสสนา (ดูสังขารด้านเสื่อม) ละธฐสัญญา (ความหมายรู้ว่ายั่งยืน) ด้วยวิปริณามานุปัสสนา (ดูสังขารด้านแปรปรวน) ละนิमितด้วยอนิมิตตานุปัสสนา ละปณิธิ (กิเลสอันเป็นที่ตั้ง) ด้วยอัปปณิหิตานุปัสสนา ละอภินิเวส (ความปักใจยึดมั่น) ด้วยสุญญตานุปัสสนา (ดูความสว่าง) ละสาราทานาภินิเวส (ความปักใจยึดมั่นในสาระ) ด้วยอธิปัญญา ธัมมวิปัสสนา ละสัมโมหภินิเวส (ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจความมกมาย) ด้วยยถาภูตญาณทัสสน (การรู้เห็นตามความเป็นจริง) ละอาลัยนิเวส (ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจอาลัย) ด้วยอาทีนวานุปัสสนา (ดูโทษ)

^{๓๑} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๘.

ละอปปฎิสังขา (การไม่พิจารณา) ด้วยปฏิสังขานุปัสสนา ละสังโยคาภินิเวส (ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจสังโยค) ด้วยวิวิฏฐานุปัสสนา

๔) ละกิเลสอันมีที่ตั้งร่วมกันกับทิวฐิตัวโยสตาปัตติมรรค ละกิเลสอย่างหยาบด้วยสกทาคามิมรรค ละกิเลสอย่างละเอียดด้วยอานาคามิมรรค ละกิเลสทั้งสิ้นด้วยอรหัตมรรค^{๓๒}

๓. อวิตกกมศีล หมายถึงผู้รักษาศีลไม่ละเมิดศีลทั้งทางกายและทางวาจา

๓.๒.๒ ความหมายของศีล

คำว่า “ศีล” หมายถึงเย็น ดีเลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข อนึ่ง ศีล หมายถึงศีระะ ความเย็นและสันติ กล่าวคือ^{๓๓}

๑. ศีล หมายถึง ศีระะ อธิบายว่า ถ้าบุคคลไม่มีศีระะเขาก็ไม่สามารถปัดธุลีคือกิเลสออกไปจากอินทรีย์ของเขาได้ ดังนั้น เขาจึงเหมือนคนตาย ดังนั้น ศีลของพระภิกษุก็คือศีระะเมื่อศีระะ (ศีล) ขาด ภิกษุก็สูญเสียคุณค่าความดีทุกอย่าง เรียกว่า ความตายในศาสนาของพระพุทธเจ้า

๒. ศีล หมายถึง ความเย็น อธิบายว่า ไม้อันที่มีความเย็นมากที่สุดช่วยทุเลาความร้อนของพิษไข้ในร่างกายลงได้ฉันใด ศีลก็ฉันนั้น คือช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัวหลังจากศีลขาด และก่อให้เกิดปราโมทย์

๓. ศีล หมายถึง สันติ อธิบายว่า ถ้าบุคคลมีสันติ เขาจะเป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อย เขาไม่สร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น

อนึ่ง ในการที่จะเข้าใจและปฏิบัติศีลได้ถูกต้อง จึงควรทราบรายละเอียดบางอย่าง โดยเฉพาะลักษณะ หน้าที่หรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุปัฏฐาน) และปทัสถาน (เหตุใกล้) ของศีล ดังนี้^{๓๔}

๑) ลักษณะของศีล คือการละความเสื่อมคุณค่าด้วยความมีคุณค่า ความด้อยคุณค่าหมายถึงการละเมิดศีล ๓ ประการ คือ (๑) การละเมิดปาฏิโมกข์สังวรศีล หมายถึงความเสื่อมศรัทธาในพระตถาคตเนื่องจากอหิริกะ (ไม่ละอายใจ) และอนอตตปปะ (ไม่เกลงกลัวบาป) (๒) การละเมิดปัจจยสันนิสสิตศีล หมายถึงสูญเสียความสันโดษ (ความพอใจในปัจจัยตามมีตามได้) (๓) การละเมิดอินทริยสังวรศีล หมายถึงการละเลยโยนิโสมนสิการ เพราะไม่สำรวจอินทริย์ทั้งหมด

๒) หน้าที่ของศีล มี ๒ ประการ คือ (๑) ปิตติ และ (๒) โสมนัส

๓) ผลปรากฏของศีล คืออวิปปฎิสาร (ความไม่เดือดร้อนใจ)

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

๔) ปทัสถานของศีล มี ๒ ประการ คือ (๑) กุศลกรรมทางไตรทวาร คือทางกาย ทางวาจา ทางใจ (๒) การสำรวมอินทรีย์ทั้งปวง

๓.๒.๓ อานิสงส์ของศีล

อานิสงส์ของศีลที่มีมาในคัมภีร์วิมุตติมรรค ได้แก่ อานิสงส์ที่มีมาในพระสูตรต่าง ๆ นั้นเอง กล่าวคือ ๑) ศีลที่เป็นกุศลมีวิปปฏิสารเป็นประโยชน์และเป็นอานิสงส์^{๓๕} ๒) ศีลเรียกว่าปิตี ศีลเป็นวรรณะสูงสุด เป็นอริยะทรัพย์ ๓) ศีลเป็นภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอาบน้ำโดยไม่ต้องมีน้ำ^{๓๖} เป็นการรอดด้วยเครื่องหอม^{๓๗} เป็นเอาที่ติดตามตน เป็นเครื่องประดับศรัทธาที่คนต้องสวม เป็นวรรณะที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการฝึกอันยอดเยี่ยม เป็นวิถีแห่งพรหมจรรย์ ถ้าบุคคลรักษาศีล เพราะเหตุที่มีศีลนั้นเขาจะเป็นผู้องอาจ นำเกียรติมาสู่มิตรสหาย และเป็นที่รักของคนดีทั้งหลาย ๔) ศีลเป็นอาภรณ์อันประเสริฐ^{๓๘} เป็นกฏุมความประพฤติทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งบุญ เป็นเนืองนาบุญของทานบริจาค เป็นพื้นฐานเพราะปลุกความเป็นสหายของพระอริยะ (ผู้มีศีล) จะเป็นผู้คงที่ในความดีทั้งปวง เขาจะเป็นผู้ทำอธิฐานอันบริสุทธิ์ให้สำเร็จ เขาจะตายอย่างมีสติ^{๓๙} เมื่อได้รับวิภังขณวิมุตติ เขาจะประสบความสุข^{๔๐}

๓.๒.๔ ประเภทของศีล

ศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค แยกออกเป็น ๔ หมวด แต่ละหมวดประกอบด้วยชุดต่าง ๆ มากบ้างน้อยบ้างดังนี้^{๔๑}

หมวดที่ ๑ หมายถึง ๑) กุศลศีล ได้แก่ กุศลกรรมทางกายวาจาและสัมมาอาชีวะ เพราะปราศจากวิบัติ จึงเกิดวิบากที่ดีตามมา ๒) อกุศลศีล ได้แก่ อกุศลกรรมทางกายทางวาจา และมีจณาอาชีวะ เพราะมีวิบัติจึงไม่เกิดวิบากที่ดีตามมา ๓) อัพยาทศีล ได้แก่ กายกรรมและวจีกรรมที่ปราศจากอัสวะและอาชีวะอันไร้ที่ติที่ไม่มีทั้งวิบัติและวิบากที่ดี

หมวดที่ ๒ มี ๑๐ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ ได้แก่ ๑) จาริตศีล การทำตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติ และ ๒) วาริตศีลการไม่ทำข้อที่ทรงห้าม ดังพุทธบัญญัติว่าสิ่งใดควรกระทำทางกายและวาจาเป็นจาริตศีล สิ่งใดไม่ควรกระทำทางกายและวาจาเป็นวาริตศีล บุคคลรักษาจาริตศีลได้ด้วยศรัทธาที่ประกอบด้วย ความเพียร รักษาวาริตศีลไว้ได้ด้วยศรัทธาที่ประกอบด้วยสติ

^{๓๕} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๑.

^{๓๖} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๓/๓๕๗.

^{๓๗} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๕/๓๕๘.

^{๓๘} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๔/๓๕๘.

^{๓๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๗๘.

^{๔๐} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

ชุดที่ ๒ ได้แก่ ๑) ปหานศิลป์ การละเล่นที่ไม่เป็นศิลป์ ๒) สมพาทนศิลป์ การสมพาทนรักษาศิลป์ เปรียบเหมือนแสงสว่างขับไล่ความมืดฉันทิ บุรุษผู้ละสิ่งที่ไม่เป็นศิลป์ยอมพ้นจากทุกฉันทิฉันทินั้น เพราะสมพาทนรักษาศิลป์ เขาสามารถเข้าสู่วิถีแห่งบุญ เพราะละสิ่งที่ไม่เป็นศิลป์ เขาย่อมประสบความสำเร็จสมปรารถนา

ชุดที่ ๓ ได้แก่ ๑) โลภียศิลป์ และ ๒) โลภุตรศิลป์ กล่าวคือ ศิลที่รักษาได้สมบูรณ์พร้อมด้วยผลแห่งอริยมรรคเป็นโลภุตรศิลป์ ศิลที่เหลือเป็นโลภียศิลป์ การปฏิบัติโลภียศิลป์ทำให้ได้ภพอันวิเศษ ส่วนการปฏิบัติโลภุตรศิลป์ทำให้ได้การหลุดพ้นจากภพ

ชุดที่ ๔ ได้แก่ ๑) ปมาณศิลป์ ศิลที่ประมาณได้ และ ๒) อัปมาณศิลป์ ศิลที่ประมาณไม่ได้ กล่าวคือ ศิลที่ไม่ครบถ้วนบริบูรณ์เรียกว่าประมาณศิลป์ ศิลที่ครบถ้วนบริบูรณ์เรียกว่า อัปมาณศิลป์

ชุดที่ ๕ ได้แก่ ๑) ปริยัตศิลป์ ศิลที่มีที่สุด และ ๒) อปริยัตศิลป์ ศิลที่ไม่มีที่สุด^{๔๒} กล่าวคือ ถ้าบุคคลสมพาทนศิลป์ แต่ล่วงละเมิดเพราะเห็นแก่ประโยชน์ในทางโลก เกียรติยศชื่อเสียงญาติสนิทมิตรสหาย อวัยวะร่างกายและชีวิต เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาย่อมทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นที่สุดแห่งศิลปส่วนภิกษุสมพาทนศิลป์เพื่อที่จะรักษาไว้โดยชอบและไม่เคยแม้แต่จะคิดล่วงละเมิดศิลป์ เพราะเห็นแก่ประโยชน์ในทางโลก เกียรติยศชื่อเสียง ญาติสนิทมิตรสหาย อวัยวะร่างกายและชีวิต เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาจะละเมิดศิลป์ได้อย่างไร

ชุดที่ ๖ ได้แก่ ๑) นิสสิตศิลป์ ศิลที่มีสิ่งอาศัย และ ๒) อนิสสิตศิลป์ ศิลที่ไม่มีสิ่งอาศัย กล่าวคือ ศิลที่เกี่ยวข้องกับภพอาศัยต้นหา ศิลที่เกี่ยวข้องกับสัพพตปรมาสอาศัยทิวฐิ ศิลที่เกี่ยวข้องกับการยกตนข่มท่านและติเตียนผู้อื่นอาศัยมานะ เป็นนิสสิตศิลป์ ส่วนศิลปที่มุ่งเพื่อวิมุติเป็นอนิสสิตศิลป์ นิสสิตศิลป์ไม่ใช่ศิลปสำหรับบัณฑิต ส่วนอนิสสิตศิลป์เป็นศิลปสำหรับบัณฑิต

ชุดที่ ๗ ได้แก่ ๑) อาทิพรหมจริยศิลป์ ศิลเบื้องต้นของพรหมจรรย์ และ ๒) อภิสมัจจาริกศิลป์ ศิลที่ส่งเสริมการปฏิบัติ กล่าวคือ ศิลที่ประกอบด้วยสัมมาวาจา สัมมาภัมมันตะและสัมมาอาชีวะ เป็นอาทิพรหมจริยศิลป์ ศิลสิกขาที่เหลือ เป็นอภิสมัจจาริกศิลป์

ชุดที่ ๘ ได้แก่ ๑) ศิลที่เกี่ยวข้องกับจิต คืออาทิพรหมจริยศิลป์ ศิลเบื้องต้นของพรหมจรรย์ และ ๒) ศิลที่ไม่เกี่ยวข้องกับจิต คืออภิสมัจจาริกศิลป์ ศิลที่ส่งเสริมการปฏิบัติ

ในการรักษาอาทิพรหมจริยศิลป์ พระสาวกสามารถปฏิบัติเคร่งครัดจริงจังในส่วนอภิสมัจจาริกศิลป์บุคคลยังทำผิดได้ เพราะพระพุทเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติ (อภิสมัจจาริกศิลป์) ไว้ ศิลนี้จึงอาจเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรม (เพราะฉะนั้นบุคคลจึงทำผิดได้)

ชุดที่ ๙ ได้แก่ ๑) ศิลที่ไม่อาจล่วงละเมิด คือศิลปของพระสาวก และ ๒) ศิลที่ปราศจากต่างพร้อย คือศิลปของพระสัมมาสัมพุทเจ้าและพระปัจเจกพุทเจ้า

^{๔๒} พ.ป. (ไทย) ๑๓/๓๘/๔๔-๔๕.

ชุดที่ ๑๐ ได้แก่ ๑) กาลปรียันตศีล ศีลที่มีเวลาจำกัด และ ๒) อาปาณโกฏิกศีล ศีลที่รักษาตลอดชีวิต กล่าวคือ ศีลที่รักษาชั่วเวลาสั้นและไม่เกี่ยวกับชีวิต เรียกว่า กาลปรียันตศีล ส่วนศีลที่บุคคลรักษาตั้งแต่เข้าหาครูอาจารย์และสมาทานศีลจนกระทั่งสิ้นชีวิต เรียกว่า อาปาณโกฏิกศีล กาลปรียันตศีลมีกำหนดช่วงเวลาให้ผล ส่วนอาปาณโกฏิกศีล ไม่มีกำหนดช่วงเวลาให้ผล

หมวดที่ ๓ มี ๘ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ ได้แก่ ๑) สมาทานวิริตี หมายถึงศีลที่ขมกิเลสได้ และไม่มีการละเมิด คือ แม้ความรู้สึกที่เกิดกับผู้ปฏิบัติจะเป็นสิ่งที่ไม่เคยประสบมาก่อน และเป็นความรู้สึกที่ไม่เอื้อต่อการปฏิบัติ ถึงกระนั้นจิตของเขาก็ไม่คิดที่จะละเมิดศีล ๒) สัมปัตตวิริตี หมายถึง ศีลที่ยังมีกิเลสกลุ่มรวมแต่ก็ไม่มีมีการละเมิด คือ ทั้งที่เขามีความรู้สึกตามอำนาจกิเลส เขาก็ไม่ละเมิดศีลไปตามความรู้สึกนั้น ๓) สมุจเฉทวิริตี หมายถึง ศีลที่จำกัดกิเลสได้ และไม่มีการละเมิด คือ อริยบุคคลกำจัดเหตุแห่งความชั่วทั้งหลายด้วยอริยมรรค

ชุดที่ ๒ ได้แก่ ๑) บรามีญฺฐศีล แปลว่า ศีลที่กิเลสจับ คือบุคคลยึดมั่นปรากฏการณ์ของสิ่งปรุงแต่งที่ตนเห็นเป็นครั้งแรก ๒) อปรามีญฺฐศีล แปลว่า ศีลที่ไม่ถูกกิเลสจับ หมายถึงศีลของปุถุชนซึ่งเป็นทางเข้าสู่มรรค และ ๓) ปฏิปัสสัทธิศีล แปลว่า ศีลอันละงับแล้ว หมายถึงศีลของพระอรหันต์

ชุดที่ ๓ ได้แก่ ๑) ศีลโลกาธิปไตย คือบุคคลกลัวภัยจึงงดเว้นการทำความชั่วโดยคล้อยตามมติของชาวโลก ๒) ศีลอัตตธาธิปไตย คือบุคคลกลัวภัยจึงงดเว้นการทำความชั่วเพื่อปกป้องชีวิตของตน ๓) ศีลธรรมาธิปไตย คือบุคคลเคารพธรรมจึงงดเว้นอกุศลกรรมเพราะยึดสังฆธรรมเป็นหลัก

ชุดที่ ๔ ได้แก่ ๑) ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรง คือบุคคลสมาทานศีลขณะทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ๒) ศีลที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดี คือบุคคลสมาทานศีลเพื่อให้ได้รับความสุขในชาตินี้และเพื่อวิมุตติสุขในชาติหน้า ๓) ศีลที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนา คือบุคคลสมาทานศีลไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ทั้งยังทำประโยชน์แก่ผู้อื่น

ชุดที่ ๕ ได้แก่ ๑) วิสุทธศีล คือศีลสำเร็จได้ด้วยเหตุสองประการ คือด้วยการไม่ล่วงละเมิดและด้วยการทำคืน (เช่นปลงอาบัติ) หลังจากล่วงละเมิด นี้เรียกว่า วิสุทธศีล ๒) อวิสุทธศีล คือสำเร็จได้ด้วยเหตุสองประการ คือประการแรกเป็นการเจตนาล่วงละเมิด และประการที่สองเป็นการไม่ทำคืนหลังจากล่วงละเมิด นี้เรียกว่า อวิสุทธศีล ๓) เวมติกศีล คือศีลสำเร็จได้ด้วยเหตุสามประการ คือความไม่ชัดเจนของวัตถุอาบัติและอชฌาจาร นี้เรียกว่า เวมติกศีล ถ้าศีลของโยคีไม่บริสุทธิ์ เขาทำคืนแล้วก็จะมีความสุขเพราะศีลบริสุทธิ์ ถ้าเขามีความสงสัยก็ค้นให้พบข้อบกพร่องและจะได้ความสงบ

ชุดที่ ๖ ได้แก่ ๑) เสขศีล คือศีลของพระเสขะ (ผู้ยังต้องศึกษา) ๗ จำพวก ๒) อเสขศีล คือศีลของพระอรหันต์ ๓) เนวเสขานาเสขศีล คือศีลของปุถุชน

ชุดที่ ๗ ได้แก่ ๑) ภยศีล คือบุคคลบางคนไม่ทำชั่วเพราะมีความกลัว ๒) ปริพาหศีล คือบุคคลบางคนนึกถึงมิตรสนิทที่แยกจากกันไปเกิดความกระวนกระวายใจ และด้วยเหตุนี้เขาจึงไม่ทำความชั่ว ๓) โมหศีล คือบุคคลบางคนรักษาศีลเคร่งแบบโคหรือสุนัข ถ้าบุคคลบางคนรักษามอหศีลสมบูรณ์ เขาจะ (เกิด) เป็นโคหรือสุนัขถ้ารักษาไม่สมบูรณ์เขาจะตกนรก^{๔๓}

ชุดที่ ๘ ได้แก่ ๑) หินศีล คือผู้ที่ถูกราคะจัดครอบงำและมีตัณหาไม่น้อย ๒) มัชฌิมศีล คือผู้ที่ถูกราคะละเอียดครอบงำและมีตัณหาไม่น้อย ๓) ปณิตศีล คือบุคคลบางคนไม่ถูกราคะครอบงำและมีตัณหาไม่น้อย

หมวดที่ ๔ มี ๕ ชุด คือ

ชุดที่ ๑ ได้แก่ ๑) ทานภากิยศีล แปลว่า ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม คือบุคคลบางคนไม่ขจัดเครื่องปิดกั้นการบรรลुरुจริยมรรค ขาดความเพียร และเจตนาล่วงละเมิดศีลแล้วปกปิดไว้ ๒) จิตติภากิยศีล แปลว่า ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายทรงตัว คือบุคคลบางคนรักษาศีลและไม่เปลอสติ แต่ เขา (พอใจแค่ศีล) ไม่เข้าใจให้เกิดนิพพิทา ๓) วิเสสภากิยศีล แปลว่า ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายวิเศษขึ้น คือบุคคลบางคนรักษาศีลและเจริญสมาธิไม่เปลอสติ แต่เขา (พอใจแค่นั้น) ไม่เข้าใจให้เกิดนิพพิทา ๔) นิพเพธภากิยศีล แปลว่า ศีลตั้งอยู่ในฝ่ายชำแรกกิเลส คือบุคคลบางคนรักษาศีลและเจริญสมาธิไม่เปลอสติ เขาเข้าใจให้เกิดนิพพิทา

ชุดที่ ๒ ได้แก่ ๑) ภิกขุศีล ศีลของภิกษุ คือปาฏิโมกขสังวร ๒) ภิกขุณีศีล ศีลของภิกษุณี คือปาฏิโมกขสังวร ๓) อนุปสัมบันศีล ศีลของอนุปสัมบัน คือศีลสิบสำหรับสามเณรและสามเณรี และศีลหกสำหรับสิกขมานา ๔) คหฺ์ฐศีล ศีลของคหฺ์ฐ์ คือศีลห้าและศีลแปดสำหรับอุบาสกและอุบาสิกา

ชุดที่ ๓ ได้แก่ ๑) ปกตศีล คือศีลของชนชาวอูตรกुरुทวีป ๒) อาจารย์ศีล คือความประพฤติที่สอดคล้องกับกฎระเบียบของวงศ์ตระกูล วรรณะ ประเทศ ความเชื่อถือ เป็นต้น ๓) ธัมมตาศีล คือศีล (ของมารดาของพระโพธิสัตว์) เมื่อพระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา และ ๔) ปุพพเหตุกศีลกศีล คือศีลของพระโพธิสัตว์และของพระมหากัสสปเถระ

ชุดที่ ๔ ได้แก่ ๑) กุศลศีล คือศีล ๒ ประการ คือกุศลศีล และอกุศลศีล ๒) สมุฏฐานศีล คือใจที่ติงามยอมเป็นเหตุให้เกิดกุศลศีล ส่วนใจที่ทราวม ย่อมเป็นเหตุให้เกิดอกุศลศีล ๓) นิโรธศีล คือบุคคลละอกุศลศีลเพราะได้กุศลศีล ละกุศลศีลเพราะได้วิสุทธิ^{๔๔} ๔) นิโรธปฏิบัติศีล คือสัมมปธาน ๔

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๖/๑๕๘-๑๖๐.

^{๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖๔/๒๓๗ ; ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖๕/๒๓๘.

ชุดที่ ๕ ได้แก่ ๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล ๒) อาชีวปาริสุทธิศีล ๓) อินทริยสังวรศีล ๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล

ในศีล ๔ หมวดนั้น ศีลหมวดที่ ๔ ชุดที่ ๕ คือศีลที่คัมภีร์วิมุตติมรรคให้ความสำคัญกับการอธิบายมากที่สุด เรียกศีลชุดนี้ว่า “ปาริสุทธิศีล” หมายถึงศีลเป็นเครื่องทำให้ปาริสุทธิมี ๔ ประการ คือ

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล หมายถึง ศีล คือความสำรวมในปาฏิโมกขด้วยการมีอาจารย์และโคจร มีปกติกลัวความผิดแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย กล่าวคือ

๑) อาจารย์ มีความหมาย ตรงข้าม กับ อนุอาจารย์ กล่าวคือ ภิกษุมีความเคารพอยู่ในใจ เป็นผู้วาง่ายมีหิริโอตตบะ และเพียบพร้อมด้วยอิริยาบถ สำรวมอินทริย รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่นอนในยามตื่น และยามสุดท้ายของราตรี มีปัญญาและสันโดษ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารถนาความเพียรและมากไปด้วยความเคารพยำเกรงเพื่อนสหัมมิกของตน^{๔๕}

๒) โคจร หมายถึงการเที่ยวไปโดยเว้นสถานที่อโคจร เช่น หลึงแพศยา บ่อนการพนัน สถานเริงรมย์ เป็นต้น มี ๓ ประเภท คือ

(๑) อุปนิสัยโคจร หมายถึง กัลยาณมิตรที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ (อันเป็นกถาวัตถุ) ๑๐ ประการ เพราะอาศัยคุณสมบัติเหล่านี้ บุคคลย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังมาก่อน ทำสิ่งที่ได้ฟังมาแล้วให้แจ่มแจ้ง ทำลายความสงสัยเสียได้ ทำความเห็นให้ถูกต้อง ทำจิตใจให้ผ่องใส และศึกษาธรรมวินัยด้วยดี มีศรัทธามั่นคงลึกซึ้ง ย่อมเจริญด้วยศีล สุตะ จาคะ และ

(๒) อารักขโคจร หมายถึง การเที่ยวไปสู่สถานที่ซึ่งสามารถรักษาดนได้ เช่น ภิกษุบางรูปเข้าไปในบ้านของผู้อื่นหรือละแวกบ้าน ทอดสายตาลงดูในระยะชั่วแอก ท่าทางสง่า สงบสำรวม เป็นที่น่าเคารพของประชาชน ไม่มองดูยานพาหนะที่เทียมด้วยช้างหรือม้า ไม่มองดูชายหญิงที่กำลังสนุกร่าเริง ไม่มองดูเฉลียงของพระราชวังหรือร้านริมถนน ไม่แหงนหรือก้มดูในทิศทั้งสิ้น

(๓) อุปนิพันธโคจร หมายถึง การเที่ยวไปในสถานที่อันเป็นที่อยู่ของตน ดังพุทธดำรัสว่า “ภิกษุอยู่ภายในเขตบ้านและที่อยู่ของเธอ”^{๔๖}

๓) กลัวความผิดแม้เล็กน้อย หมายถึงการไม่ยอมให้แม้แต่อกุศลจิตเกิดขึ้น เพราะเห็นและกลัววิบากแห่งความผิดเล็กน้อยนั้น จึงปรารถนาที่จะอยู่ให้ห่างไกลจากความผิดเล็กน้อย

๔) สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย หมายถึงการปฏิบัติตามสิกขาบท ๗ เหล่านี้อย่างเคร่งครัด คือปาราชิก สังฆาทิเสส ฤคัลัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏพุทฺธาสิต

^{๔๕} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๔.

^{๔๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๐๔/๒๐๐.

๒. อาชีวนาปริสุทธศีล แปลว่า ศีล คือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะด้วยการเว้นจากกุหน (ล่อลวง) ลปนา (ป้อยอ) เนมิตติกตา (บอกใบ้) นิปเปสิกตา (บีบบังคับ) นิชิตังสนตา (หลอกลวงด้วย ลาก) แต่ละประการมีอธิบายดังนี้

๑) กุหน (ล่อลวง) มีวิธีการล่อลวงอยู่ ๓ วิธี คือ^{๔๗}

(๑) ภิกษุวางแผน (ทำเป็น) อยากรู้ได้ปัจจัยสี่ที่เลวและแตกต่าง (จาก ปัจจัยสี่อันประณีตที่มีผู้ถวาย) ภิกษุบางรูปแก้ความประพฤติของตนชั่วครั้งคราว โฆษณาตัวเอง อย่างกว้างขวาง หรือมีความปรารถนามาก อยากรู้ทรัพย์สินจึงหยิบบิ้นจิวและอาหารที่ประณีต (ให้ผู้อื่น) และรับแต่สิ่งที่เลวสำหรับตน หรือแสร้งทำเป็นว่าไม่ต้องการอะไร หรือรับปัจจัยสี่โดย แสร้งทำเป็นว่ารับเพราะกรุณาผู้อื่น นี้เรียกว่า ล่อลวงโดยแสร้งปฏิเสธปัจจัย^{๔๘}

(๒) ภิกษุบางรูปมีความปรารถนาลามากและละโมภทรัพย์สิน แสร้งทำ ทำที่มีสง่าและกล่าววว่า “อาตมาได้ฌาน” และสาธยายพระสูตรด้วยความหวังที่จะได้รับไทย ธรรม เรียกว่า ล่อลวงด้วยอิริยาบถ^{๔๙}

(๓) ภิกษุบางรูปเป็นคนละโมภและปากกล้า จึงประกาศให้ผู้อื่นทราบวว่า “อาตมาบรรลुरुยัสสัจและอยู่แบบวิเวก อาตมาปฏิบัติกรรมฐาน คำสอนของอาตมาสุขุมลุ่มลึก อาตมาได้อุตริมนุสสรธรรม เพราะต้องการผลตอบแทนจึงได้ยกย่องตนเองอย่างนั้น เรียกว่า ล่อลวงด้วยการพูดเลียบเคียง^{๕๐}

๒) ลปนา (ป้อยอ) หมายถึง ผู้ไม่จริงใจ ประจบสอพอตลกคะนอง วางท่าโดย หวังผลตอบแทน สร้างความบันเทิงเพราะหวังชักนำประโยชน์มาเพื่อตน เรียกว่า ลปนา

๓) เนมิตติกตา (บอกใบ้) กล่าวคือ ภิกษุแสดงธรรมแก่คหบดีที่ตนหวังการ อุปถัมภ์จากเขา อยากรู้ได้ผลประโยชน์ แต่ไม่พยายามที่จะชนะใจตนเอง นี้เรียกว่า เนมิตติกตา

๔) นิปเปสิกตา (บีบบังคับ) หมายความว่า บุคคลประสงค์จะได้รับผลประโยชน์ โดยทำให้ประชาชนกลัวตน เพราะทำร้ายพวกเขาหรือสร้างความแตกแยกในหมู่พวกเขา หรือ ช่มชู้ว่าจะทำอันตราย

๕) นิชิตังสนตา (หลอกลวงด้วยลาก) หมายถึง ให้เพียงเล็กน้อยและหวังได้รับตอบ แทนมาก

นอกจากนี้ อาชีวนาปริสุทธศีล ยังหมายถึงการให้ไม้ไผ่หรือดอกไม้ใบไม้ และ ผลไม้หรือไม้ชำระฟันแลเครื่องหอมสำหรับอาบหน้า หรือทำนายทายทักแก้ผื่นหรือพยากรณ์ โชคชะตา ทำนายภาษานก พยากรณ์ลักษณะท่าทางของการเดินว่าเป็นมงคลหรืออัปมงคล บูชา ไฟ^{๕๑} ด้วยดอกไม้ การทำให้การคำรุ่งเรือง การนำกองทัพหรือจำหน่ายศีลตราวุธ สิ่งเหล่านี้และ

^{๔๗} พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๖.

^{๔๘} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๗/๑๘๔.

^{๔๙} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๗/๑๘๕.

^{๕๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๗/๑๘๕.

^{๕๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑/๙.

การกระทำอื่นๆ ทำนองนี้จัดว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ การไม่กระทำสิ่งเหล่านี้เรียกว่า “อาชีวะปารีสุทธิศีล”

๓. อินทริยสังวรศีล หมายถึง การไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นและไม่ละเมิดศีล เมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส หรือถูกต้องสัมผัส^{๕๒} อินทริยสังวรศีลนี้ อันบุคคลให้บริบูรณ์โดยอาศัยกิจกรรม คือตัดนิमितชั่วร้ายที่เกิดทางอินทริยไม่เปลอสติ ไม่ปล่อยให้อกุศลเจตสิกเกิดติดต่อกันเรื่อยไป (เป็นเหมือนกับ) บุคคลที่รักศีรษะของเขาที่ไฟกำลังไหม้อยู่^{๕๓} สำรวมอินทริยเท่ากับพระนันทเถระ^{๕๔} เอาชนะอกุศลเจตสิก ได้ฉานจิตโดยง่ายหลักเร้นจากผู้ที่ไม่สำรวมอินทริย และคบหาผู้สำรวมอินทริย

๔. ปัจจัยสันนิสิตศีล หมายถึง การพิจารณาปัจจัย ๔ คืออาหาร จีวร (เสื้อผ้า) เสนาสนะและยารักษาโรค หรือคิลานเภสัช ก่อนแล้วจึงบริโภคหรือใช้สอย กล่าวคือ

๑) พิจารณาอาหารบิณฑบาตโดยแยกกายด้วยวิธี ๘ วิธี คือ

(๑) ไม่ใช่เพื่อเล่นเพื่อความ

(๒) มิใช่เพื่อให้ผิวพรรณสวยงาม

(๓) เพียงเพื่อดำรงรักษาภายนี้

(๔) เพื่อระงับความหิว

(๕) เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์

(๖) เพื่อกำจัดเวทนาเก่า และไม่ให้เกิดเวทนาใหม่เกิดขึ้น

(๗) บริโภค (อาหาร) ด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย

(๘) บริโภค (อาหาร) โดยปราศจากโทษ และอยู่ด้วยความผาสุก^{๕๕}

อนึ่ง วิธี ๘ ประการนี้ย่อลงเป็นการพิจารณา ๔ ประการคือ พิจารณาสิ่งที่ควรลดละ พิจารณาความจริง พิจารณาความสันโดษ พิจารณารับแต่น้อย กล่าวคือ

(๑) พิจารณาสิ่งที่ควรลดละ หมายถึงการพิจารณาสภาพที่ไม่ติดกับการเล่น ไม่สนใจความมัวเมา ไม่สนใจผิวพรรณสวยงาม

(๒) การพิจารณาความจริง หมายถึงพิจารณาว่าบริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษาภายนี้ เพื่อระงับความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์

(๓) การพิจารณาสันโดษ หมายถึงพิจารณาว่าจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เกิดเวทนาใหม่เกิดขึ้น

(๔) การพิจารณารับแต่น้อย หมายถึงบริโภคด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย บริโภคโดยปราศจากโทษและอยู่ด้วยความผาสุก

^{๕๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๑-๒๑๔.

^{๕๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๑๓.

^{๕๔} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๐/๒๕.

^{๕๕} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๗/๔๔-๔๕.

๒) พิจารณาการใช้จิวรพิงเข้าใจว่า จิวรนั้นใช้สำหรับป้องกันลมความเย็น ความร้อน ยุง เหลือบ และมด และเพื่อปกปิดอวัยวะส่วนที่ไม่ควรให้เห็น จะทำให้เกิดความละอาย ดังนี้ เป็นการปฏิบัติโดยพิจารณาความสมบูรณ์^{๕๖}

๓) พิจารณาอาหารและยา ขณะที่บริโภค

๔) พิจารณาจิวรและเสนาสนะ ทุกขณะใช้สอย ควรคิดทุกวันและทุกชั่วโมงว่า “ชีวิตของเราอาศัยผู้อื่น เราควรพิจารณาอย่างนี้เสมอ”^{๕๗}

การบริโภคหากพิจารณาจากลักษณะของผู้บริโภคจะมีอยู่ ๔ อย่างคือ

๑) ไถยบริโภค (บริโภคแบบขโมย) หมายถึงการบริโภค (ปัจจัย ๔) ของผู้ละเมิดสิกขาบท

๒) อธิมบริโภค (บริโภคแบบเป็นหนี้) หมายถึงการบริโภค (ปัจจัย ๔) ของผู้ขาด หิริโอตตปปและประกอบมิจฉาอาชีวะ

๓) ทายัชชบริโภค (บริโภคแบบทายาท) หมายถึงการบริโภค (ปัจจัย ๔) ของผู้มีความเพียร

๔) สามีบริโภค (บริโภคแบบเจ้าของ) หมายถึงการบริโภค (ปัจจัย ๔) ของพระอรหันต์

ปาริสุทธิศีล ๔ อันได้แก่ ปาฏิโมกข์สังวร อาชีวะปาริสุทธิศีล อินทริยสังวรศีล และปัจจัยสันนิสสิตศีล เหล่านี้ หากพิจารณาถึงที่มาของความเป็นศีลจะเห็นว่า

๑. ปาฏิโมกข์สังวรศีล ให้สำเร็จได้ด้วยศรัทธาแรงกล้า

๒. อาชีวะปาริสุทธิศีล ให้สำเร็จได้ด้วยวิริยะแรงกล้า

๓. อินทริยสังวรศีล ให้สำเร็จได้ด้วยสติแรงกล้า

๔. ปัจจัยสันนิสสิตศีล ให้สำเร็จได้ด้วยปัญญาแรงกล้า

๓.๒.๕ ความเศร้าหมองของศีล

ความเศร้าหมองของศีลเกิดจากธรรม ๓๔ ประการ ซึ่งเป็นอุปสรรค และเป็นต้นเหตุ คือ โกรธ พยาบาท หลอกหลวง ปฏิฆะ โลก ริษยา มารยา साไทย อรติ วิวาท มานะ อหังการ อติมานะ ปมาทะ เกียจคร้าน ราคะ ไม่สันโดษ ไม่คบบัณฑิต ไม่มีสติ สามหาว คบคนพาล มิจฉา ญาน มิจฉาทิฎฐิ ไม่มีขันติ ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ต่ำทราม มั่วสุมกับสตรี ไม่เคารพครูอาจารย์ ไม่สำรวมอินทริย ไม่ปฏิบัติสมาธิในยามตื่นและยามสุตท้ายไม่สาธยายธรรมในยามตื่นและยามสุตท้าย ธรรม ๓๔ ประการ เหล่านี้ เป็นอุปสรรคของศีล บุคคลที่ถูกธรรมข้อใดข้อหนึ่งขัดขวางย่อมไม่อาจทำศีลให้บริบูรณ์ ถ้าศีลของเขาไม่บริบูรณ์ เขาต้องเสื่อมลงแน่นอน

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๑๔.

^{๕๗} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๖๙.

๓.๒.๖ ความผ่องแผ้วของศิลปิน

ถ้าภิกษุผู้ที่ได้รับคำสอนเกี่ยวกับฉนธรรม และรู้ยู่ในเรื่งอาบัตื ๗ อย่าง เห็นว่า (ตน)ต้งปรารชก ย่อมพ้นจากความเป็นภิกษุและอยู่ด้วยศีลไม่สมบรูณ์ ถ้าเขาอยู่ด้วยศีลที่สมบรูณ์ เขาจะบรรลุสัจธรรม ถ้าภิกษุเห็นว่าตนต้งอาบัตืสังฆาทิเสส เธอจะต้งเป็ดเผยอาบัตือย่างครบถ้วน ถ้าเห็นว่าตนต้งอาบัตือย่างอื่น เธอจะต้งปลงอาบัตื ถ้าภิกษุเห็นว่าตนประกอบมิจฉาอาชีวะ เธอปลงอาบัตืที่ต้งนั้น หลังจากนั้นต้งใจว่า “เราจะไม่ทำเช่นนั้นอีก” เห็นดั่งนี้เธอจึงต้งใจ เมื่อละเมิดอินทริยสังวรศีล หรือปัจฉยสันนิสสิตศีล เธอพึงกล่าววว่า “เราจะไม่ทำเช่นนั้นอีก” ถ้าเธอต้งใจเช่นนี้ เธอจะเป็นผู้ที่มีการสำรวมที่เลิศในอนาคต เมื่อภิกษุบำเพ็ญศีลบริสุทธี เธอย่อมกระทำกายกรรมและวจักรรมที่ควรทำ เธอพิจารณาการกระทำของตน ทำดีเว้นชั่ว พิจารณาได้ย่งนี้เธอย่อมอยู่ด้วยศีลบริสุทธีทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อทำเช่นนี้เธอสามารถชำระศีลของตนให้บริสุทธี ความผ่องแผ้วของศีลเกิดจากเหตุ ๒ ประการ คือ ๑) การพิจารณาโทษของการละเมิดศีล ๒) การพิจารณาอนิสงสันิศีลสมบัตื

๓.๒.๗ โทษของศีลวิบัติ

คัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวถึงโทษของศีลเชิงเงื่อนไขวว่า ถ้าบุคคลละเมิดศีล เธอทำบาปและเตรียมทุกตีไว้ (สำหรับตัวเอง) กลัวบริษัท ^{๕๘} และระแวงสงสัยว่าบัณทิตจะตีเตียน ผู้มีศีลไม่คบเขา ไม่มีใครสอนการฝึกสมาธิให้ ทวยเทพทั้งหลายเหยียดหยามเธอ ทุกคนเกิดชังดูหมิ่นเธอ เมื่อได้ยินคนสรรเสริญผู้มีศีล เธอรู้สึกเศร้าใจและไม่เชื่อ (ความดีของผู้มีศีล) เธอเป็นผู้มักโกรธเมื่ออยู่ร่วมกับบริษัท ^{๕๙} เหล่านั้น เธอชังและรังเกียจกัลยาณมิตรเธอเป็นปฏิปักษ์กับผู้มีศีลและเข้าข้างพวกบาปมิตร

เมื่อเธอไม่มีความอดทนในการปฏิบัติสมาธิขึ้นสูง ถ้าเธอประดับร่างกาย เธอก็ดูน่าเกลียด คนทั้งหลายพากันรังเกียจเธอเหมือนอุจจาระและปัสสาวะ (เธอไม่ทนทาน) เหมือนห้างร้านที่ไม่จีรังย่งยืน (เธอหมดราคา) เหมือนกับโคลนตมที่ไม่มีราคาในปัจจุบันและอนาคต เธอมีความกังวลและใจท้อถอยเสมอ ละอายและเสียใจในความชั่วที่ได้กระทำไป จิตใจไม่สงบเหมือนผู้ร้ายถูกจำคุก เธอไม่มีหวังในพระสัทธรรมเหมือนคนจันทาลไม่มีหวังในราชสมบัติ ^{๖๐} แม้เธอจักเชี่ยวชาญธรรมแต่ก็หาใครให้เกียรติไม่ ดุจไฟที่ใช้มูลวัวเป็นเชื้อเพลิง (ไม่มีใครให้เกียรติ) เธอไม่สามารถแสวงหาที่อยู่อาศัยที่ดีได้ในชาตินี้ และภายหลังจากตายเธอก็จะไปสู่ทุกตี^{๖๐}

^{๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๙/๗๗.

^{๕๙} วิสุทธี. (ไทย) ๑/๖๗/๒๕๓๑.

^{๖๐} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๓๓.

๓.๒.๘ การเห็นอานิสงส์ในศิลปะสมบัติ

การเห็นอานิสงส์ของศิลปะย่อมเกิดขึ้นได้ถ้าบุคคลปรารถนาเลิกละความชั่วและประกอบความดีด้วยศิลปะ เธอพึงพิจารณาว่า จิตใจของผู้ละเมียดศิลปะจะพลุ่งพล่านและท้อถอย ผู้มีศิลปะใช้ความพากเพียรอย่างจริงจังเพิ่มพูนศรัทธา ย่อมเป็นผู้ที่มีความเพียรถึงพร้อมด้วยศรัทธา

บุคคลรักาศิลปะของตนอย่างสุดความสามารถเหมือนมดระวังไข่ เหมือนจามรีรักษาของมัน เหมือนคนที่รักษาลูกโกทอนหรือดวงตาข้างเดียวของเขา^{๖๑} เหมือนประดาน้ำรักษาตน เหมือนคนจนรักษาทรัพย์สมบัติของเขา และเหมือนชาวประมงรักษาเรือของตน เธอควรเทิดทูนรักษาศิลปะที่ได้สมทานให้เคร่งครัดยิ่งกว่าสิ่งเหล่านั้น ถ้าเธอสังเกตอย่างนี้ จิตใจของเธอจะได้รับการรักษา เธอจะดำรงอยู่ในความสงบของสมาธิและศิลปะของเธอจะได้รับความคุ้มครอง

^{๖๑} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๑๙๖ ; วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๔๔ ; ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๓/๘๗.

บทที่ ๔

เปรียบเทียบคำสอนเรื่องศิลปะในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

ในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรคในหลายประเด็นด้วยกันได้แก่ ๑) โครงสร้างคัมภีร์ ๒) ลักษณะการแต่งคัมภีร์ ๓) วิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ ๔) ธรรมชาติของศิลปะ ๕) ความหมายของศิลปะ ๖) อานิสงส์ของศิลปะ ๗) ประเภทของศิลปะ ๘) ความเศร้าหมองของศิลปะ ๙) ความผ่องแผ้วของศิลปะ ๑๐) โทษของศิลปะวิบัติ ๑๑) การเห็นอานิสงส์ของศิลปะสมบัติ ดังนั้น ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยจะได้ทำการเปรียบเทียบในประเด็นดังกล่าวข้างต้นนี้ เพื่อดูว่าแต่ละประเด็นมีความคล้ายคลึงกันและต่างกันอย่างไร

๔.๑ เปรียบเทียบโครงสร้างคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๑.๑ ความคล้ายคลึงกัน

ทั้งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคมีการวางโครงสร้างคัมภีร์ที่คล้ายคลึงกัน โดยได้ย่อเนื้อความจากพระไตรปิฎกซึ่งบรรจุข้อความถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียบเรียงใหม่ ให้ดูกระทัดรัดและเข้าใจง่ายทั้ง ๒ คัมภีร์ จากการประมวลเนื้อความจากพระไตรปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียบเรียงเป็นพระวินัยปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ประมวลเนื้อความจากพระสุตตันตปิฎก ซึ่งบรรจุข้อความถึง ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียงไว้เป็นหมวดสมาธิ และประมวลเนื้อความจาก พระอภิธรรม ซึ่งบรรจุข้อความถึง ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มาเรียงไว้เป็นหมวดปัญญา ดังนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรค ก็คือ พระไตรปิฎกย่อแน่นอน หรือจะเรียกว่าหัวใจพระพุทธศาสนาชนิดที่ย่อมาอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ก็สมควร

๔.๑.๒ ความแตกต่างกัน

ความแตกต่างกันในด้านโครงสร้างของคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคที่เห็นได้ชัดใน ๒ คัมภีร์นี้ คือ การจัดแบ่งโครงสร้างทางเนื้อหาออกเป็นบทต่าง ๆ กล่าวคือ คัมภีร์วิสุทธิมรรค แบ่งออกเป็น ๒๓ บท เรียกว่า “นิเทศ” ได้แก่ ๑) สีสณนิเทศ ๒) ชุตังคนิเทศ ๓) กัมมัฏฐานัคคณนิเทศ ๔) ปฐวีกสิณนิเทศ ๕) เสสกสิณนิเทศ ๖) อสุภกัมมัฏฐานนิเทศ ๗) ฉอนุสสตินิเทศ ๘) อนุสสติกัมมัฏฐานนิเทศ ๙) พรหมวิหารนิเทศ ๑๐) อารูปนิเทศ ๑๑) สมาธินิเทศ ๑๒) อิทธิวิชฌนิเทศ ๑๓) อภิญญานิเทศ ๑๔) ชันธนิเทศ ๑๕) आयตनธาตุนิเทศ ๑๖) อินทริยสังจณนิเทศ ๑๗) ปัญญาภูมินิเทศ ๑๘) ทิฏฐิวินิเทศ ๑๙) กังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ

๒๐) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ๒๑) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ๒๒) ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ๒๓) ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ

ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคแบ่งโครงสร้างทางเนื้อออกเป็น ๑๒ บท เรียกว่า “ปริจเฉท” คือ ๑) นิทานกถา ๒) สีลปริจเฉท ๓) ชุตังคปริจเฉท ๔) สมာธิปริจเฉท ๕) กัลยาณมิตรปริจเฉท ๖) จริยาปริจเฉท ๗) กัมมัฏฐานารัมมณปริจเฉท ๘) กัมมัฏฐานปริจเฉท ๙) อภิญญาปริจเฉท ๑๐) ปัญญาปริจเฉท ๑๑) อุบายปริจเฉท ๑๒) สัจจญาณปริจเฉท

อย่างไรก็ตาม แม้คัมภีร์ทั้งสองจะมีจำนวนบทมากน้อยต่างกัน แต่ทั้งสองคัมภีร์ก็อธิบายธรรมไปตามลำดับเนื้อหาของแต่ละบทเหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากผลการเปรียบเทียบด้านโครงสร้างทางเนื้อหาแต่ละบททั้งสองคัมภีร์ด้วยแผนผังต่อไปนี้^๑

วิสุทธิมรรค	ตรงกับ	วิมุตติมรรค
สีลนิเทศ		นิทานกถา สีลปริจเฉท
ชุตังคนิเทศ		ชุตังคปริจเฉท
กัมมัฏฐานาคคหณนิเทศ		สมาธิปริจเฉท กัลยาณมิตรปริจเฉท จริยาปริจเฉท กัมมัฏฐานารัมมณปริจเฉท
ปฐวีกสิณนิเทศ		กัมมัฏฐานปริจเฉท
เสสกสิณนิเทศ		
อสุภกัมมัฏฐานนิเทศ		
ฉอนุสสตินิเทศ		
อนุสสติกัมมัฏฐานนิเทศ		
พรหมวิหารนิเทศ		
อารูปนิเทศ		
สมาธินิเทศ		

^๑ พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลและเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเฮฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ โดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ: มหาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘-๙.

วิสุทธิมรรค	ตรงกับ	วิมุตติมรรค
อิทธิวิธินิเทศ อภิญญาณินิเทศ		อภิญญาปริจเฉท
ชั้นธนิเทศ อายตนะธาตุนิเทศ อินทริยสังจณินิเทศ ปัญญากุมินิเทศ		ปัญญาปริจเฉท อุบายปริจเฉท
ทิฏฐิวิสุทธินิเทศ กัฏฐาวิตรณวิสุทธินิเทศ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ		สังจญาณปริจเฉท

อนึ่ง ในประเด็นความคล้ายคลึงกันและความแตกต่างกันในด้านโครงสร้างคัมภีร์ของทั้งสองคัมภีร์นี้ ศาสตราจารย์ ดร. P.V. Bapat นักปราชญ์ชาวอินเดียได้ให้ข้อสังเกตไว้ ๔ ข้อ (P.V. Bapat, 1937 : Introduction) เป็นหลักกำหนดดังนี้

๑. พระพุทธโฆสจารย์ได้ศึกษาคัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุปติสสะมาก่อน ท่านยึดถือเอาโครงสร้างของคัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุปติสสะ และขยายความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้พิสดาร

๒. พระอุปติสสะได้ศึกษาคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสจารย์มาก่อน และย่อคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้สั้นเข้าโดยตัดบทต่าง ๆ ออกในขณะที่เดียวกันก็นำข้อแก้ไขต่าง ๆ ไปใช้ให้ตรงกับคำสอนและมติของนิกายของท่าน

๓. คัมภีร์ทั้งสองเล่มนี้ ได้ข้อมูลมาจากอรรถกถาเหมือนกัน จากข้อมูลนี้เอง ท่านทั้งสองได้ตัดแปลงให้ตรงกับคำสอนและมติของแต่ละนิกายอันเป็นของตนเอง

๔. เนื้อหาส่วนใหญ่ของคัมภีร์วิมุตติมรรคบางส่วนอาจจะเพิ่มเติมเข้าภายหลัง โดยพระสังฆปาละผู้แปลคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นภาษาจีนภายใต้อิทธิพลมหายาน^๒

^๒ พระมหาสยาม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๓.

๔.๒ เปรียบเทียบลักษณะการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๒.๑ ความคล้ายคลึงกัน

ทั้งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรค มีเป้าหมายในการอธิบายความในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นคำสอนที่สามารถปฏิบัติ เพื่อไปสู่เป้าหมายอันสูงสุด คือพระนิพพาน และมีลักษณะการแต่งที่คล้ายคลึงกัน คือต่างดำเนินการแต่งคัมภีร์ตามรูปแบบวิมิสสะที่ผสมผสานทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองควบคู่กันไป อธิบายเนื้อหาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ครอบคลุมทั้ง ๓ ปิฎก คือวินัยปิฎกสุตตันตปิฎกและอภิธรรมปิฎก ย่อและขยายความให้ชัดเจนในการอธิบายเนื้อหา ซึ่งเป็นจุดเด่นของทั้งสองคัมภีร์และยังได้ใช้รูปแบบการนำเสนอคัมภีร์ที่คล้ายคลึงกันใน ๔ ประเด็น คือ

๑. ปณามพจน์ กล่าวบูชาพระรัตนตรัย เป็นการแสดง ออกถึงความเคารพนอบน้อมต่อสิ่งที่สูงสุดในศาสนา แสดงความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์ การนำเสนอส่วนปณามพจน์นี้เป็นรูปแบบที่ใช้ในคัมภีร์ต่าง ๆ ก่อนจะเริ่มการแต่งคัมภีร์ การบูชาพระรัตนตรัยก่อนเริ่มการแต่งนี้เป็นสิ่งที่น่ายกย่องยิ่ง กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการไหว้ครู ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การบูชาพระรัตนตรัย น่าจะเป็นต้นแบบของการไหว้ครูในปัจจุบัน นักอรรถกถาจารย์ ฎีกาจารย์ อนุฎีกาจารย์ ได้ยึดถือรูปแบบเป็นปทัฏฐานในการแต่งคัมภีร์

๒. อุทเทสคาถา หรือ นิทานคาถา ยกเอาคาถาที่มาในพระไตรปิฎกมาเป็นบทตั้งในการอธิบายความของคัมภีร์

๓. เนื้อหา ประมวลธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎก อันได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก มาเรียงไว้เป็นคัมภีร์เล่มเดียว

๔. นิคมนคาถา กล่าวสรุปคัมภีร์ แสดงจิตอธิษฐานของผู้แต่ง เพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงมั่นสถิตสถาพรตลอดไป แม่บุญกุศลให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายมีความสุขเจริญรุ่งเรืองในศาสนา

๔.๒.๒ ความแตกต่างกัน

แม้ลักษณะการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรค จะใช้รูปแบบที่คล้ายคลึงกันใน ๔ ประเด็น คือปณามพจน์ อุทเทสคาถา เนื้อหา และนิคมนคาถา แต่ใน ๔ ประเด็นนี้ แต่ยังมี ๒ ประเด็น ที่มีความต่างกันอย่างชัดเจน คือ

๑. อุทเทสคาถา ทั้งสองคัมภีร์มีความคล้ายคลึงกันเกี่ยวกับที่มาของอุทเทส กล่าวคือ คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ยกเอาคาถาที่มาในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคแห่งพระสุตตันตปิฎกมาเป็นบทตั้งในการอธิบายความ ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคได้ยกคาถาที่มาในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาตเป็นบทตั้งในการอธิบายความ

๒. นิคมนคาถา ทั้งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรคก็ได้นำเสนอนิคมคาถา แต่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนำเสนอมากกว่าคัมภีร์วิมุตติมรรค ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจะกล่าวถึงความ เป็นมาของการแต่งคัมภีร์ การอ้างอิงข้อมูลในคัมภีร์ว่านำมาจากไหน และกล่าวคำอุทิศบุญกุศล

อันเกิดขึ้นจากการแต่งคัมภีร์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายให้รู้ถึงความดีงาม ประสบความสุขปลอดภัย จากอันตรายทั้งหลาย ส่วนในคัมภีร์วิมุตติมรรคจะกล่าวเพียงการสรุปลักษณะสั้น ๆ แล้ว เชิญชวนให้ปฏิบัติตามแนวทางแห่งวิมุตติมรรคเพื่อละอวิชชาไปสู่ความหลุดพ้นที่แท้จริง

๔.๓ เปรียบเทียบวิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๓.๑ ความคล้ายคลึง

ทั้งสองคัมภีร์มีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงกัน และวิธีการอธิบายที่คล้ายคลึงกัน คือทั้งสองคัมภีร์ได้ตั้งประเด็นคำถามเป็นข้อ ๆ เช่น ในส่วนศีลตั้งคำถามว่า “ศีลคืออะไร” เป็นต้น จากนั้นจึงอธิบายตามประเด็นที่ตั้งไว้ ทำให้ผู้ศึกษามองเห็นโครงสร้างก่อนที่จะเข้าสู่รายละเอียดของคัมภีร์ ลักษณะการอธิบายอีกอย่างที่คล้ายคลึงกัน คือทั้งสองจะดำเนินวิธีการอธิบายในลักษณะคำถาม-คำตอบไปตลอด การอธิบายเนื้อหาที่มีการยกตัวอย่าง อุปมาอุปไมย ประกอบการอธิบายเนื้อหาให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น คำเปรียบเทียบเชิงอุปมาอุปไมยนี้ จะพบมากในคัมภีร์ทั้งสอง การนำข้อมูลในพระไตรปิฎกอรุณกถา ภาษิต มาสนับสนุนคำอธิบายเนื้อหา การเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยเป็นลักษณะโดดเด่นของคัมภีร์ทั้งสอง แม้แต่คัมภีร์ทั้งสองจะมีเนื้อหาการอธิบายมากน้อยต่างกัน ก็ตาม แต่เนื้อหาของคัมภีร์ทั้งสองจะเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ คัมภีร์วิมุตติมรรค จะช่วยให้ผู้อ่านจับประเด็นหลักและได้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับข้อธรรมนั้น ๆ อย่างรวดเร็ว ในขณะที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคจะให้คำอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียด เช่นเดียวกัน ซึ่งเหมาะแก่การศึกษา ค้นคว้า นำมาปฏิบัติ

๔.๓.๒ ความแตกต่างกัน

ทั้งสองคัมภีร์มีวิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ที่แตกต่างกัน คือการแต่งวิสุทธิมรรคเป็นการแต่งแบบเทศนาโวหาร และแต่งไปตามลำดับของเนื้อหา คือมาติกา โดยอธิบายคำที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนด้วยวิธีการถามตอบ พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และนำเสนอด้วยภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธศาสนา คือภาษาบาลีที่เหมาะสมกับบุคคลที่มีความรู้ดี แต่ในการแต่งวิมุตติมรรคนั้น ไม่มีการนำเสนอภาษาที่ทันสมัยกะทัดรัดกระชับและชัดเจน มีการอธิบายเนื้อหาที่ไม่เยิ่นเย้อ เข้าใจง่าย นำเสนอแบบตรง ๆ เช่น กล่าวถึง อุปสรรคและเหตุของศีล ก็ถามตรง ๆ ว่า อุปสรรคและเหตุของศีลมีเท่าไร? ตอบว่ามีธรรม ๓๔ ประการ จะเห็นได้ว่าในวิมุตติมรรคนี้ มีการถามและตอบด้วยภาษาที่ตรง ๆ เข้าใจง่ายนับว่าเป็นลักษณะการนำเสนอที่เด่นของการแต่งวิมุตติมรรคนี้อย่างยิ่ง

ความแตกต่างอีกประการหนึ่ง คือคัมภีร์ทั้งสองดำเนินการอธิบายความในลักษณะถาม-ตอบ แต่ในวิสุทธิมรรคจะอธิบายคำถามที่ตั้งไว้โดยขยายความที่ยาวมาก มีการยกอุปมาอุปไมย อ้างอิงอุทาหรณ์มาก ซึ่งต่างจากวิมุตติมรรคที่สรุปสั้น ๆ แต่ได้ใจความชัดเจน เช่น ๑) ในหัวข้อว่าด้วยธรรมชาติของศีล ในวิสุทธิมรรคได้อธิบายธรรมชาติของศีล ๔ ประการ คือ เจตนา เจตสิก สังวร และอวิตกกัมมะ แต่วิมุตติมรรคอธิบายเพียง ๓ ประการ คือ เจตนาศีล

เวรมณีศิลป์ และอวติกกมศิลป์ โดยไม่ยกสุภาชิตมาอ้างแต่อย่างใด ๒) ในวิสุทธีมรรคได้แบ่งประเภทของศีลออกเป็น ๕ หมวด แต่วิมุตติมรรคแบ่งออกเป็น ๔ หมวดแต่ได้ใจความมากกว่า ๓) รูปแบบการอธิบายในคัมภีร์วิสุทธีมรรคจะหลากหลายมากกว่าคัมภีร์วิมุตติมรรค ดังนี้

๑. การวิเคราะห์ทางไวยากรณ์ เพื่อให้เข้าใจถึงรากศัพท์ การประกอบศัพท์ทางไวยากรณ์

๒. การอธิบายรูปศัพท์ อธิบายความหมายของรูปศัพท์และอธิบายทั้งรูปศัพท์และความหมายของรูปศัพท์ เพื่อให้เข้าใจศัพท์ว่าทำหน้าที่อะไรในประโยค และความหมายของรูปศัพท์ว่าแต่ละศัพท์ประสงค์เอาในความหมายใด

๓. การจัดแบ่งประเภทแยกย่อยหัวข้อ เพื่อให้เห็นองค์ประกอบย่อย ของหัวข้อธรรมนั้นว่าประกอบด้วยอะไรบ้าง แล้วอธิบายตามประเด็นนั้น

๔. การใช้อุปมาอุปไมยประกอบการอธิบาย เพื่อให้ผู้ศึกษาเกิดภาพที่ชัดเจน เข้าใจเนื้อหานั้น ๆ ได้ง่ายยิ่งขึ้น

๕. การยกพุทธพจน์ อรรถกถาและปกรณ์วิเสส เพื่อสนับสนุนคำอธิบายให้มีน้ำหนักมากขึ้น และเป็นข้อมูลอ้างอิงเสริมคำอธิบาย โดยใช้วิธีการอ้าง คือ ๑) ระบุชื่อผู้กล่าวข้อความ ๒) ใช้คำแบบอิติวุตตกะ ๓) ใช้คำว่า ยถา ๔) ระบุชื่อคัมภีร์ ๕) ไม่เจาะจงผู้กล่าวใช้คำว่า อปร อามุ หรือ เอกจุเจ อามุ ๖) ระบุชั้นของคัมภีร์ ๗) ใช้คำอนิยม ย ศัพท์ บอกข้อความที่อ้าง ๘) ใช้คำว่า วจันโต หมายถึงเอาพระบาลี ๙) ใช้คำว่า เตเนตฺ วุจจติ ๑๐) ใช้คำว่า เตนาห หรือเตนาหุ ๑๑) ใช้คำว่า ปาฬิ แทนพระไตรปิฎก

๖. การมุ่งอธิบายเนื้อหาสาระเป็นสำคัญ

๗. การยกเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาลประกอบเนื้อหาที่อธิบาย

รูปแบบวิธีการอธิบายเหล่านี้จะพบมากในคัมภีร์วิสุทธีมรรค ส่วนในคัมภีร์วิมุตติมรรคจะพบน้อยมาก ไม่หลากหลายเหมือนในคัมภีร์วิสุทธีมรรค โดยเฉพาะการยกเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาลอันเป็นตัวอย่างนักปฏิบัติสมัยก่อนจะไม่พบเลยในคัมภีร์วิมุตติมรรค จะกล่าวถึงเนื้อหาแล้ว ๆ

๔.๔ เปรียบเทียบธรรมชาติของศีลในคัมภีร์วิสุทธีมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๔.๑ ความคล้ายคลึงกัน

ทั้งวิสุทธีมรรคและวิมุตติมรรคต่างก็ได้ถึงธรรมชาติของศีลไว้คล้ายคลึงกัน โดย ๑) เจตนาในวิสุทธีมรรค หมายถึง (๑) เจตนาของบุคคลผู้งดเว้นจากโทษมีปาณาติบาตเป็นต้น หรือ (๒) เจตนาของของบุคคลผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ หรือ (๓) เจตนาในกรรมบถ ๗ ดวง ของบุคคลผู้ละโทษ มีปาณาติบาตเป็นต้น โดยเจตนาละหรืองดเว้นจากการทำความชั่ว ในขณะที่วิมุตติมรรคหมายถึงการตั้งเจตนาว่า “เราจะไม่ทำความชั่วเพราะถ้าทำความชั่ว เราจะต้องได้รับวิบากที่เป็น

ทุกซ์” ๒) อวติกกมศีลทั้งในวิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรค หมายถึงความไม่ละเมิดทั้งทางกาย และวาจาเมื่อได้สมาทานศีลแล้ว

๔.๔.๒ ความแตกต่างกัน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงธรรมชาติของศีลไว้ ๔ ประการ คือ ๑) เจตนา หมายถึง (๑) เจตนาของบุคคลผู้งดเว้นจากโทษมีปาณาติบาตเป็นต้น หรือ (๒) เจตนาของบุคคลผู้บำเพ็ญวัตรปฏิบัติ หรือ (๓) เจตนาในกรรมบถ ๗ ดวง ของบุคคล ผู้ละโทษ มีปาณาติบาตเป็นต้น ๒) เจตสิก หมายถึง (๑) ความงดเว้นของบุคคลผู้เว้นจากโทษ มีปาณาติบาต เป็นต้น หรือ (๒) ธรรม คืออนภิชฌา (ความไม่โลภ), อพยابาท (ความไม่พยาบาท), และสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ๓) สังวร หมายถึง ความสำรวม, การระวังปิดกั้นบาปอกุศลมี ๕ อย่าง คือ (๑) ปาฏิโมกข์ สังวร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ (บางแห่ง เรียก สีสสังวร) (๒) สติสังวร สำรวมด้วยสติ (๓) ญาณสังวร สำรวมด้วยญาณ (๔) ชั้นติสังวร สำรวมด้วยชั้นติ (๕) วิริยสังวร สำรวมด้วยความเพียร ๔) อวติกกมะ แปลว่า ความไม่ก้าวล่วง หมายถึง ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย และวาจาเมื่อได้สมาทานศีลแล้ว

แต่ในคัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวถึงธรรมชาติของศีลไว้เพียง ๓ ประการ คือ ๑) เจตนา ศีล หมายถึงการตั้งเจตนาว่า “เราจะไม่ทำความชั่วเพราะถ้าทำความชั่ว เราจะต้องได้รับวิบากที่เป็นทุกซ์” ๒) เวรมณีสีล หมายถึงการละเว้นโอกาสแห่งการทำความชั่ว หนึ่ง หมายถึงการเว้นขาด ๓) อวติกกมศีล หมายถึงผู้รักษาศีลไม่ละเมิดศีลทั้งทางกายและทางวาจา

๔.๕ เปรียบเทียบความหมายของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๕.๑ ความคล้ายคลึง

ทั้งวิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรคต่างให้ความหมายของศีลในแง่ของลักษณะ หน้าที่หรือ กิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุปัญฐาน) และ ปทัสถาน (เหตุใกล้) ไว้คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ในวิสุทธิมรรค กล่าวว่า

๑. ลักษณะของศีล คือ “สีลนะ” แปลว่า มุรธา กล่าวคือ กิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดี หมายถึง ๑) ความที่กรรมในทวารมีกายกรรมเป็นต้น ไม่กระจัดกระจาย เพราะมีระเบียบดี ๒) ความเข้าไปรับไว้ หมายถึง ความเป็นที่รองรับแห่งกุศลธรรม โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย

๒. หน้าที่ของศีล (รส) คือ กำจัดความเป็นทุศีล หรือ คือความหาโทษมิได้ เพราะเป็น กิจ (หน้า) และเป็นสมบัติ ของศีลนั้น

๓. ผลปรากฏของศีล (ปัจจุปัญฐาน) คือความสะอาด ๓ ประการ คือ “ความสะอาด กาย ความสะอาดวาจา ความสะอาดใจ” หมายความว่า ศีลนั้นย่อมปรากฏ คือถึงความเป็นคุณ ที่ควรถือเอาโดยความเป็นธรรมชาติสะอาด

๔. ปทัสถานของศีล คือหิริและโอตตปปะ นักปราชญ์ทั้งหลายพรรณนาว่าเป็น ปทัฐาน อธิบายว่า เป็นอาสันนเหตุ (เหตุใกล้) แห่งศีลนั้น เพราะเมื่อหิริและโอตตปปะมีอยู่ ศีลจึงเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ เมื่อหิริและโอตตปปะไม่มี ศีลก็เกิดขึ้นไม่ได้ ตั้งอยู่ไม่ได้^๓

๔.๕.๒ ความแตกต่างกัน

ในวิมุตติมรรคจะให้ความหมายของศีลไม่กว้างมากเหมือนในวิสุทธิมรรค แต่มีเนื้อหา ค่อนข้างแตกต่างกัน กล่าวคือ ในวิมุตติมรรคให้ความหมายของศีลคำว่า “ศีล” หมายถึงเย็น ดี เลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข อนึ่ง ศีล หมายถึงศีระชะ ความเย็นและสันติ กล่าวคือ

๑. ศีลเป็นศีระชะ อธิบายว่า ถ้าบุคคลไม่มีศีระชะเขาก็ไม่สามารถปัดธุลี คือกิเลส ออกไปจากอินทรีย์ของเขาได้ เมื่อเป็นดังนั้น เขาก็เหมือนคนตาย เพราะฉะนั้นศีลของพระภิกษุ ก็คือศีระชะ เมื่อศีระชะ (ศีล) ขาดภิกษุก็สูญเสียคุณความดีทุกอย่าง นั้นเรียกว่า ความตายใน ศาสนาของพระพุทธเจ้า

๒. ศีลเป็นความเย็น อธิบายว่า ไม้จันทน์ที่มีความเย็นมากที่สุดช่วยทุเลาความร้อนของ พืชไข้ในร่างกายลงได้ฉันใด ศีลก็ฉันนั้น คือช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัวหลังจากศีล ขาด และก่อให้เกิดปราโมทย์

ส่วนลักษณะ หน้าทีหรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุปัฏฐาน) และ ปทัสถาน (เหตุใกล้) ได้แก่

๑) ลักษณะของศีล คือการละความเสื่อมคุณค่าด้วยความมีคุณค่า ความด้อย คุณค่าหมายถึง การละเมิดศีล ๓ ประการ คือ (๑) การละเมิดปาฏิโมกขสังวรศีล หมายถึงความ เสื่อมศรัทธาในพระตถาคตเนื่องจากอหิริกะ (ไม่ละอายใจ) และอโนตตปปะ (ไม่เกลงกลัวบาป) (๒) การละเมิดปัจจยสันนิสสิตศีล หมายถึงสูญเสียความสันโดษ (ความพอใจในปัจจัยตามมีตาม ได้) (๓) การละเมิดอินทรีย์สังวรศีล หมายถึงการละเลยโยนิโสมนสิการ เพราะไม่สำรวจอินทรีย์ ทั้งหก

๒) หน้าทีของศีล มี ๒ ประการ คือ (๑) ปิติ และ (๒) โสมนัส

๓) ผลปรากฏของศีล คืออวิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อนใจ)

๔) ปทัสถานของศีล มี ๒ ประการ คือ (๑) กุศลกรรมทางไตรทวารคือทางกาย ทางวาจา ทางใจ (๒) การสำรวจ อินทรีย์ทั้งปวง

๓. ศีลเป็นสันติ อธิบายว่า ถ้าบุคคลเขาจะเป็นผู้มีความประพฤติดสงบเรียบร้อย เขา ไม่สร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๐.

๔.๖ เปรียบเทียบอานิสงส์ของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๖.๑ ความคล้ายคลึงกัน

ความคล้ายคลึงกันในอานิสงส์ของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรค แม้จะกล่าวไว้มากมาย แต่นัยที่ตรงกันในด้านที่มา ได้แก่ อานิสงส์ในกัมมัตติสูตร คือ ๑) ไม่เดือดร้อนใจ ๒) บั่นเท็งใจ ๓) อิ่มใจ ๔) สงบกายสงบใจ ๕) สบายกายสบายใจ ๖) ได้สมาธิ ๗) รู้เห็นตามความเป็นจริง ๘) เปื่อหน่ายในทุกข์และสิ้นกำหนด ๙) รู้เห็นว่าจิตหลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งหลาย

๔.๖.๒ ความแตกต่างกัน

อานิสงส์ของศีลในวิสุทธิมรรคมาในกัมมัตติสูตร มหาปริณิพพานสูตร และศีลสูตร อากังเขยสูตร รวมถึงที่กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคเอง โดย ๑) ในกัมมัตติสูตร ได้แก่ ความไม่ต้อเดือดร้อนใจ เป็นต้น^๕ ๒) ในมหาปริณิพพานสูตรและศีลสูตร มี ๕ ประการ คือ (๑) ย่อมประสบกองแห่งโภคะใหญ่ (๒) กิตติศัพท์อันงามย่อมพุ่งไป (๓) จะเข้าไปสู่สถานที่ใด ย่อมมองอาจ ไม่เคอะเขิน (๔) ไม่หลงทำกาลกริยา (๕) หลังตายย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์^๖ ๓) ในอากังเขยสูตร ได้แก่ เป็นที่รักเป็นที่เจริญใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยศสรรเสริญของบรรดาภิกษุเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย เป็นที่สิ้นอาสวะ^๗ ๔) ในวิสุทธิมรรค ได้แก่ การเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ เป็นน้ำชำระมลทินทางใจและระงับความเร่าร้อน เป็นเครื่องประดับและมีกลิ่นหอมซึ่งพุ่งไปได้ทั้งทวนลมและตามลม เป็นบันไดสู่สวรรค์และเป็นประตูสู่นิพพาน

ส่วนในวิมุตติมรรคจะให้ความหมายของเนื้อหาแตกต่างกันออกไป ได้แก่ ๑) ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปปกัสนีเป็นประโยชน์และเป็นอานิสงส์^๘ ๒) ศีลเรียกว่าปิตี ศีลเป็นวรรณะสูงสุด เป็นอริยะทรัพย์ ๓) ศีลเป็นภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอาบน้ำโดยไม่ต้องมีน้ำ^๙ เป็นการอบด้วยเครื่องหอม^{๑๐} เป็นเอาที่ติดตามตน เป็นเครื่องประดับศรัทธาที่คนต้องสวม เป็นวรรณะที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการฝึกอันยอดเยี่ยม เป็นวิถีแห่งพรหมจรรย์ ถ้าบุคคลรักษาศีล เพราะเหตุที่มีศีลนั้นเขาจะเป็นผู้องอาจ นำเกียรติมาสู่มิตรสหาย และเป็นที่รักของคนดีทั้งหลาย ๔) ศีลเป็นอารมณ์อันประเสริฐ^{๑๑} เป็นกฏุมความประพฤติทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งบุญ เป็นเนื่อนาบุญของทานบริจาค เป็นพื้นฐานเพราะปลูกความเป็นสหายของพระอริยะ (ผู้มีศีล) จะเป็นผู้คงที่ในความ

^๕ อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๑-๓.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๕/๙๙ ; ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔ ; อัง.ปณจก (ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๖.

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗.

^๘ อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๑.

^๙ ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๓/๓๕๗.

^{๑๐} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๕/๓๕๘.

^{๑๑} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๔/๓๕๘.

ดีทั้งปวง เขาจะเป็นผู้ทำอธิฐานอันบริสุทธิ์ให้สำเร็จ เขาจะตายอย่างมีสติ^{๑๑} เมื่อได้รับวิภังขณวิมุตติ เขาจะประสบความสุข^{๑๒}

๔.๗ เปรียบเทียบประเภทของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๗.๑ ความคล้ายคลึงกัน

ความคล้ายคลึงกันที่เห็นเด่นชัดในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรค ได้แก่ ประเภทของศีลที่เรียกว่า “ปารีสุทธิศีล” ซึ่งในวิสุทธิมรรคจัดไว้ในหมวดที่ ๔ ชุดที่ ๔ ได้แก่ ๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล คือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๒) อินทริยสังวรศีล คือความสำรวมอินทริย์ ๖ ๓) อาชีวปารีสุทธิศีล คือการงดเว้นจากมิจฉาชีวะ ๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล คือการบริโภคน้ำปัจจัย ๔ อันบริสุทธิ์ด้วยการพิจารณา^{๑๓} ส่วนในวิมุตติมรรค จัดไว้ในชุดที่ ๕ ได้แก่ ๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล ๒) อาชีวปารีสุทธิศีล ๓) อินทริยสังวรศีล ๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล^{๑๔}

๔.๗.๒ ความแตกต่างกัน

ประเภทของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรคที่มีความแตกต่างกันที่เห็นเด่นชัด ได้แก่ ในวิสุทธิมรรคแบ่งประเภทของศีลออกเป็น ๕ หมวด ในขณะที่วิมุตติมรรคแบ่งประเภทของศีลไว้ ๔ หมวด แต่ทั้งสองคัมภีร์ให้ความสำคัญกับศีลในหมวด “ปารีสุทธิศีล” หมายถึงศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ มี ๔ ประการ คือ^{๑๕}

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล หมายถึงศีล คือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์คำว่า ปาฏิโมกข์ หมายถึงเอาศีลที่เป็นสิกขาบท เพราะว่ามีผู้ใดเฝ้าระวัง คือรักษาศีลนั้น ศีลนั้นย่อมยังผู้นั้นให้รอด คือให้พ้นจากทุกข์ทั้งหลายมีทุกข์ในอบายเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ศีลนั้นท่านจึงเรียกว่า ปาฏิโมกข์

๒. อินทริยสังวรศีล หมายถึงศีล คือความสำรวมอินทริย์ ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ด้วยสติ ไม่ให้บาปอกุศลทั้งหลายเกิดขึ้นได้รู้ธรรมารมณ์ด้วยมนะแล้ว ไม่ถือเอานิมิต ไม่ถือเอาอนุพยัญชนะ^{๑๖}

๓. อาชีวปารีสุทธิศีล หมายถึง การงดเว้นจากมิจฉาชีวะ คือ “การล่อลวง (กุหน) การป้อ ยอ (ลพนา) การทำใบ้ (เนมิตติกา) การบีบบังคับ (นิปเปสิกตา) การแสวงหาลาภด้วยลาภ (ลาภน ลาภ นิชิคีสนตา)

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๗๘.

^{๑๒} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒-๓๔.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖-๗๐.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔๐.

^{๑๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔๓.

๔. ปัจจัยสันนิสิตศีล หมายถึง ศีลที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ พระศาสดาทรงเน้นให้สาวกพิจารณาโดยแยกกาย ไม่บริโภคอย่างขาดสติ ในการใช้สอยในขณะนั้น คือ

๑) การพิจารณาการนุ่งห่มจีวร หมายถึง ขณะการใช้สอยจีวร ภิกษุพึงพิจารณาโดยแยกกาย แล้วนุ่งห่มจีวร เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และ สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย และ เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย

๒) การพิจารณาการบริโภคบิณฑบาต หมายถึง ขณะบริโภคบิณฑบาตภิกษุพึงพิจารณาโดยแยกกาย แล้วฉันบิณฑบาต ไม่ให้เป็นไปเพื่อความเพลิดเพลิน สนุกสนาน ไม่เป็นไปเพื่อความเมามันเกิดกำลังทางกาย ไม่ให้เป็นไปเพื่อประดับ ไม่ให้เป็นไปเพื่อตกแต่ง แต่ให้เป็นไปเพียงเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อความเป็นไปได้ของอรรถภาพ เพื่อความสิ้นไปแห่งความลำบากทางกาย เพื่ออนุเคราะห์แก่การประพฤติพรหมจรรย์ ด้วยการทำอย่างนี้ เราย่อมระงับเสียได้ ซึ่งทุกเวทนาเก่า คือความหิว และไม่ทำทุกขเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น

๓) การพิจารณาการใช้สอยเสนาสนะหมายถึงขณะบริโภคใช้สอยเสนาสนะภิกษุพึงพิจารณาโดยแยกกาย แล้วใช้สอยเสนาสนะ เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันพึงมี จากดินฟ้าอากาศ และเพื่อความเป็นผู้ยืนต้อยได้ ในที่หลีกเร้นสำหรับภavana

๔) การพิจารณาการบริโภคคิลานเภสัช หมายถึงขณะบริโภคใช้สอย ภิกษุพึงพิจารณาโดยแยกกาย แล้วใช้สอย หรือ บริโภคเภสัชบริหารอันเกื้อกูลแก่คนไข้ เพียงเพื่อบำบัดทุกขเวทนาอันบังเกิดขึ้นแล้วมีอาพาธต่าง ๆ เป็นมูล เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียน เป็นอย่างยิ่ง^{๑๗}

ปารีสุทธิศีล ๔ ประการ อันได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปารีสุทธิศีล และปัจจัยสันนิสิตศีล ล้วนมีเหตุให้สำเร็จทั้งสิ้น เรียกเหตุให้สำเร็จนั้นในทางภาษาบาลีว่า “สาธนะ” ดังนี้

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล มีศรัทธาเป็นเหตุให้สำเร็จ เรียกว่า “สัทธาสาธนะ” เพราะฉะนั้น ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น ภิกษุสมาทานสิกขาบท ตามที่ทรงบัญญัติไว้ให้สิ้นเชิงด้วยศรัทธาแล้ว ไม่ทำความอาลัยแม้ในชีวิต จะพึงทำให้ถึงพร้อมได้อย่างดี

๒. อินทริยสังวรศีล มีสติเป็นเหตุให้สำเร็จ เรียกว่า “สติสาธนะ” กล่าวคือ อินทริยทั้งหลายที่ตั้งมั่นแล้วด้วยสติ ไม่เปิดช่องทั้งหลายมีอภิชฌาเป็นต้น ไหลเข้ามาได้ ก็เพราะอินทริยสังวรนั้นถูกหักห้าม ด้วยสติ

๓. อาชีวปารีสุทธิศีล มีวิริยะเป็นเหตุให้สำเร็จ เรียกว่า “วิริยสาธนะ” เหตุว่าความเพียรที่ปรารถนาแล้วโดยชอบ เป็นเหตุให้มีการละมิจฉาอาชีวะ

^{๑๗} ฉนทชาโต ภิกขุ, คู่มือพุทธบริษัท ๔๙, (สมุทรปราการ : วัดศรีวารีน้อย, ๒๕๔๙), หน้า ๕๒.

๔. ปัจจัยสันนิสิตศิลป์ มีปัญหาเป็นเหตุให้สำเร็จ เรียกว่า “ปัญหาสาธนะ” เหตุว่าสามารถเห็นโทษและอานิสงส์ ในการบริโภคปัจจัยทั้งหลายว่า การบริโภค หรือ การใช้สอยปัจจัย ๔ มี ๔ ประการ คือ ๑) โภจบริโภค บริโภคอย่างขโมย ๒) อิมบริโภค บริโภคอย่างเป็นหนี้ ๓) ทายัชชบริโภค บริโภคอย่างเป็นผู้รับมรดก ๔) สามีบริโภค บริโภคอย่างเป็นเจ้าของ กล่าวคือ การบริโภคของภิกษุผู้ศีล ผู้นั่งบริโภคอยู่แม้ในท่ามกลางสงฆ์ ชื่อว่าโภจบริโภค การบริโภคปัจจัยอันตนมิได้พิจารณา ของภิกษุผู้มีศีล ชื่อว่าอิมบริโภค

การบริโภคปัจจัยของพระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่าทายัชชบริโภค เพราะว่าพระเสขะ ๗ จำพวกนั้น นับว่าเป็นบุตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า การบริโภคของพระชีนาสพทั้งหลาย ชื่อว่าสามีบริโภค เหตุว่าพระชีนาสพเหล่านั้น ล่วงความเป็นทาสแห่งต้นหาเสียแล้ว

ปาริสุทธิศีล ๔ อันได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจัยสันนิสิตศิลป์นั้น ๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล ชื่อว่าเทสนาสุทธิ เพราะหมุดจดด้วยการแสดง ๒) อินทริยสังวรศีล ชื่อว่าสังวรสุทธิ เพราะหมุดจดด้วยสังวร โดยตั้งใจว่า “เราจักไม่ทำอย่างนี้อีก” ๓) อาชีวปาริสุทธิศีล ชื่อว่าปริเยฎฐิสุทธิ เพราะหมุดจดด้วยการแสวงหา โดยธรรมโดยชอบอยู่ ๔) ปัจจัยบริโภคสันนิสิตศิลป์ ชื่อว่าปัจจเวกขณสุทธิ เพราะหมุดจดด้วยการพิจารณา

๔.๘ เปรียบเทียบความเศร้าหมองของศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๘.๑ ความคล้ายคลึงกัน

ทั้งสองคัมภีร์กล่าวถึงความเศร้าหมองของศีลที่คล้ายคลึงกัน คือราคะ และการมัวสุมกับสตรี ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึง ความเศร้าหมองของศีลเกิดจากสาเหตุความประพฤตินั้น เกี่ยวข้องกับเมถุนธรรม ๗ ประการ ว่าด้วยการอุปโลภ การขัดสี การให้อาบน้ำ การนวดพื้น แห่งมาตุคาม เขายินดี ใคร่ใจ และถึงความปลื้มใจ ด้วยการบำเรอมีการอุปโลภ หรือความยินดี การบำเรอแห่งมาตุคามนี้นับเป็นความขาดก็ได้ รวมทั้งการซิกซ์ เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม การจ้องดูตามาตุคามด้วยตา (ของตน) เขา ยินดีด้วยการเพ่งดูนั้น คล้ายคลึงกับความเศร้าหมองของศีลคือการมัวสุมกับสตรีในคัมภีร์วิมุตติมรรคอันเกิดจากธรรม ๓๔ ประการ

๔.๘.๒ ความแตกต่างกัน

ในวิสุทธิมรรค กล่าวถึง ความเศร้าหมองของศีลว่าเกิดจากสาเหตุ ๒ ประการหลัก คือ

๑. สิกขาบทในส่วนเบื้องต้นหรือในส่วนเบื้องปลายในกองอาบัติทั้ง ๗ ของภิกษุ นั้น ๑) ขาด เหมือนผ้าขาดที่ชาย ๒) ทะลุเหมือนผ้าเป็นช่องโหว่ตรงกลางผืน ๓) ต่าง เพราะทำลายไปที่ละ๒-๓ เหมือนแม่โคตัวสีดำหรือแดงเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง มีสีดำกับสีตัวมุขขึ้นที่หลังบ้าง ที่ท้องบ้าง ๔) พร้อย เพราะสิกขาถูกทำลายยับยั้งเหมือนแม่โคตัวลายไปด้วยจุดสีที่ติดกับสีตัวยับยั้งไป

๒. ความประพัตติตนเกี่ยวข้องกับเมถุนธรรม ๗ ประการ ดังที่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในเมถุนสังโยคสูตรว่า

๑) “ดูกรพราหมณ์ สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี บางคนในโลกนี้ ปฏิญญา (ตนว่า) เป็นพรหมจารีจริง ๆ หาได้ร่วมประกอบกิริยาที่คนสองต่อสองจะพึงประกอบกันด้วยมาตุคาม ไม่เลย แต่ว่ายยังยินดีการลูบไล้ การขัดสี การให้อาบน้ำ การนวดพั้น แห่งมาตุคาม เขายินดี ใคร่ใจ และถึงความปลื้มใจ ด้วยการบำเรอมีการลูบไล้ เป็นต้นนั้น ดูกรพราหมณ์ แม้ความยินดีการบำเรอแห่งมาตุคามนี้นับเป็นความขาดก็ได้ ทะลุก็ได้ ต่างก็ได้ พร้อยก็ได้ แห่งพรหมจรรย์ของสมณพราหมณ์นั้น ดูกรพราหมณ์ สมณพราหมณ์นี้เรากล่าวว่าเขาประพัตติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ย่อมไม่พ้นจากชาติขรามรณะ ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย”

๒) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายยังซิกซ์ เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคามอยู่ เขายินดีด้วยการซิกซ์ เป็นต้นนั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย

๓) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายยังเพ่ง ยังจ้องดูตามาตุคามด้วยตา (ของตน) เขา ยินดีด้วยการเพ่งดูนั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย

๔) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายฟังเสียงมาตุคาม หัวเราะอยู่ก็ดี พุดอยู่ก็ดี ขับร้องอยู่ก็ดี ร้องไห้อยู่ก็ดี ข้างนอกฝา หรือ ข้างนอกกำแพงก็ตาม เขายินดีด้วยเสียงนั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย

๕) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายยังตามนึกถึงการที่เคยหัวเราะพุดจาเล่นหัวกับมาตุคาม ในกาลก่อน เขายินดีด้วยเรื่องเก่า นั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย

๖) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายเขาเห็นคฤหบดีก็ดี บุตรคฤหบดีก็ดี ผู้อัมเอบพร้อมพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่ เขายินดีด้วยการบำเรอตนแห่งคฤหบดี หรือบุตรคฤหบดีนั้น ฯลฯ เราบอกได้ว่า เขาย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้เลย

๗) ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ว่ายประพัตติพรหมจรรย์ ปรารธนาเทวนิกายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ด้วยหวังว่า เราจักได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง ด้วยศีลนี้ ด้วยตบะนี้ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ก็ดี เขายินดี ใคร่ใจ ถึงความปลื้มใจด้วยความเป็นเทวดานั้น ดูกร พราหมณ์ แม้ความยินดีด้วยการเป็นเทวดานี้ นับเป็นขาดก็ได้ ทะลุก็ได้ ต่างก็ได้ พร้อยก็ได้ แห่งพรหมจรรย์”^{๑๘}

ส่วนในวิมุตติมรรค กล่าวถึง ความเศร้าหมองของศีลว่าเกิดจากธรรม ๓๔ ประการ คือ โกรธ พยาบาท หลอกหลวง ปฏิฆะ โลก ริษยา มารยา साโยธ อรติ วิวาท มานะ อหังการ อติมานะ ปมาทะ เกียจคร้าน ราคะ ไม่สันโดษ ไม่คบบัณฑิต ไม่มีสติ สามหาว คบคนพาล มิจฉาญาณ มิจฉาทิฎฐิ ไม่มีขันติ ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตบปะ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ต่ำทราม มั่วสุมกับสตรี ไม่เคารพครูอาจารย์ ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่ปฏิบัติสมาธิในยามตื่นและ

^{๑๘} อภ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๕๐/๘๒-๘๕.

ยามสุดท้าย ไม่สาธยายธรรมในยามต้นและยามสุดท้าย ธรรม ๓๔ ประการเหล่านี้ เป็นอุปสรรคของศิลปินบุคคลที่ถูกธรรมข้อใดข้อหนึ่งขัดขวางย่อมไม่อาจทำศิลปะให้บริบูรณ์ ถ้าศิลปะของเขาไม่บริบูรณ์ เขาต้องเสื่อมลงแน่นอน

๔.๙ เปรียบเทียบความผ่องแผ้วของศิลปินในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๙.๑ ความคล้ายคลึงกัน

คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงความผ่องแผ้วของศิลปิน ว่าเกิดจาก ๑) สิกขาบทในส่วนเบื้องต้นหรือในส่วนเบื้องปลายในกองอาบัติทั้ง ๗ ของภิกษุ นั้น ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย และไม่ประพดัตถินเกี่ยวข้องกับเมถุนธรรม ๗ ประการ ๒) แม้หากสิกขาบทในอาบัติ ๗ กองนั้นขาด ทะลุ ต่างหรือพร้อย ก็ทำคืนซึ่งสิกขาบทเหล่านั้น (แก้ไข) ๓) ไม่ยอมให้บาปกรรมทั้งหลายเกิดมีขึ้นในใจ ๔) เพียรให้คุณธรรมเหล่านี้เกิดมีขึ้นในใจ คือ อับปิจฉตา (ความมกน้อย) สันตฎฐิตตา (ความสันโดษ) สัลলেখตา (ความขัดเกลากิเลส) และความผ่องแผ้วของศิลปินนั้น ย่อมสำเร็จด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ ๑) การเห็นโทษแห่งศีลวิบัติ ๒) การเห็นอานิสงส์แห่งศีลสมบัติ^{๑๙} ส่วนในวิมุตติมรรคกล่าวว่า ความผ่องแผ้วของศิลปินเกิดจากสาเหตุ ๒ ประการ คือ ๑) การพิจารณาโทษของการละเมิดศีล ๒) การพิจารณาอานิสงส์ในศีลซึ่งมีความคล้ายคลึงกัน

๔.๙.๒ ความแตกต่างกัน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจะเห็นความแตกต่างกันที่ชัดเจน คือความผ่องแผ้วของศิลปินหมายถึงความที่สิกขาบททั้งหลายไม่ขาด ทะลุ ต่าง และพร้อย กล่าวคือ

๑. ความไม่แตกแห่งสิกขาบททั้งหลายโดยประการทั้งปวง
๒. การทำคืนซึ่งสิกขาบททั้งหลายที่พึงทำคืนได้อันแตกแล้ว
๓. ความไม่มีเมถุนสังโยค ๗

๔. ความดีอื่นอีก คือด้วยความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปกรรมทั้งหลาย เช่น โกธะ อุปนาหะ มกฺขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาถะยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ เป็นต้น

๕. ความบังเกิดแห่งคุณทั้งหลาย มีอับปิจฉตา สันตฎฐิตตา และสัลলেখตา เป็นต้น

แต่ในคัมภีร์วิมุตติมรรคจะเห็นความแตกต่างกันที่เด่นชัด คือถ้าภิกษุผู้ที่ได้รับคำสอนเกี่ยวกับภณธรรม และรู้อยู่ในเรื่องอาบัติ ๗ อย่างว่า ๑) (ตน) ต้องปาราชิก ย่อมพ้นจากความเป็นภิกษุและอยู่ด้วยศีลไม่สมบูรณ์ ถ้าเขาอยู่ด้วยศีลที่สมบูรณ์ เขาจะบรรลूसัจธรรม ๒) ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ต้องเปิดเผยอาบัติอย่างครบถ้วน ๓) ต้องอาบัติอย่างอื่น ต้องปลงอาบัติ ๔) ประกอบมิจฉาอาชีวะ ต้องปลงอาบัติที่ตองนั้น และตั้งใจว่า “เราจะไม่ทำเช่นนั้นอีก”

^{๑๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕.

๕) เมื่อละเมิดอินทรียสังวรศีลหรือปัจฉยสันนิสสิตศีล ฟังกล่าวว่า “เราจะไม่ทำเช่นนั้นอีก” เมื่อภิกษุบำเพ็ญศีลบริสุทธิ์ เธอย่อมกระทำกายกรรมและวจีกรรมที่ควรทำ เธอพิจารณาการกระทำของตน ทำดีเว้นชั่ว พิจารณาได้อย่างนี้เธอย่อมอยู่ด้วยศีลบริสุทธิ์ทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อทำเช่นนี้เธอสามารถชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์

๔.๑๐ เปรียบเทียบโทษของศีลวิบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๑๐.๑ ความคล้ายคลึง

ทั้งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรค กล่าวถึงโทษแห่งศีลวิบัติของภิกษุผู้ศีล ๕ ประการ คือ

๑. บุคคลผู้ศีล ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
๒. เป็นผู้ที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายไม่พึงพร่ำสอน
๓. ต้องทุกข์ใจในเพราะคำติเตียนความหุศีล ของตน
๔. เป็นผู้หุศีล เขาย่อมเป็นผู้มีผิวพรรณหมอง
๕. เป็นผู้ที่มีสัมผัสหยาบ เพราะนำอบายทุกข์มาให้แก่คนทั้งหลายที่เอาเยี่ยงอย่างเขา

๔.๑๐.๒ ความแตกต่างกัน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึง โทษของศีลวิบัติตามความใน อังคุตตรนิกาย ปญจกสูตร ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งศีลวิบัติของภิกษุผู้ศีล ๕ ประการ”^{๒๐} ความว่า

๑. บุคคลผู้ศีล ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
๒. เป็นผู้ที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายไม่พึงพร่ำสอน
๓. ต้องทุกข์ใจใน เพราะคำติเตียนความหุศีล ของตน
๔. เป็นผู้หุศีล เขาย่อมเป็นผู้มีผิวพรรณหมอง
๕. เป็นผู้ที่มีสัมผัสหยาบ เพราะนำอบายทุกข์มาให้แก่คนทั้งหลายที่เอาเยี่ยงอย่างเขา

ส่วนในคัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวถึงโทษของศีลวิบัติได้ทุกคติ กลั้วบริษัท ๔^{๒๑} ระวังสงสัยว่าบัณฑิตจะติเตียน ผู้มีศีลไม่คบ ไม่มีใครสอนการฝึกสมาธิให้ ทวยเทพทั้งหลายเหยียดหยาม ทุกคนเกียดชังดูหมิ่น เมื่อได้ยินคนสรรเสริญผู้มีศีล จะรู้สึกเศร้าใจและไม่เชื่อ (ความดีของผู้มีศีล) มักโกรธเมื่ออยู่ร่วมกับบริษัท ๔ ชังและรังเกียจกัลยาณมิตร เป็นปฏิปักษ์ต่อผู้ศีลและเข้าข้างพวกบาปมิตร

เมื่อเธอไม่มีความอดทนในการปฏิบัติสมาธิขั้นสูง แม้เธอประดับร่างกายก็ดูน่าเกลียด คนทั้งหลายพากันรังเกียจเธอเหมือนอุจจาระและปัสสาวะ (เธอไม่ทนทาน) เหมือนห้างร้านที่ไม่จริงจังยั่งยืน (เธอหมดราคา) เหมือนกับโคลนตมที่ไม่มีราคาในปัจจุบันและอนาคต เธอมีความ

^{๒๐} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๕.

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘/๗๗.

กังวลและใจที่ถ้อยเสมอ ละอายและเสียใจในความชั่วที่ได้กระทำไป จิตใจไม่สงบเหมือนผู้ร้าย ถูกจำคุก เธอไม่มีหวังในพระสัทธรรมเหมือนคนจันทาลไม่มีหวังในราชสมบัติ^{๒๒} แม้เธอจักเชี่ยวชาญธรรมแต่ก็หาไม่มีใครให้เกียรติไม่ ดุจไฟที่ใช้มูลวัวเป็นเชื้อเพลิง (ไม่มีใครให้เกียรติ) เธอไม่สามารถแสวงหาที่อยู่อาศัยที่ดีได้ในชาตินี้ และภายหลังจากตายเธอก็จะไปสู่ทุกคติ

๔.๑๑ เปรียบเทียบการเห็นอานิสงส์ของศีลสมบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

๔.๑๑.๑ ความคล้ายคลึงกัน

ทั้งในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรค กล่าวถึง อานิสงส์การรักษาศีลว่ามีคุณค่าเพื่อความบริสุทธิ์เพื่อไปสู่เป้าหมายหมายสูงสุด คือพระนิพพาน ดังความในวิสุทธิมรรคว่า

ศีลของภิกษุใดปราศจากมลทินดีแล้ว การทรงบาตรและจีวรของภิกษุนั้นย่อมเป็นสิ่งที่น่าเลื่อมใส บรรพชาของท่านก็เป็นสิ่งที่มีผล ดวงหทัยของภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์แล้ว ย่อมไม่หยั่งลงสู่ภย มีการติเตียนตนเอง เป็นต้น เป็นเหมือนพระอาทิตย์ไม่หยั่งลงสู่ความมืดมน ภิกษุงามอยู่ในป่าเป็นที่บำเพ็ญตบะด้วยศีลสมบัติ เหมือนพระจันทร์งามในท้องฟ้าด้วยสมบัติคือรัศมี แม้เพียงกลิ่นกายของภิกษุผู้มีศีล ก็ยังทำความปราโมชให้แก่ฝูงทวยเทพ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงกลิ่น คือศีล กลิ่น คือศีลย่อมครอบงำสมบัติแห่งคันธชาติ คือของหอมทั้งหลายอย่างสิ้นเชิง ย่อมฟุ้งตลบไปทั่วทุกทิศไม่มีการติดขัด สักการะทั้งหลายที่บุคคลกระทำแล้วในภิกษุผู้มีศีลแม้จะเป็นของเล็กน้อย ก็ย่อมมีผลมาก ภิกษุผู้มีศีลย่อมเป็นภาชนะรองรับเครื่องบูชาสักการะ อาสวะทั้งหลายในปัจจุบันก็เบียดเบียนภิกษุผู้มีศีลไม่ได้ ภิกษุผู้มีศีลย่อมขุดเสียซึ่งรากทุกข์ อันจะพึงมีในชาติเบื้องหน้าทั้งหลาย สมบัติอันใดในโลกมนุษย์ และสมบัติอันใดในโลกเทวดา สมบัติอันนั้น อันผู้มีศีลถึงพร้อมแล้วปรารถนาอยากจะได้ ก็เป็นสิ่งที่พึงหาได้โดยไม่ยาก อนึ่งนิพพานสมบัติอันสงบอย่างหาที่สุดมิได้นี้ใด ใจของผู้มีศีลสมบูรณ์แล้ว ย่อมแล่นไปสู่พระนิพพานสมบัตินั้นนั่นเทียว^{๒๓}

และในคัมภีร์วิมุตติมรรค ก็กล่าววัตถุประสงคในการเห็นอานิสงส์ในศีลสมบัติ คล้ายกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า เมื่อพิจารณาอานิสงส์ของศีลว่า ถ้าบุคคลปรารถนาละเลิกความชั่วและประกอบความดีด้วยศีล เธอพึงพิจารณาว่า จิตใจของผู้ละเมียดศีลจะพลุ่งพล่านและถ้อยถ้อย ผู้มีศีลใช้ความพากเพียรอย่างจริงจังเพิ่มพูนศรัทธา ย่อมเป็นผู้ที่มีความเพียรถึงพร้อมด้วยศรัทธา

^{๒๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๖๗/๒๕๓๑.

^{๒๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๑.

บุคคลรักาศิลของตนอย่างสุดความสามารถเหมือนมดระวังไข่ เหมือนจามรีรักษาของมัน เหมือนคนที่รักษาลูกโตนหรือดวงตาข้างเดียวของเขา^{๒๔} เหมือนประดาน้ำรักษาตนเหมือนคนจนรักษาทรัพย์สมบัติของเขา และเหมือนชาวประมงรักษาเรือของตน เธอควรเทิดทูนรักษาศิลที่ได้สมทานให้เคร่งครัดยิ่งกว่าสิ่งเหล่านั้น ถ้าเธอสังเกตอย่างนี้ จิตใจของเธอจะได้รับการรักษา เธอจะดำรงอยู่ในความสงบของสมาธิและศีลของเธอจะได้รับความคุ้มครอง^{๒๕}

๔.๑๑.๒ ความแตกต่างกัน

ในด้านของความแตกต่างกันก็ไม่เด่นชัดเพราะทั้งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรคก็เน้นถึงความหมัดจดแห่งศีล เพื่อความหลุดพ้นแห่งการเห็นอานิสงส์ในศีล จากการปฏิบัติเช่นเดียวกัน ความแตกต่างกัน จึงไม่เด่นชัด เพราะเนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรคเป็นตัวบอกความหมายของเนื้อหาในประเด็นนี้เป็นสำคัญ

^{๒๔} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๑๙๖ ; วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๔๔/๒๕๓๑ ; ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๓/๘๗.

^{๒๕} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๘-๓๓ .

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค” ในประเด็นที่ว่าด้วยธรรมชาติของศีล ความหมายของศีล อานิสงส์ของศีล ประเภทของศีล ความเศร้าหมองของศีล ความผ่องแผ้วของศีล โทษของศีลวิบัติและการเห็นอานิสงส์ในศีลสมบัติ พบว่า มีประเด็นที่เหมือนกันและต่างกัน สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๑. คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

จากการศึกษาคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พบว่า พระพุทธโฆสจารย์ ได้ประมวลเนื้อความไว้ในสี่นิเทศและอัฐตังคินิเทศ โดยในสี่นิเทศ กล่าวถึงธรรมชาติของศีลว่ามี ๔ ประการ คือ ๑) เจตนา หมายถึงเจตนาของบุคคลผู้เว้นจากโทษ ๒) เจตสิก หมายถึงความงดเว้นของบุคคลผู้เว้นจากโทษ ๓) สังวร หมายถึงความสำรวม หรือการระงับปิดกั้นไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้น ประกอบด้วย (๑) ปาฏิโมกข์สังวร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ (๒) สติสังวร สำรวมด้วยสติ (๓) ญาณสังวร สำรวมด้วยญาณ (๔) ชั้นตีสังวร สำรวมด้วยชั้นตติ (๕) วิริยสังวร สำรวมด้วยความเพียร ๔) อวิตกกัมมะ หมายถึงความไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจาเมื่อได้สมาทานศีลแล้ว

ความหมายของศีล หมายถึงพฤติกรรมที่ควบคุมไว้อย่างดี กล่าวคือ ๑) กรรมในทวารมีกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ไม่กระจัดกระจาย คือมีระเบียบดี ๒) รองรับหรือเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย

อานิสงส์ของศีล มีแหล่งที่มา ๓ แหล่ง คือ ๑) ในกัมมัตถยสูตร ได้แก่ การไม่ต้องเดือดร้อนใจ เป็นต้น ๒) ในมหาปริณิพพานสูตรและศีลสูตร มี ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ได้โภคะใหญ่ (๒) กิตติศัพท์อันงามฟุ้งไป (๓) จะเข้าไปสู่สังคมาไถ่ ๆ ย่อมไม่เคยละใจ (๔) ไม่หลงทำกาลกิริยา (๕) หลั่งตายย่อมไปสู่สุคติ โลกสวรรค์ ๓) ในอากังขะยสูตร ได้แก่ เป็นที่รักเป็นที่เจริญใจ เป็นต้น มีความสิ้นไปแห่งอาสวะเป็นที่สุด

ศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แบ่งออกเป็น ๕ หมวด แต่ละหมวดประกอบด้วยชุดต่าง ๆ มากบ้าง น้อยบ้าง แต่ศีลที่คัมภีร์วิสุทธิมรรค ให้ความสำคัญอธิบายมาก คือ ปาฏิโมกข์ศีล ๔ ได้แก่ ๑) ปาฏิโมกข์สังวรศีล ๒) อินทริยสังวรศีล ๓) อาชีวะปาฏิโมกข์ศีล และ ๔) ปัจฉยสันนิสสิตศีล

ความเศร้าหมองของศีล เกิดจากสาเหตุ ๒ ประการหลัก คือ ๑) ลึกขาบทในส่วนเบื้องต้นหรือในส่วนเบื้องปลายในอาบัติทั้ง ๗ กอง ของภิกษุชั้น ๓ ขาด ทะลุ ต่าง และพร้อย ๒) ความประพฤติตนเกี่ยวข้องกับเมถุนธรรม ๗ ประการ

ความผ่องแผ้วของศีล เกิดจาก ๑) การที่ลึกขาบททั้งหลายไม่ขาด ทะลุ ต่าง และพร้อย ๒) หากลึกขาบททั้งหลายนั้น ทะลุ ต่าง หรือพร้อย ก็ทำคืนซึ่งลึกขาบทเหล่านั้น ๓) การไม่มีเมถุนสังโยค ๗ ๔) การไม่บาปกรรมทั้งหลายเกิดขึ้นในใจ ๕) การให้คุณธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นในใจ คือ อธิปัตตา (ความมักน้อย) สันตุฎฐิตา ความสันโดษ และสลเลขตา (ความขัดเกลา กิเลส) และความผ่องแผ้วศีลของศีลนี้ย่อมสำเร็จด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ ๑) การเห็นโทษแห่งศีลวิบัติ ๒) การเห็นอานิสงส์แห่งศีลสมบัติ

โทษของศีลวิบัติ มีแหล่งที่มา ๓ แหล่ง คือ ๑) ในอังกุตตรนิกาย ปญจกสูตร มี ๕ ประการ คือ (๑) ไม่เป็นที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (๒) เป็นผู้ที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายไม่พึงพำสออน (๓) ต้องทุกข์ใจในเพราะคำติเตียนความทุจริตของตน (๔) มีผิวพรรณหมอง (๕) มีสัมผัสหยาบเพราะนำอบายทุกข์มาให้แก่ผู้เอาเยี่ยงอย่าง ๒) ในอัคคิขันธปริยาย มี ๗ ประการ เช่น การบริโภคมกคุณ ๕ อันเนื่องด้วยสตรีเป็นปัจจัย ๓) ในวิสุทธิมรรค กล่าวถึงโทษแห่งศีลวิบัติว่า เช่น มีสุขในอันยินดีการกราบไหว้ หรือความสุขในการบริโภคมกคุณ (ทุจริต) ผู้ไม่สำรวมแล้ว ผู้จะต้องเสวยสัมผัสแห่งแผ่นเหล็กอันร้อนในนรก

การเห็นอานิสงส์ของศีลสมบัติ หมายถึงการเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าเลื่อมใส ทำความปราโมช เปรียบเสมือนของหอมฟุ้งตลบไปทั่วทุกทิศไม่มีการติดขัด เป็นที่สักการะ อนึ่ง ในใจอันสงบของผู้มีศีลสมบูรณ์แล้วย่อมแล่นไปสู่พระนิพพาน

๒. คำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค

จากการศึกษาคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค พบว่า พระอุปติสสเถระ ได้ประมวลเรื่องศีลทั้งหมดไว้ในปริจเฉทที่ ๒ คือ ศีลปริจเฉท โดยกล่าวว่า ธรรมชาติของศีล ได้แก่ ๑) เจตนาศีล หมายถึงการตั้งเจตนาว่า เราจะไม่ทำความชั่ว เพราะถ้าทำความชั่ว เราจะต้องได้รับวิบากที่เป็นทุกข์ ๒) เวรมณีสีล หมายถึงการละเว้นโอกาสแห่งการทำความชั่ว อนึ่ง หมายถึงการเว้นขาดหรือหมายถึงการละสิ่งต่อไปนี้ ๓) อวิตกกมศีล หมายถึงผู้รักษาศีลไม่ละเมิดศีลทั้งทางกายและทางวาจา

ศีลในคัมภีร์วิมุตติมรรค หมายถึงเย็น ดีเลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข หรือ หมายถึง ๑) ศีลเป็นศีรชะ อธิบายว่า ศีลของพระภิกษุ ก็คือ ศีรชะ เมื่อศีรชะ (ศีล) ขาดภิกษุก็สูญเสียคุณความดีทุกอย่าง นั้นเรียกว่า ความตายในศาสนาของพระพุทธเจ้า ๒) ศีลเป็นความเย็น อธิบายว่า ศีลช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัว

หลังจากศีลขาด และก่อให้เกิดปราโมทย์ ๓) ศีลเป็นสันติ อธิบายว่า ถ้าบุคคลเขาจะเป็นผู้มีความประพฤติสงบเรียบร้อย เขาไม่สร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น

อานิสงส์ของศีล มีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑) ศีลมีอวิปปฏิสารเป็นประโยชน์และเป็นอานิสงส์ ๒) ศีลเรียกว่าปิติ ศีลเป็นวรรณะสูงสุด เป็นอริยะทรัพย์ ๓) ศีลเป็นภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอาบน้ำโดยไม่ต้องมีน้ำ เป็นการอบด้วยเครื่องหอม เป็นเอาที่ติดตามตน เป็นเครื่องประดับศีรษะที่คนต้องสวม เป็นวรรณะที่ศกดิ์สิทธิ์เป็นการฝึกอันยอดเยี่ยม เป็นวิถีแห่งพรหมจรรย์ ถ้าบุคคลรักษาศีล เพราะเหตุที่มีศีลนั้นเขาจะเป็นผู้องอาจ นำเกียรติมาสู่มิตรสหาย และเป็นที่รักของคนดีทั้งหลาย ๔) ศีลเป็นอาภรณ์อันประเสริฐ เป็นกฏุมความประพฤติทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งบุญ เป็นเนืองนาบุญของทานบริจาค เป็นพื้นฐานเพราะปลูกความเป็นสหายของพระอริยะ (ผู้มีศีล) จะเป็นผู้คงที่ในความดีทั้งปวง เขาจะเป็นผู้ทำอธิฐานอันบริสุทธิ์ให้สำเร็จ เขาจะตายอย่างมีสติ เมื่อได้รับวิภังขณวิมุตติ เขาจะประสบความสุข

ศีล แบ่งออกเป็น ๔ หมวด แต่ละหมวดประกอบด้วยชุดต่าง ๆ มากบ้างน้อยบ้าง แต่ศีลที่คัมภีร์วิมุตติมรรคให้ความสำคัญการอธิบายมากกว่าใคร ก็คือ ปาฐิสุทธิศีล ๔ ได้แก่ ปาฐิสุทธิศีล โมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวาปาฐิสุทธิศีล และปัจฉัยสันนิสสิตศีล และแม้จะให้ความสำคัญกับการอธิบาย แต่ก็อธิบายน้อยกว่าที่ในวิสุทธิมรรคอธิบายไว้

ความเศร้าหมองของศีล เกิดจากกรรม ๓๔ ประการ ซึ่งเป็นอุปสรรค และเป็นต้นเหตุ คือ โกรธ พยาบาท หลอกหลวง ปฏิฆะ โลก ริษยา มารยา สาไถย อรติ วิวาท มานะ อหังการอติมานะ ปมาทะ เกียจคร้าน ราคะ ไม่สันโดษ ไม่คบบัณฑิต ไม่มีสติ สามหาว คบคนพาล มิจฉาญาณ มิจฉาทิฎฐิ ไม่มีขันติ ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปะปะ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ต่ำทราวม มัวสุมกับสตรี ไม่เคารพครูอาจารย์ ไม่สำรวมอินทริย์ ไม่ปฏิบัติสมาธิในยามตื่นและยามสุตท้าย ไม่สาธยายธรรมในยามตื่นและยามสุตท้าย กรรม ๓๔ ประการเหล่านี้ เป็นอุปสรรคของศีล บุคคลที่ถูกกรรมข้อใดข้อหนึ่งขัดขวางย่อมไม่อาจทำศีลให้บริบูรณ์ ถ้าศีลของเขาไม่บริบูรณ์ เขาต้องเสื่อมลงแน่นอน

ความผ่องแผ้วศีลของศีล เกิดจากเหตุ ๒ ประการ คือ ๑) การพิจารณาเห็นโทษของการละเมิดศีล ๒) การพิจารณาอานิสงส์ในศีลสมบัติ

โทษของศีลวิบัติ ได้แก่ กลัวบริษัท ๔ ระวางสงสัยว่าบัณฑิตจะติเตียน ผู้มีศีลไม่คบเขา ไม่มีใครสอนการฝึกสมาธิให้ ทวยเทพทั้งหลายเหยียดหยาม ทุกคนเกลียดชังดูหมิ่น เมื่อได้ยินคนสรรเสริญผู้มีศีล ก็รู้สึกเศร้าใจและไม่เชื่อ (ความดีของผู้มีศีล) มักโกรธเมื่ออยู่กับบริษัท ๔ ชังและรังเกียจกัลยาณมิตร เป็นปฏิปักษ์กับผู้มีศีลและเข้าข้างพวกบาปมิตร

การเห็นอานิสงส์ของศีลสมบัติในคัมภีร์วิมุตติมรรค ย่อมเกิดมีขึ้นได้ถ้าบุคคลปรารถนาเลิกละความชั่วและประกอบความดีด้วยศีล ผู้มีศีลใช้ความพากเพียรอย่างจริงจังเพิ่มพูนศรัทธา ย่อมเป็นผู้ที่มีความเพียรถึงพร้อมด้วยศรัทธา

๓. เปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค

จากการศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค พบประเด็นต่าง ๆ ที่มีความคล้ายคลึงกันและมีความแตกต่างกันดังนี้

๑. โครงสร้างคัมภีร์ ทั้งสองคัมภีร์มีการวางโครงสร้างคัมภีร์ที่คล้ายคลึงกัน คือได้ย่อเนื้อความจากพระไตรปิฎก มาเรียบเรียงใหม่ให้ดูกะทัดรัดและเข้าใจง่าย มีการอธิบายธรรมไปตามลำดับเหมือนกัน แต่มีความแตกต่างกัน คือ คัมภีร์วิสุทธิมรรคแบ่งโครงสร้างทางเนื้อหาออกเป็น ๒๓ นิเทศ ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคแบ่งโครงสร้างทางเนื้อหาออกเป็น ๑๒ ปริเฉท

๒. ลักษณะการแต่งคัมภีร์ ทั้งสองคัมภีร์แต่งแบบวิมิสสะคือผสมทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองควบคู่กันไป มีนำเสนอแต่งอธิบายเนื้อหาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ครอบคลุมทั้ง ๓ ปิฎก ใช้รูปแบบการนำเสนอคัมภีร์ใน ๔ ประเด็น คือ ๑) ปณามพจน์ กล่าวบูชาพระรัตนตรัย เป็นการแสดงออกถึงความเคารพอบน้อมต่อสิ่งที่สูงสุดในศาสนา แสดงความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์ ๒) อุเทศคาถาหรือนิทานคาถา ยกเอาคาถาที่มาจากในพระไตรปิฎกมาเป็นบทตั้งในการอธิบายความของคัมภีร์ ๓) เนื้อหา ประมวลธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกมาเรียงไว้เป็นคัมภีร์เล่มเดียว ๔) นิคมนคาถา กล่าวสรุปคัมภีร์แสดงจิตวิญญาณของผู้แต่งเพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงมั่นสถิตสถาพรตลอดไปแผ่บุญกุศลให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายมีความสุขเจริญรุ่งเรืองในศาสนา

แต่มีความแตกต่างกันในประเด็นที่ ๒ คือ อุเทศคาถา คัมภีร์วิสุทธิมรรคยกเอาคาถาที่มาจากในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค เป็นบทตั้งในการอธิบายความคัมภีร์ ในขณะที่คัมภีร์วิมุตติมรรคยกคาถาที่มาจากในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เป็นบทตั้งในการอธิบายความคัมภีร์ ส่วนในประเด็นที่ ๔ นิคมนคาถา คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงความเป็นมาของการแต่งคัมภีร์ อ้างอิงข้อมูลในคัมภีร์ว่านำมาจากไหน และกล่าวคำอุทิศบุญกุศลอันเกิดขึ้นจากการแต่งคัมภีร์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายให้ลูถึงความดีงาม ประสบความสุขปลอดภัยจากอันตรายทั้งหลาย ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวเพียงการสรุปวิมุตติมรรคสั้น ๆ แล้วเชิญชวนให้ปฏิบัติตามแนวทางแห่งวิมุตติมรรค เพื่อละอวิชชาไปสู่ความหลุดพ้นที่แท้จริง

๓. วิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ ทั้งสองคัมภีร์มีวิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ที่คล้ายคลึงกัน คือ ตั้งประเด็นคำถามเป็นข้อ ๆ ก่อนที่จะอธิบายในแต่ละส่วน จากนั้นก็จะอธิบายตามประเด็นที่ได้ตั้งคำถามไว้ ตลอดการอธิบายเนื้อหามีการยกตัวอย่างอุปมาอุปไมย ประกอบการอธิบายเนื้อหาให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น มีการนำข้อมูลในพระไตรปิฎกหรือกรรณิกา ภาษิตมาสนับสนุนคำอธิบายเนื้อหา แต่มีความแตกต่างกัน คือคัมภีร์วิสุทธิมรรคจะตอบอธิบายคำถามที่ตั้งไว้โดยขยายความที่ยาวมาก มีการยกอุปมาอุปไมย อ้างอิงอุทาหรณ์มากจนเกินไป ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคจะสรุปสั้น ๆ แต่ได้ใจความชัดเจน

๔. ธรรมชาติของศีล ทั้งสองคัมภีร์กล่าวถึงธรรมชาติของศีลที่คล้ายคลึงกัน คือ ธรรมชาติของศีลที่เป็นเจตนา แต่ที่ต่างกัน คือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีธรรมชาติของศีล ๔ ประการ คือ ๑) เจตนา หมายถึงเจตนาของบุคคล ๒) เจตสิก หมายถึงความงดเว้นของบุคคลผู้ เว้นจากโทษ ๓) สังวร หมายถึงความสำรวม ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคมีธรรมชาติของศีลเพียง ๓ ประการ คือ ๑) เจตนาศีล หมายถึงการตั้งเจตนาว่า เราจะไม่ทำความชั่วเพราะถ้าทำความชั่ว เราจะต้องได้รับวิบากที่เป็นทุกข์ ๒) เวรมณีศีล หมายถึงการละเว้นโอกาสแห่งการทำความชั่ว หนึ่ง หมายถึง การเว้นขาด ๓) อวิตกกมศีล หมายถึงผู้รักษาศีลไม่ละเมิดศีลทั้งทางกายและทาง วาจา

๕. ความหมายของศีล ทั้งสองคัมภีร์กล่าวถึงความหมายของศีลที่คล้ายคลึงกัน คือ การเน้นความหมัดจดจากกิเลส ไม่ละเมิดศีล สำรวมอินทรีย์ทั้งหก มีความละเอียดรอบคอบ แต่แตกต่างกันก็คือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค หมายถึงพฤติกรรมที่ควบคุมไว้อย่างดี กล่าวคือ ควบคุม พฤติกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่ให้กระจัดกระจาย ๒) รongรับหรือเป็นที่ตั้งอาศัย แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรค ให้ความหมายของศีลในลักษณะเปรียบเทียบว่า ๑) ศีลเป็นศีรษะ อธิบายว่า ศีลของพระภิกษุ ก็คือศีรษะ เมื่อศีรษะ (ศีล) ขาด ภิกษุก็สูญเสียสิ้นคุณ ความดีทุกอย่าง นั้นเรียกว่า ความตายในศาสนาของพระพุทธเจ้า ๒) ศีลเป็นความเย็น อธิบาย ว่า ศีลก็คือช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัวหลังจากศีลขาด และก่อให้เกิดปราโมทย์

๖. อานิสงส์ของศีล ทั้งสองคัมภีร์มีทัศนะร่วมว่า ได้แก่ ความไม่เดือดร้อนใจ (อวิปปปฏิสาร) เพียงแต่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อังอานิสงส์ของศีลในกัมมัตถยสูตร มหาปรินิพพาน สูตร สีสสูตร และอากังขะยสูตร ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรค อังเฉพาะในกัมมัตถยสูตร

๗. ประเภทของศีล ทั้งสองคัมภีร์แบ่งศีลเป็นหมวด ๆ และเป็นชุด ๆ ส่วน รายละเอียดของศีลในแต่ละชุด เช่น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ศีลหมวดที่ ๒ ชุดที่ ๑ จาริตศีล วาริต ศีล คล้ายคลึงกับคัมภีร์วิมุตติมรรค ชุดที่ ๑ จาริตศีล วาริตศีล แต่แตกต่างกัน คือคัมภีร์วิสุทธิ มรรค แบ่งประเภทของศีลออกเป็น ๕หมวด ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรค แบ่งศีลออกเป็น ๔ หมวด

๘. ความเศร้าหมองของศีล ทั้งสองคัมภีร์มีทัศนะว่า ความเศร้าหมองของศีลว่าเกิด จาก ราคะ และการมัวสุมกับสตรี แต่แตกต่างกัน คือคัมภีร์วิมุตติมรรคกล่าวถึงความเศร้าหมอง ของศีลว่าเกิดจากกรรม ๓๔ ประการ ส่วนคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงความเศร้าหมองของศีลว่า เกิดจากสาเหตุ ๒ ประการหลัก คือการละเมิดสิกขาบทในกองอาบัติทั้ง ๗ และความประพฤติ ตนเกี่ยวข้องกับเมถุนกรรม ๗ ประการเป็นอุปสรรค และเหตุของศีล

๙. ความผ่องแผ้วของศีล คัมภีร์วิสุทธิมรรคมีทัศนะว่า ความผ่องแผ้วแห่งศีลสำเร็จ ด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ ๑) การเห็นโทษแห่งศีลวิบัติ ๒) การเห็นอานิสงส์แห่งศีลสมบัติ ใน คัมภีร์วิมุตติมรรค กล่าวไว้ว่า ความผ่องแผ้วของศีลเกิดจากสาเหตุ ๒ ประการ คือ ๑) การ พิจารณาโทษของการละเมิดศีล ๒) การพิจารณานานิสงส์ในศีลซึ่งมีความคล้ายคลึงกัน แต่

แตกต่างกัน คือ คัมภีร์วิสุทธิมรรคจะเห็นความผ่องแผ้วของศีลที่สิกขาบททั้งหลายไม่ขาด ทะลุต่าง และพร้อย ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรคจะเห็นความแตกต่างกันที่เด่นชัด คือภิกษุรู้เรื่องอาบัติ ๗ อย่างเห็นว่า (ตน) ต้องปาราชิก ย่อมพ้นจากความเป็นภิกษุถ้าภิกษุต้องปาราชิก ย่อมพ้นจากความเป็นภิกษุและอยู่ด้วยศีลไม่สมบูรณ์ ถ้าภิกษุเห็นว่าตนต้องอาบัติสังฆาทิเสส เธอจะต้องเปิดเผยอาบัติอย่างครบถ้วน ถ้าเห็นว่าตนต้องอาบัติอย่างอื่น เธอจะต้องปลงอาบัติ เมื่อทำเช่นนี้ เธอสามารถชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์

๑๐. โทษของศีลวิบัติ ทั้งสองคัมภีร์ มีโทษคล้ายคลึงกันอยู่ ๕ ประการ คือ ๑) ไม่เป็นที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๒) เป็นผู้ที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายไม่พึงพำสาสน ๓) ต้องทุกข์ใจในเพราะคำติเตียนความหุศีลของตน ๔) มีผิพรรณหมอง ๕) มีสัมผัสหยาบ เพราะนำอบายทุกข์มาให้แก่คนทั้งหลายที่เอาเยี่ยงอย่าง แต่ที่ต่างกัน คือ คัมภีร์วิมุตติมรรคมีประเด็นของเนื้อหาที่หลากหลายกว่าในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เช่น โทษแห่งศีลวิบัติในวิสุทธิมรรค มาในพระสูตรต่าง ๆ รวมถึงความโดยสรุปของวิสุทธิมรรค

๑๑. การเห็นอานิสงส์ของศีลสมบัติ ทั้งสองคัมภีร์เห็นคล้ายคลึงกัน คือในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจะเน้นอานิสงส์ของการรักษาศีลว่ามีคุณค่าเพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีล เพื่อไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือพระนิพพาน เช่นเดียวกับกับคัมภีร์วิมุตติมรรคซึ่งเน้นถึงความหมดจดแห่งศีลเพื่อความหลุดพ้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค ผู้วิจัยเห็นว่า ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็นที่น่าจะนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มเติม ดังนี้

๑. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องสมาธิในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค

๒. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องปัญญาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค

นอกจากนี้ ควรมีการศึกษาแนวทางการปฏิบัติเรื่องสมาธิและปัญหาที่มีผลกระทบต่อสังคมไทย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

พระธัมมปาละ. **ปรมตททีปนิยา** นาม **ขุททกนิกายฎกถาย** **วิมานวตถุวณณา**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๔.

พระนาคเสนเถระ. **มิลินทปल्पกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๐.

พระพุทธโฆษาจารย์. **วิสุทธิมคคปกรณ์ ปจโม-ทติโย** **ภาโค**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระมหานามะ. **สัทธมมปฎกาสินิยา** นาม **ขุททกนิกายฎกถาย** **ปฏิสมภิทามคควณณา** **ปจโม** **ภาโค**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๔.

พระอุปเสน. **สัทธมมปชโชติกา** นาม **ขุททกนิกายฎกถาย** **จุฬนิตเทสวณณา**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **สมนตปาสาทิกา วินยปิฎกฎกถา** **ปจโม** **ภาโค**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ** **๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **ปรมตถมถุสา** นาม **วิสุทธิมคคมหาฎีกา** **ปจโม** **ภาโค**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

วิมุตติมรรคแปล. แปลโดย พระราชวรมุนี และคณะ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยามบริษัท เกล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๑.

วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบ. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลวิทยุภูมิ

(๑) หนังสือ :

จำเนียร แก้วกู่. **หลักวรรณคดีบาฬีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.

ฉันทชาติ ภิกขุ. **คู่มือพุทธบริษัท ๔๙**. สมุทรปราการ : วัดศรีวารีน้อย, ๒๕๔๙.

นิตย จารุศร. **สารธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจริญบุญการพิมพ์, ๒๕๕๐.

บุญมี แทนแก้ว, ผศ.. **ญาณวิทยา(ทฤษฎีความรู้)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดธนะการพิมพ์, ๒๕๓๙.

บุญย์ นิลเกษ, ดร.. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค สำหรับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร : ชมรมชีวานุภาพ, ๒๕๔๒.

ประภาส สุระเสน. **พระศรีอริยเมตไตรย “ฉบับต้นแบบ”**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิมหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ปิ่น มุกข์กันต์. **มงคลชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๔๙.

พระครูประสาทสังวรกิจ. **ธรรมะภาคปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระเทพดิลก (ระแบบ ฉัฐญาโณ). **พระธรรมวินัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.

พระปัญญาสามิ. **ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา**. แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

- **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** (ชำระเพิ่มเติม ช่วงที่ ๑). พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.
- **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๔.
- พระพุทธรูปโสภณ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระพุทธรูปสาจารย์. **วิสุทธิมรรค**. ชำระและตรวจสอบทานโดย มหาวงศ์ ชาญบาลี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ (อำนวยการ), ๒๕๕๐.
- พระมหานามะ. **มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอพระสมุดวชิรญาณ**. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๒.
- พระมหาบุญชู สุขุมาล และคณะ. **๒๒๗ สิกขาบท (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม)**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๔๕.
- พระมหาสังฆรักขิต มหาสามี. **คัมภีร์สุภะลังกาทวีปเล่ม ๓**. แปลโดย แยม ประพัฒน์ทอง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๔.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระศรีวิสุทธิ. **การพัฒนาจิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- พระศรีวิสุทธิกวี. **คู่มือการบำเพ็ญกรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
- พระโสภณเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓.
- พระอุปติสเถระ รจนา. **วิมุตติมรรค**. แปลและเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษของพระเฮฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ โดย พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พัฒน์ เฟื่องผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕.
- พิจิตร ฐิตวณโณ ภิกขุ. **วิปัสสนาภาวนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- วศิน อินทสระ. **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ, ๒๕๒๑ .
- สุภัตรา สุภาพ. **สังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : ไทยพัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.

สุภาพรณ ฌ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระครูสังฆรักษ์อำนาจ เขมปณโณ (ยอดทอง). “พระพุทธานุชาตกับปัญญาจริยธรรม เรื่องการละเมิดสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาในสังคม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุโท). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิถีชีวิต พฤติกรรมสุขภาพ และการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของสงฆ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาจำรูญ จรณธมโม. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องศีลสิกขาในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมหาสยาม ราชวัตร. “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

พระอุบล กตปุณโณ. “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

มาลี อาณากุล. “การศึกษาเปรียบเทียบกรรมฐานในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถะสังคหะ กับคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิธีปฏิบัติกรรมฐานของสำนักวิปัสสนาอันเนื่องด้วยวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

๒. ภาษาอังกฤษ

I. SECONDARY SOURCES :

(I) Books :

Bapat, P.V.. **Vimuttimaggā and Visuddhimagg : A Comparative Study**. Poona : The Calcutta Oriental Press, 1937.

_____. **2500 Years of Buddhism**. Calcutta : S.Antool & Co. Private Ltd, 1977.

Bhudantacariya Buddhaghosa. **The Path of Purification (Visuddhimaggā)**.

(Bhikkhu Nanammoli, Trans). Singapore : Singapore Buddhist Meditation Center, 1956.

- Christmas Humphreys. **A Popular Dictionary of Buddhism**. London : Curzon Press Ltd., 1975.
- E.W. Adikaram. **Early History of Buddhism in Ceylon**. The Buddhist Cultural Center : Sri Lanka, 1994.
- G.P. Malalasekera. **Dictionary of Pali Proper Names**. London : Pali Text Society, 1974.
- Law, B.C.. **The Life and Work of Buddhagosa**. Calcutta, 1993.
- Malaladellera, G.P.. **The Pali Literature of Ceylon**. Colombo : M.D.Gunasena & Company Ltd., 1960.
- _____. **Dictionary of Pali Proper Names**. London : Luzac & Company Ltd., 1974.
- The Arahant Upatissa. **The Path of Freedom (Vimuttimaggā)**. (The Rev.N.R.M.Ehara Soma Thera and Kheminda Thera, Trans). Colombo : The Saman Press, 1961.
- (II) Articles :**
- Nagai, M.. “The Vimuttimaggā : the Way to Deliverance”. **The Journal of the Pali Text Society**, (1919).
- NyanaMoli Bhikkhu. “The Path of Purification”. **Shambala**, Vol.1. (1976).

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระนิคม ธมมธโร (พงษ์สมุทร)
- เกิด : วันเสาร์ที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑
- สถานที่เกิด : ๗ หมู่ ๑๕ ต.บางกระสั้น อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดโบสถ์สมพรชัยฯ ต.ราชคราม อ.บางไทร จ.พระนครศรีอยุธยา
รหัสไปรษณีย์ ๑๓๒๙๐ โทรศัพท์ ๐๘๖-๑๓๖๐๔๖๖
- การศึกษา**
- พ.ศ. ๒๕๒๔ : ประถมศึกษา โรงเรียนวัดโบสถ์สมพรชัย ตำบลราชคราม
อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- พ.ศ. ๒๕๓๐ : มัธยมศึกษา โรงเรียนบางปะอินราชานุเคราะห์ ๑
ตำบลบางกระสั้น อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- พ.ศ. ๒๕๓๕ : นักรรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดโบสถ์สมพรชัย ตำบลราชคราม
อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- พ.ศ. ๒๕๔๐ : เปรียญธรรม ๑-๒ ประโยค สำนักเรียนวัดใหญ่ชัยมงคลฯ
ตำบลไผ่ลิง อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- พ.ศ. ๒๕๕๑ : พุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- อุปสมบท** : ๓ กรกฎาคม ๒๕๓๓ ณ อุโบสถวัดศาลาแดง ตำบลปากเพรียว
อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี
- สังกัด** : วัดโบสถ์สมพรชัย ฯ ตำบลราชคราม อำเภอบางไทร
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ประสบการณ์**
- พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๔ : พระวิทยากรอบรมค่ายคุณธรรม
- พ.ศ. ๒๕๕๔-ปัจจุบัน : พระธรรมทูตสายต่างประเทศ
- เข้าศึกษาระดับมหาบัณฑิต** : ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๒
- สำเร็จการศึกษา** : ๘ สิงหาคม ๒๕๕๖